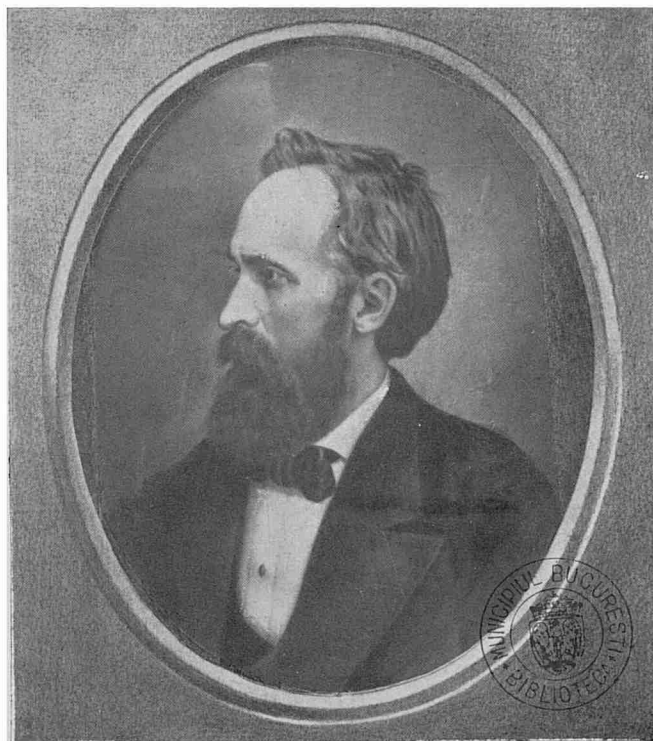

B. P. - H A S D E U

CÙVENTE DEN BĂTRĂNI

**S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HĂRTIE JAPAN DOCUMENT. DOUĂZECI
ȘI CINCI DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN
COMERȚ, NUMEROTATE DELA 1 LA 25.**

BOGDAN PETRICEICU-HASDEU

După un portret semnat Stravolca (1876)

BOGDAN PETRICEICU-HASDEU

**C U V E N T E
D E N B Ă T R Ă N I**

**TEXTE ALESE
CU O INTRODUCERE ȘI NOTE
DE
J. BYCK**

**BUGUREȘTI
EDITURA „CULTURA NAȚIONALĂ“
2, Pasajul Maoca, 2
1937**

INTRODUCERE

Cuvente den bătrâni este una dintre cele mai de seamă lucrări ale lui B. P.-Hasdeu. Știința a înlăturat multe din studiile sale, în care o fantezie excesivă a încercat să suplinească date neatestatate; ediția de texte însă, pe care ne-a dat-o în *Cuvente den bătrâni*, continuă a fi prețuită și astăzi, cu toate că apariția ei înseamnă doar începutul preocupărilor filologice la noi ¹.

Filologia, în sensul de « studiul textelor vechi », se ivește de fapt cu Timotei Cipariu, care la 1858 ne-a dat cea dintâi culegere de texte în *Crestomatia seau Analecte literare dein cartile mai vechi si noue romanesce, tiparite si manuscrise, incepundu dela seclulu XVI pana la alu XIX, cu notitia literaria*. Depășindu-l pe Cipariu printr'o cultură care îmbrățișa nu numai problemele de gramatică, ci cunoștințe din

¹ Acestei recunoașteri i se datorește faptul că cea mai recentă ediție științifică de scrisori românești vechi: *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des Archives de Bistritza (Transylvanie)* publiées par Alexandre Rosetti, București, 1926, e închinată « à la mémoire de Bogdan Petriceicu-Hasdeu, auteur de *Cuvente den bătrâni* (1878-79) ».

cele mai variate domenii în legătură cu filologia, Hasdeu a arătat adevărata semnificație a acestei discipline și ne-a dat acum 60 de ani cea dintâi imagine a unei ediții *științifice* de texte românești vechi. Căpăriu s'a mărginit la reproducerea textelor cu litere chirilice; Hasdeu, pe lângă textul chirilic, a socotit necesar să dea: transcrierea cu litere latine, descrierea diplomatică a manuscriselor, comentarii istorice de tot felul, privind în deosebi cultura românească veche sub toate aspectele ei, și un mare număr de note lingvistice și de istorie literară.

Ceea ce prețuim mai mult în modul cum a editat Hasdeu textele vechi este exactitatea reproducerii, ca și ingeniosul său sistem de transcriere, care, chiar dacă ajunge uneori la minuțiozități considerate de unii învățați ca inutile¹, oferă garanția unei reproduceri fotografice. Și această calitate a fidelității transcrierii o descoperim nu numai în *Cuvente den bătrăni*, ci și în reproducerile din *Arhiva istorică* și *Columna lui Traian*, și în ediția *Psaltirii* lui Coresi (1577).

Observațiile lingvistice grupate la sfârșitul fiecărui text, în capitolul *Notanda*, măresc valoarea filologică a *Cuventelor*. Cu o metodă desăvârșită, Hasdeu adună aci toate particularitățile grafice, fonetice, morfologice sintactice și lexicale ale textelor reproduse, și le însoțește cu lămuriri de o utilitate incontestabilă.

¹ Vezi, de exemplu, D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, 1912, p. 78 ș. u.

Dar mai considerăm lucrarea lui Hasdeu ca un moment important în evoluția științei noastre, prin aceea că în *Cuvente den bătrâni* s'a inaugurat studiul cărților populare. Aproape întreg volumul al doilea al acestei opere e consacrat unui domeniu al istoriei literaturii române, care, ignorat până la Hasdeu, a ajuns imediat să se bucure de atenția ce i-o acordau savanții occidentului¹. E adevărat că și de data aceasta Hasdeu a dat frâu liber fanteziei sale, construind teorii a căror netemeinicie n'au întârziat s'o demonstreze oamenii de știință²; nu i se poate însă tăgădui spiritul de pătrundere a celor mai complicate probleme și mai ales bogata și întinsa informație, privind literatura populară a celor mai multe populațiuni europene și extraeuropene.

Ca o încununare a studiilor sale privitoare la limba românească veche, Hasdeu avusese intenția să compună o istorie a limbii române, cu o introducere în care să dezvolte unele principii de lingvistică generală. El nu și-a ținut însă făgăduiala și n'a publicat decât o parte din introducere. Singura fasciculă a tomului al III-lea din *Cuvente den bătrâni* ne dă acest fragment care cuprinde două din cele cinci capitole anunțate de Hasdeu: I. *Conspectul științelor*

¹ La 1883 a apărut *Literatura populară română* a d-lui Dr. M. Gaster, savantul care de peste o jumătate de veac urmărește cu o recunoscută competență problemele ridicate de textele populare.

² D. Russo, *Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 4 ș. u. și *Studii și critice*, București, 1910, p. 17 ș. u.

filologice și 2. *Linguistica în genere*; ultimele trei capitole: *Linguistica în specie*, *Viața limbii* și *Metoda și metode* n'au mai apărut, încheindu-se aici o lucrare care putea stârni interes.

Redactate la 1881, aceste principii de lingvistică nu mai pot fi acceptate pe de-a 'ntregul de cei care cunosc stadiul actual al științei limbajului. Prin aceasta, opera lui Hasdeu nu e mai puțin demnă de admirație. El ne-a dat o sinteză a cunoștințelor din vremea sa, cunoștințe pe care le stăpânea în mod uimitor și pe care a știut să le expună cu o logică strânsă și într'o formă fermecătoare.

*

Pentru ca informația privitoare la *Cuvente den bătrâni* să fie completă, dăm aci titlurile și cuprinsul volumelor apărute:

TOMUL I: *Limba română vorbită între 1550-1600*. Studiu paleografico-lingvistic de B. Petriceicu-Hasdeu, cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt¹, București, 1878, cuprinde:

I. Acte publice și particulare, un fragment biblic, un catastih al averii Mănăstirii Galata.

II. Analiza cuvintelor românești din câteva acte slavonești și dintr'un glosar slavo-român.

III. Cronica lui Mihail Moxa (1620).

¹ Observațiile lui Hugo Schuchardt, împreună cu alte articole, au apărut într'o fasciculă separată, ca supliment la Tomul I.

Suplement la Tomul I, Leipzig-București, 1880, cuprinde:

1. Observațiile lui Hugo Schuchardt: *Über B. P. Hasdeu's altrumänische Texte und Glossen.*

2. Raportul lui George Bariț despre *Cuvente den bătrâni*, citit în Academia Română, pentru acordarea Premiului Năsturel.

3. Recenzia d-lui Dr. M. Gaster despre articolul lui A. Cihac: *Sur les études roumaines de Mr. Hasdeu.*

4. Observațiile și adaosurile lui Hasdeu.

TOMUL II: *Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă.* Studiu de filologie comparativă de B. Petriceicu-Hasdeu, București, 1879, cuprinde:

Ochire asupra cărților poporane: Insemnătatea lor. Raportul către literatura poporană în genere. Cărțile poporane ale Românilor. Codex Sturdzanus.

I. Texte mähăcene:

1. Legenda Duminecii; 2. Incercări de traducere din slavonește; 3. Un catechism; 4. Două predici; 5. Legenda Sfintei Vineri; 6. Fragment dintr'o conjurațiune; 7. Legenda lui Avram; 8. Fragment liturgic.

II. Texte bogomilice:

1. Rugăciune de scoaterea dracului; 2. Călătoria Maicii Domnului la iad; 3. Apocalipsul apostolului Pavel; 4. Cugetări în ora morții; 5. Apendice la «Texte bogomilice»: Balada «Cucul și turturica» la

Români și la alte popoare; Povestea numerelor la Români și la alte popoare.

III. Specimen de gramatică comparativă istorică a limbii române.

TOMUL III: *Istoria limbii române*. Partea I: *Principii de lingvistică*. Fascioara I: *Conspectul științelor filologice. Lingvistica în genere*. București, 1881.

Ediția de față e destinată să arate personalitatea lui Hasdeu ca filolog, lingvist și istoric literar, așa cum apare din magistrala lucrare *Cuvente den bătrâni*. Din cele peste 1500 de pagini mari ale operei, ne-am limitat să alegem ceea ce e mai caracteristic, și credem că cititorii vor putea vedea și în puținul pe care-l dăm justificarea recunoștinței ce o datorăm acestui strălucit învățat ¹.

J. BYCK

¹ Normele urmate la pregătirea ediției de față sunt expuse în « Notele » de la sfârșitul volumului. La aceste « Note » mai e trimis cititorul ori de câte ori va întâmpina un asterisc (*).

CUVENTE DEN BĂTRĂNI

DIN TOMUL I

Tomul I al operei are sub-titulul *Limba română vorbită între 1550-1600*. Iată cum îl justifică Hasdeu:

«Zic limbă vorbită, și iată de ce.

Până acum, cât se atinge de secolul al XVI-lea, s'au publicat numai texturi române traduse, în cari nu numai sintaxa oglindește, mai mult sau mai puțin, o construcțiune străină, adecă este slavică sau greacă, dar adesea până și cuvintele izolate se întrebuițează pe dos, din cauza că traducătorul nu înțelegea sau nu știa să brodească ideea originalului.»

Și mai departe:

«Nu în traduceri trebui căutat graiul viu al unui popor. Colecțiunea de față, prima în felul său, ne dă limba originală a Românilui din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aci nemic nu e tradus¹ . . . Sânt acte oficiale sau particulare, scrise în România de cătră Români, după trebuințe locale și momentane.

¹ Cu excepția textului publicat sub Nr. 1 și care reprezintă traducerea unui fragment biblic. Vezi și Cronica lui Mihail Moxa, introducere, pag. 27. (N. Ed.).

Autorii lor, oameni din popor, nu știau multă carte.

Ei scriau așa cum se vorbea în zilele lor în orașul sau chiar în satul unde trăiau.

Importanța filologică a acestor documente este în-
întreită:

1. *Dialectologică*, arătând diferențele din loc în loc în același interval de timp;

2. *Fonetică*, întru cât scriitorii, lipsiți de orice cultură ortografică, își dedeau silința de a transcrie întocmai pronunția cea poporană;

3. *Sintactică*, de oară ce cugetarea și expresiunea aceluia ce scria nu erau împiedecate prin nemic străin.»

Pe lângă textele din secolul al XVI-lea, Hasdeu publică tot aici câteva documente de pe la începutul secolului al XVII-lea, pentru că — explică el — « e peste puțină, sub raportul limbei, a stabili o riguroasă linie de demarcațiune între anii imediat anteriori și cei imediat posteriori lui 1600 ».

La începutul tomului I, Hasdeu face o expunere asupra sistemului său de editare:

« Fiecare act este reprodus întocmai după original, conservându-se intactă ortografia lui cirilică, ba până și literele cele aruncate de-asupra rândurilor, *litterae columnatae*, în privința cărora însă lipsa tipografică ne-a silit pe slova cea scrisă în catul al doilea a o pune ceva mai spre dreapta* de slova cea de desupt, bună-

oară a^m în loc de a.

Fiecare linie din original își păstrează individualitatea, fiind preceasă de o cifră, care indică numărul rândului.

Urmează apoi transcripțiunea cu litere latine, în care am admis următoarea normă: ж = â; ъ = ä; ѣ = ä și ũ, atunci când le confundă chiar originalurile; ѧ = î sau în; ѧ = é; ѣ și ѧ = ia; ю = iu; ѣ și ѣ = u; о și ѡ = o; и și і sau ı = i; ѣ = șt; ѣ înainte de o vocală moale = ge, gi; ѣ înainte de o vocală dură = g; ч înainte de o vocală moale = ce, ci; ч înainte de o vocală dură = c; ѣ = ț; ѣ = ș; ж = j etc.

Literele puse în original de-asupra rândului sânt transcrise cu *cicero cursiv*, iar cele azvârlite și mai sus, de-asupra catului al doilea, se pun cu *petit cursiv*,

de exemplu: $\overset{\sim}{\text{H}}$ ѣѣѣѣ = egumenⁱ.

De-asupra rândului însemnându-se generalmente numai consoana, iar vocala ce o însoțește fiind subînțeleasă, de exemplu ѣѣ^u ѣѣ^e pentru ѣѣѣѣ ѣѣѣѣ, pe această vocală, nescrisă în original, noi o transcriem cu *petit drept*: vacⁱ gras^e.

Intre semnele [] se completează lipsurile din original, parentezii ordinari () fiind rezervați pentru traducerea cuvintelor slavice.

De vreme ce se reproduc înseși originalurile, aceste câteva măsuri de exactitate la transcriere sânt de ajuns.

În fine, fiecare act, pe lângă notița descriptivă ce-i precede, se încheie printr'un șir de N o t a n d a, în cari se atrage atențiunea lectorului asupra particularităților celor mai interesante ale textului. »

ISTORIA UNUI PROCES

TÂRGU-JIU, 1591, OCTOBRE 13

Originalul în Arhivele Statului: actele Bistriței de peste Olt Nr. XXXI.

S'a transcris și în Condica cea veche a acestei mănăstiri din 1795, la foaia 678, foarte caligrafic, dar foarte necorect, după obiceiul cel constatat deja mai sus* al lui Dionisie Eclesiarcul.

Ceva mai bine s'a copiat în Condica cea nouă, t. 2.

Originalul e scris cu cerneală rădăcinie, în șiruri îndesate (5 până la 6 milimetri între rânduri), cu litere cam de 2 milimetri, nelegate (afară de τρ unit în monogramă verticală), pe hârtie groasă aspră, foarte gălbuie, lungă de peste 30, lată de peste 20 centimetri în foaie, având următorul semn de fabrică întru cât se poate distinge (vezi pag. 17).

Litera pentru sonul *ă* este scrisă astfel, încât e greu a decide dacă ar fi *ъ* sau *л*.

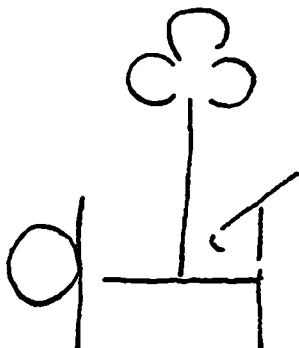
Acest act se află în cea mai strânsă legătură cu un ordin, scris tot românește, de la « РЛУЦ ПІСРУЇ БЕЛ БАН А СКАШИША КРАЮКЕИ », din același an, pe același fel de hârtie, cu aceeași cerneală și chiar de aceeași mână,

pe care-l vom publica în *Răvașele Banilor Craiovei**.

Pe același fel de hârtie, și aproape în aceleași condițiuni paleografice, dar de o altă mână, este scris testamentul eroului actului nostru, «Moldoveanul de în Scoarța», cu treizeci de ani în urmă, în decembrie 1621, aflător sub același număr între documentele mănăstirii Bistrița.

Mai pe scurt, autenticitatea documentului, întru cât privește epoca de redacțiune, e necontestabilă.

Sub raportul sintactic, el este un admirabil specimen de narațiune juridică țărănească, în care o desfășurare firească a faptelor se unește cu multă energie.

În josul actului, numai sub numele lui «Dumitru părcălab» — zic numele, iar nu iscălitura, căci nici unul dintre judecători n'a subscris cu propria sa mână — figurează o pecete întipărită cu fum, rotundă, de 14 milimetri în diametru, reprezentând o figură și o legendă nedescifrabile; ceilalți toți s'au mărginit fiecare a întinge vârful degetului în cerneală și a lipi apoi câte o pată sub numele respectiv, afară de unul singur, «Togan», care n'a făcut nici măcar atâta.

1. † сѣ^c шѣ^e кѣ^m а^s мѣ^oсѣ^o мо^o до вѣ^oнѣ^o дѣ^e ꙗ^o ско вѣ^oца,
дѣ^e прѣ^e сѣ^o стѣ^oни^o на нѣ^oтѣ^o а^s дѣ^e мнѣ^o рѣ^o пѣ^oкѣ^o

2. лавѣлѣ^н дѣ ꙗ тѣргѣ^а жѣюлѣ^н, жѣлѣнѣдѣсѣ мо^адо-
вѣнѣ^а, кѣ^м ѣ^а ажѣгѣнѣдѣ^а вѣ^кѣме дѣ лн^псѣ ш^н дѣ
нево^е,
3. ѣ^а сѣлѣ дѣ^с ꙗ кѣтрѣоу аѣ пѣтѣ^т, пентрѣ хранищѣ^к
лѣ^н, га^р ачѣ^{ст} ѡ^м чѣ скрѣе ма^н сѣ^с стѣннѣ^а, ѣ^а
сѣлѣ
4. скѣла^т дѣ а^с ꙗтра^т ꙗ мошѣа мо^адовѣнѣлѣ^н не-
авѣнѣ^а ѣ^а ни^ч ѡ трѣ^кѣ кѣ ача мошѣе, чи нѣма^н
знкѣ
5. нѣ^акѣ, кѣ ла^с ꙗвѣстра^т сокѣсѣѣѣ фратѣе лѣнѣлѣ^н,
га^р дака аѣ вѣннѣ^т мо^адовѣнѣ^а дѣ оу^ндѣ аѣ фѡ^{ст},
6. ѣ^а ша^с гѣснѣт мошѣа ꙗпрѣсѣра^т ш^н ара^т ш^н коснѣ,
дѣ стѣннѣ^а, дѣ^ч мо^адовѣнѣ^а а^с апѣка^т вѣртѡ^с
7. прѣ стѣннѣ^а, ꙗ чѣ кн^п га^с ꙗтра^т ꙗ мошѣе, ш^н аѣ
лѣрѣсѣ дѣ фѣ^ц амѣ^ндон на^нтѣ^к ачѣ^тсѣ^н богарѣ
8. чѣ га^стѣ ма^н сѣ^с скрнѣ дѣлнѣтрѣѣ пѣркѣлаѣѣ^а, дѣ а^с
стѣтѣ^т дѣ фѣ^ц, дѣ^ч ꙗтра^т кн^п на^с цѣѣ^т стѣннѣ^а
9. кѣ^м ва ма^н зн^ч на^нтѣ^к жѣдѣкѣцѣѣ^н, чи аѣ знѣ кѣ
ла^с ꙗвѣтра^т кѣ ачѣ мошѣе лѣнѣлѣ^н кѣ фратѣѣ^с,
10. дѣ^ч а^с трнлнѣ дѣ а^с вѣннѣ^т ш^н лѣнѣлѣ^н дѣ фѣ^ц,
на^нтѣ^к лѣ^н дѣлнѣтрѣѣ пѣркѣлаѣѣ^а, ш^н сѣлѣ мѣртн-
рннѣ^т (*sic*)
11. лѣнѣлѣ^н на^нтѣ^к жѣдѣкѣцѣѣ^н, кѣ^м наѣ бѣга^т ни^ч
ѣ^а ни^ч фратѣѣѣѣ, прѣ стѣннѣ^а ꙗ мошѣа мо^адо
12. вѣнѣлѣ^н, чи фѣ^рѣ лѣкрѣ а^с ꙗтра^т ѣл ꙗтрача мо-
шѣе, га^рѣ мо^адовѣнѣ^а сѣлѣ мѣртѣрннѣ^т ꙗна^нтѣ^к ачѣ

13. лѢ^н боари^н, къ ни^ч лѢ^с бѣга^т е^л .Атрача мошѣ
ни^ч фратескъс, ни^ч дѢ акѢ^т е^н ни^ч ѡ амѣ^те¹
14. кѢтѣрѣ, кѢ мошѣа мо^лдовѣнѣлѣ^н, ни^ч дѢ фѡ^{ст}
фѣнаш кѢ е^л ни^ч ни^чк, дѣ^ч дѢ рѣма^с стѣни^а
15. дѣ жѣдека^т дѣ на^нтѣк пѣркѣлабѣлѣ^н, ш^н а дѡ^н-
сирѣзѣче меѣиашѣ ш^н дѣ на^нтѣк жѣдецѣлѣ^н,
16. кѢ бѣѣ, пѣргарѣ, кѢ^м сѣ^ш цѣе мо^лдовѣнѣ^л мошѣа
кѢ бѣнѣ па^ч дѣ акѢ^м .Ана^нте, къ га^те
17. а лѢ^н мошѣ мѣртѣрѣси^т, .Акъ дѢ фѡ^{ст} атѣни^ч
мѣ^лцѣ меѣиашѣ бѣни дѣ пре .А пре жѣре,
18. дѣ .А колѣба^ш ко^нка, ш^н дѣ .А сѣ^тчѣ^л ка^мбѣрѣ, дѣ
копѣча^с дрѣга^н кѢ фѣюсѣ^с пѣ^трѣ, ш^н стѣн
19. чюлѣ дѣ аколѣ, ш^н пнтѣ ѡ скоарца, кннтн^а ѡ
та^м, ѡпрѣи^н а^л могѣ^н ѡ та^м, да^н
20. чюрѣ, ѡ та^м, н дрѣга^н кѢ фѣюсѣ^с а^рка ѡ та^м,
кѢднѣла^н, н тога^н, ши пен^трѣ
21. крѣди^нца пѣсѣнѣм ма (*sic*) жос .А мѣк дѣ печѣцѣ
ши дѣцѣтеле — мѣ^лца, ѡ^л, днн, гѣ. в^лѣ ѡ^л
(puneri de deget) L. S.

TRANSCRIPTIUNEA:

† să se știe cum au mersă Moldovenul de în Scoarța,
de pre un^ă cu Stănilă nainté lui Dumitru părcăla-
bului de în târgul Jiului jăluindu-se Moldovenul cum

¹ La Hasdeu: амистѣкъ-. (N. Ed.)

el ajun]gându-l vrème de lipsă și de nevoie, el séu dus în cătroo au putut, pentru hranișté lui, iar acest om ce scrie mai sus Stănilă, el séu sculat de au întrat în moșiia Moldovénului, neavândă el nic o trébă cu aca moșie, ci numai zicândă că l-au înzestrat socru-său fratele Lungului; iar daca au venit Moldovénul de unde au fost, el ș'au găsit moșiia împresurată și arată și cosită de Stănilă, dec' Moldovénul au apucat vartos pre Stănilă: în ce chip i-au întrat în moșie? și au mersă de față amândoi nainté acestui boiari[n] ce iaste mai sus scris Dumitru părcălabul, de au stătut de față; dec' într'al^t chip n'au știut Stănilă cum va mai zic^e nainté judecăției, ci au zis că l-au înzestrat cu aca moșie Lungul cu frate-său; dec' au trimis de au venit și Lungul de față nainté lui Dumitru părcălabul, și séu mărturisit Lungul nainté judecăției, cum n'au băgat nic el nic frate-său pre Stănilă în moșia Moldovénului, ci fără lucru au întrat el într'ăca moșie, iară Moldovénul séu mărturisit înainté acelu boiarin, că nic l-au băgat el într'ăca moșie, nic frate-său, nic au avut ei nic o amestecătură cu moșiia Moldovénului, nic au fost funași cu el nic nimic, dec' au rămas Stănilă de judecată de nainté părcălabului și a doisprăzece megiași, și de nainté județului cu 12 pargari, cum să-ș ție Moldovénul moșiia cu bună pac^e de acum înainte, că iaste a lui moșie mărturisită; încă au fost atunci mulți megiași buni de pre în pre jure: de în

Colibași Coica, și de în Sătcel Cambré, de Copăcoasă Drăgan cu fiiu-său Pătru, și Stănciulé de acolé și Pité WT (dela) Scoarta, Vintilă WT TAM (tot de acolo), Opriian al Mogăi WT TAM, Dan Ciuré WT TAM, и (și) Drăgan cu fiiu-său Arca WT TAM, Vădislav, и Togan, și pentru credința pusu-ném ma jos în loc de peceți și dégetele — мѣца wX днн (luna octobре în zile) 13, влѣт (anul) 7100 (1591)¹.

NOTANDA

Ultima consoană fiind pretutindeni aruncată deasupra rândului, finalul *u* nu se poate constata;

finalul *i* totdeauna întreg: атѣнчї мѣлцї мѣцїашї вѣнн...;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: жѣлѣнн-дѣ-се, сѣс (= се дѣ) дѣс, сѣс (= се дѣ) сѣслат, даг сѣ-ш цїе, сѣ се цїе...;

кѣм pentru кѣ: сѣ се цїе кѣм..., жѣлѣнн-дѣ-се кѣм..., сѣс мѣртнрннт кѣм...;

pretutindeni дѣ .л = din;

дѣ пре ѣнѣ кѣ...;

дѣ пре .л пре жѣре;

lungul *o* în кѣтrow = cătrō;

дака = ital. *dacché**: дака дѣ веннт...;

храннцѣ;

дѣ апѣкат вѣртѣс пре...;

¹ Câteva erori de transcriere sau de tipar au fost îndreptate, luându-se ca punct de plecare textul chirilic. (N. Ed.)

construcțiunea sintactică: АТР'АЛТ КИП Н'АШ ЦІШТ
КШМ КА МАН ЗИЧЕ . . . ;

de 2 ori genitivo-dativul ЖСДЕКЪЦІЕН = ЖСДЕКЪЦІ
+ ИИ;

genitivo-dativul: Могъи;

Фъръ лѡрѡс, în sens de « pe nedrept »;

спрѡ вѡн - спрѡ - зѡче;

expresiunea juridică: аш рѡмас де жсдекатъ = « a
pierdut procesul »;

expresiunea juridică: аш стѡтѡт де фацѡ . . . ; аш
венит де фацѡ . . . ;

ма жѡс, даг ман сѡс, ceea ce face probabil сă ма
este o simplă uitare;

А лѡк де печецѡи ши дѡцетеле;

deminutivul din *sat* — сѡтчел;

numi proprie personale : Конка, Камберѡ, Дрѡган,
Стѡнчѡлѡ, Питѡ, Ѣпрѡтан, Могѡ, Чѡрѡ, Ярка,
Тоган . . . ;

numi proprie locale : Ёкоарѡа, Ёѡтчел, Кѡпѡчоасѡ,
Кѡнѡаши . . . ;

demonstrațiunea pronominală repetată de 2 și de
3 ori spre mai multă tărie: е л ажшнгъндѡ - л врѡме
де липсѡ ши де неѡе е л сѡс дѡс . . . ; ачест ѡл че
скрѡе ман сѡс Стѡнѡлѡ е л сѡс скѡлат де аш АТРАТ А
мошѡа Молдѡвѡнѡаши неѡвѡндѡ е л нич ѡ трѡеѡ . . . ;
o construcțiune sintactică plină de o sălbatecă forță;

pleonasm energetic: врѡме де липсѡ ши де неѡе;

fenomen dialectologic foarte remarcabil: аш мерсѡ
(citește: au mersă), întrebuintat în textul de față
de 2 ori pentru аш мерсѡ, ароі неѡвѡндѡ (citește:

neavândă) și зикъндъ (citește: zicăndă), pentru не-авъндъ și зикъндъ, amintesc într'un mod irezistibil formele româno-macedonene corespunzătoare: trecutul « au calcată », « au batută », « au aruptă » etc. și participiul « calcândului », « batundului », « arupsendului »..., cari în limbajul documentului nostru ar fi: au călcată — călcândă, au bătută — bătândă, au ruptă — rupândă, în loc de normalele: au călcatu — călcându, au bătutu — bătându, au ruptu — rupându *;

relativul *ce* se distinge riguros de conjunctivul *ci*:
 ачестъ ѡмъ чѣ скрѣи маи есе . . . , ꙗ чѣ кип . . . , боарѣи чѣ истѣ . . . , даг: неавъндъ ел ни ч ѡ трѣкъ — чи нѣ-ман . . . , н'дъ шѣстъ — чи дъ знѣ . . . , н'дъ бѣгатъ — пре-бѣтънилъ ꙗ мошѣа Молдовѣнскѣи, чи фѣръкъ авкрѣс дъ ꙗтрѣтъ . . . ;

în documentul întreg semnele de punctuațiune, adică virgulele, sânt distribuite cu mult bun simț; cuvinte accentuate: авнѣскѣи, ачѣ, н'дъ, авкрѣс, бѣни, ꙗ пре жѣре . . . ;

мѣртѣрицитъ, dar și мѣртѣрицитъ;

expresiunea juridică: фѣнаши = proprietari, ale cărora funi de pământ se învecinau;

фѣне, de unde фѣнаши, este o măsură agricolă, pe care o definește crisovul lui Alexandru-Vodă Mircea din 25 aprilie 1572, conservat în Arhivele Statului (Episcopia Buzău, Nr. LXXXVI), unde se zice: « ѡжа по. кѣ. сеженѣи », adică « funea are 12 stânjeni », mai adăugându-se că o proprietate se măsoară cu funi numai în lățime: « ѡ широкѣи »;

judcata: ДѢ НАИИТЪ ПЪРКЪЛАБЪЛШИ (cap districtual)
 ШИ А ДИИ - СПРЪ - ЗЪКЕ МЕЩІТШІ (proprietari rurali)
 ШИ ДѢ НАИИТЪ ЖЪДЕЦЪЛШИ (cap municipal) КЪ 12
 ПЪРГАРІ (proprietari urbani);

ПЪРКЪЛАБ = ung. *porkoláb* (germ. *Burggraf*), МЕ-
 ЩІТШ = ung. *megyés* din *megye* (slav. МЕЖДА), ПЪР-
 ГАР = ung. *polgár* (germ. *Bürger*), ЖЪДЕЦ = un com-
 promis de etimologie poporană între slav. СЖДЪЦЪ
 (serb. СЪДАЦ) și românul ЖЪДЕК (lat. *judico*).*

CRONICA LUI MIHAIL MOXA

— OLTENIA —

1620

(Fragment din introducere)

Cronica, pe care o publicăm mai la vale, a fost găsită și cumpărată în București de către răposatul profesor rus V. Gregorovici, care a și publicat o mică parte din ea, anume finalul începând de la cuvintele: Дѣчи азъ фостъ пѣнжъ на Миѡана фїюла Дѣкженъ ббїз, într'o cărticică a sa, astăzi foarte rară, intitulată: О Сербїи въ ея отноженїяхъ къ сосѣднимъ державамъ, Казань, 1859, pag. 5-45.

După moartea lui Gregorovici în Odessa la 1877, prețiosul manuscris a trecut la Muzeul Rumiantzov de la Moscva, de unde l-a copiat sânt acum câteva lune d. Gr. Tocilescu și a binevoit de a ni-l pune la dispozițiune, comunicându-ne totodată că este in-8, fiind scris pe 101 foi nepaginate și având câte 16 rânduri pe fiecare pagină, iar pe scoarța legăturii de lemn, îmbrăcate cu piele neagră, se află mai multe însemnări, cari constată că manuscrisul aparținuse odată mănăstirii Bistrița de peste Olt.

Autorul ne spune însuși că se chiamă « Моха Mi-hail », că este călugăr, că a scris la 1620, că s'a apucat de lucru din îndemnul episcopului Teofil de la Râmnic și că a compilat cronica sa din diferite « cărți slovenești » și « alte izvoade ».

...Intre izvoarele călugărului oltean trebuie să fi fost o traducere slavică a cronicei bizantine a lui Constantin Manassis și oarecari cronice serbești, unele rămase până acum necunoscute.

Chiar dacă Моха nu ne-ar spune el însuși că s'a servit de « cărți slovenești », totuși aceasta lesne s'ar putea demonstra prin textul său românesc, în care pe alocuri s'au furișat din grăbire până și flexiuni slavice, de ex.: « нжскѣ пре Када, Када нжскѣ пре Ярама », unde Када este genitivul slavice dela Када: « роди Када », sau tot astfel trei genitive slavice unul lângă altul: « нжскѣ Гима ши Хама ши Яфта », sau în fine adjectivul slavice Петровъ în « каца лши Петровъ », ceea ce trebuia să fi fost slavonește: « домъ Петровъ ».

La prima vedere s'ar putea bănui că Моха va fi avut denainte-i vre-un text grecesc. Așa, bunăoară, în pasagiul: « Касіе, Кикероне, ши Левколе, ши Катан, Катоне ши Гкипїωνε », terminațiunea numilor proprie numai prin suprimerea finalului *s* diferă de nomenclatura corespundinte în Manassis: « Κάσιοι, καὶ Κικέρωνες, καὶ Λεύκοιοι (= Luculli), καὶ Κάτλοι (= Catuli), Κάτορες καὶ Σκηπίωνες », iar forma dată la nomitativ lui *Numa Pompilius*: Номањъ Помпилиωњъ provine pur și simplu din neînțelegerea acuzativului

grecesc: *Νούμαν Πομπύλιων*, conservându-se chiar pronunția unuia neogreacă $\mu\pi = mb$. Aceste grecisme însă, ca și $\text{H}\epsilon\rho\sigma\epsilon$ din *Nerva* prin greul *Νερούας*, au putut foarte bine să fie deja în textul slav, de unde Moxa le-a reprodus apoi pe de ntregul.

Afară de obscurul pasagiu despre Isac Comnen, care se pare a fi corupt în manuscris, și afară de vreo două-trei locuri puțin însemnate, unde Moxa se vede a nu fi înțeles originalul slav, de ex.: «*сѣ лови кѣ ѣкторѣ ꙗ нѣдѣждѣ (?) Тромнлорѣ*», textul Croniceii nu prezintă alte dificultăți decât numai doară archaismele sale, archaisme însă foarte importante, cari aruncă adesea cea mai neașteptată lumină asupra diferitelor fenomene ale limbei române, mai cu seamă sub raportul fonetic și cel gramatical.

Am spus din capul locului că ținta publicațiunii de față este de a studia limba vorbită a străbunilor noștri din secolul al XVI-lea, numai limba cea vorbită, înlăturând cu desăvârșire acele texturi traduse, în cari — ca în Coresi mai cu seamă — influința literară străină întunecă sintaxa română și uneori chiar morfologia.

Moxa aparține secolului al XVI-lea, căci la 1620 el trebuia să fi fost cel puțin de 30-40 de ani; dar cartea sa nu păcătuește oare și ea prin străinismul limbei, deși nu se poate numi traducere în sensul strict al cuvântului?

Compilând din slavonește, călugărul oltean întrebuințează câteodată slavisme neîmpământenite, de ex.:

БЛАГОЧЕСТИКЪ, БЛАГОДАРЕНІЕ, ЧЮДЕСЕ, ЦАРЬ, ШМИЛЕНІЕ, СВЕТИ SAU СВЕТЫ, СВЕТАА, ЗЛАТАВСТ, А УГОДИ SAU УГОДНИКЪ, А ПОБЕДИ etc., după cum iarăși — pentru a arăta că știe carte — el scrie într'un loc ΔΕΜΕΛΙΕ, deși pe aiuri uită etimologia dela *θεμελιον* și pune curat românește ΤΕΜΕΛΙΕ; generalmente însă stilul lui Μοχα este foarte românesc, abundând în vorbe și întorsături poporane «КЪТЪ ФРЪНЪЖ ШИ ЦРЪЖ», nervos, înflorit și elegant totodată, după cum se poate judeca din următoarele câteva specimene în transcripțiune:

«Coifurile, segétele, sulilele, platoșele, toate armele, lui era mai dragi decât mése tinse pline de veselie și de vin dulce; sunetele armelor și răsulunul coardelor de arc, mai iubia decât glas de alăute.»

«Nu iubia sunete de sabii și bucine sémne de războaie, nice chiote de gloate, nice glas de oaste, ce numai ce bé și mânca cu mueri frumoase și cu fluere și cu alăute, jucări și căntece. . . .»

«Biruisse răul pre bine și acoperise strămbătățile pre dereptăți.»

«Cela ce avea cerbice țapănă și trufă iute și cu limbă ascuțită, elu se mué ca boul de jug.»

«O, pizmă! de început vrăjmașe, fiară cumplită, tâlhariu, scorpie veninoasă, șarpe mușcătoriu, segétă fără fier, sulită ascuțită, viață fără pace, cât rău faci și câți muncești!»

«Era pre mare și pre uscat ca năsipul de mulți, și bărbați buni și vitéji, ce fu mai tare și mai puternic aurul decât mulțimea oștilor, că poate sparge cetăți

și a răsipi ziduri, aurul poate birui războiul, poate pierde toate bărbățiile, că e segătă lucie și se înfige lesne la inimă de om.»

« Soarele acoper nuorii, așa și pre bine vrăjmașii.»

« Plecă cerbicia Egypténilor și birui trufa Turcilor.»

« Le prădă țara și le răsipi cetățile, și le arse satele, și le tăia muerile, și le ucidea feciorii, și le junghea pruncii, până mai le pustii țara și multă comoară adună.»

In fine, iată descrierea bătăliei de la Rovine:

« Se rădică Baiazit cu Turcii spre Rumâni, deci se lovire cu Mircea-voevod, și fu războiu mare câtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgételor, și mai pierdu Baiazit oastea lui cu totul, iară pașii și voevozii periră toți, așa de se vărsa sânge mult cât era văile crunte.»

Oricine vede că Olteanul nostru își cunoștea prea bine limba și-și mânuia prea bine condeiu pentru ca să-și fi putut robi cugetarea sub jugul unei sintaxe străine.

Se poate asigura că Moxa nu s'a ținut niciodată de litera fântânelor sale, mulțumindu-se a surprinde numai ideea, pe care o amplifică uneori prin propriile sale observațiuni, bunăoară: « Serbie, *iară românește șerb* », sau pe aceeași pagină următoarea falsă etimologie: « puseră nume beséreciei Capitol, și de *atuncea până acum noi chemâm besérecile latinești românește capiște* », sau tot acolo o alăturare cam șchioapă între instituțiunea consulilor la Roma și între municipalitatea română: « tocmiră în toți aii să-și pue sfétnici,

cum zicem noi județ cu pârğari», unde nu poate să fie de comparat nemic, afară numai doară durata anuală a funcționării.

Sub raportul limbei, Moxa nu e nicidecum mai pe jos de cronicarii noștri, pe cari îi întrece însă prin vechime, căci toate « letopisețele » române, câte s'au publicat deocamdată, sânt ajunse până la noi în nește copie mult mai moderne, fără a se urca vre-una din ele măcar până la jumătatea secolului al XVII-lea, pe când manuscrisul cel descoperit de Gregorovici este chiar din anul 1620, probabilmente de însăși mâna autorului, dacă nu cumva transcris sub ochii săi de cătră vre-un caligraf al mănăstirii.

FRAGMENTE DIN CRONICĂ

IS. † HS.

DE 'NCEPUTUL LUMIEEI DE 'NTĂIU

Suflet_κ tinăiubi avuție socotēște și de pururia o pohtēște, iară tu, suflet împărătesc_κ, de pururia însetoșezi cu mentia, ca să afli învățătura cărților și dentr'ânse cu dulcăță să te adăpi; și întrebi să știi: carii au domnit_κ de 'ntăiu și până unde au ajuns_κ, și cum au împărățit, și căți ai. Noi vom lua acest_κ greu; să-i și cu preget_κ, ce darurile tale iale ne răcoresc sudorile noastre. Mulți sēu nevoit_κ de au scris_κ aii și i-au chibzuit_κ să spue adevăr_κ, și unul cu alt_κ nu ș'au sămănat_κ; iată și noi de căt_κ ne iaste putēria spunem_κ cu adevăr_κ.

Inceputul lu Dumnezeu ce fu făcătoriu desăvârșit lumiei: de 'ntăiu făcu ceriu fără stēle, numai cu cuvântul făce, și-l frâmseșă Dumnezeu cu frâmsēja lui. Pământul iară era nepodobitk, că era cooperitk cu 'ntunērecul; deci străluci lumină și fugi întunērecul și se arătă pământul, și trecu zua de 'ntăiu.

A doa zi: lumină și a doa zi, și făcu și al doile ceriu, și-i puse nume Dumnezeu cela ce-l făce. Atunce împărți apa, una o sui sus, alta jos, în sănurile pământului, și puse între iale ceriul ca unk părēte vartos.

A treia zi: străluci și a treia zi; atunce tocmi iazerele și izvoarele, și văile, și munții, și pietrile, vârtoapele, codrii, pădurile, dumbrăvile, pomii, erbile, sămănăturile, legumile, florile și toată frâmsēja pământului.

A patra zi: lumină și a patra zi; începu a podobi ceriul cu stēle și cu luciaferi, cu soarele și cu luna, de se întreck una cu altă întru lauda cui lēu faptk și să cunoască oamenii vremile ailor. Puse pre Cronk mai sus, al doile Zevsk și al treile Arisk, al patrul soarele de luminēză lumiei, al cincile Afroditk, al șasele Ermia, și luna mai jos, și îmblă nepărăsitk, după zisa lui Dumnezeu, carēșk în rândul ei.

A cincia zi: deci până a cincia zi nu era pre pământk nice o vită, nice într'apă, nice în văzduh a zbura, și zise Dumnezeu apelor, de făceră pești de tot fēlul, să le fie sufletul și hrana dentr'apă, și dentr' apă eși rodulk paserilor ce zboară, iară den pământk toate dobitoacele și fierile, gadinele și toate gănganiile căte îmblă pre pământk.

A șase zi făce Dumnezeu răul cu toate pometele și cu frumoase mirizmă, și cu dulceață desfătată, cu învățătura sfinției lui; și în mijlocul răului răsădi Dumnezeu pomk de precept ce iaste bine și rău, și apă curătoare în mijlocul răului de udă pomeții, și de acolo se împartk în patru de esk în lume, anume Gheonk și Nilul, și Efratul, și Tigru.

Făcu Dumnezeu omul cu mâna lui, de lut, desăvârșitu-l făce, cu suflet viu, și-i dăruî minte slobodă și precepătoare, pre chipul obrazului său, și-l puse să se sălășluîască în Edemk, unde e hrană de rău, și fu altă lume, lume cu înțelepciune deplină; și-l învăță cu tot binele răului să se îndulcască, iară de pomul preceptului să se ferescă, nice cu mâna să nu se atingă.

Atunce aduse Dumnezeu cătră Adamk toate vitele și toate fierile și gadinele câte împlă pre pământk și toate paserile câte zboară de pre pământk în susk, de se închinară lui Adamk, ca niște robi domnu-său, și le puse nume Adamk tuturoră, căriiașk pre po-doaba ei; că până aciia răotăți hitlene în inima lui nu era.

Adurmi Adamk somnul celk amar, începătura căderiei, și se atinse ziditoriul cătră coastele lui și luosk de-i făce soșk, și se deșteptă Adamk de o văzu și-i zise Evva, ce se chiamă viață, iară Adamk se chiamă pământk roșiu.

A șapte zi: Dumnezeu, dăca săvârși toate lucrurile bune ale lui, a șapte zi odihni de toate, și le puse lege loră de le zise: «O! doi întâiu născuți den

pământ și ai răului viiatnici ! Aciastă toate sănt aduse pentru trēba voastrā. De toate sā vā îndulciți de sațiu, numai ce vā feriți de pomul preceputului, că în čas ce veri mănca cu amar veți muri; iarā de vā veți feri, viață nesāvârșită, fără grije veți moșteni.» Iarā ei se spārērā de cuvānt și se feriā de acel pom ca de un vrājmaș.

Iarā diavolul văzu viiața lor într'atāta bine în răiu ca îngerii; ce nu putu rābda, ce aruncā urgie sprinșii cu pizmā și-șk aflā hitleniia lui șarpele ca un vask, de se apropie de aromi pre strāmoașa, de-i arātā poamele frumoase la vedere și dulci la gustare, și minți întâiu de-i șopti: « Māncați, zise, că veți fi ca Dumnezeu, de veți ști binele și răul ». Iarā dēca auzi acēstia Evva, numai cât se protivi sfatului șarpelui ce fu învățat de satana; deci gustā și dēde și lu Adam de māncā, iarā numai cât se văzurā goli și se rușinarā unul de alt. O, [a]marnică neascultare ! O, nāprasnicā cādere ! Că învățătura a prē-înālțatului Dumnezeu, ziditoriu, nu au ascultat, iarā sfatul celui înger căzut l-au luat. Dēcii-a-și acoperirā rușinia cu frunze și se ascuserā supt desime de turtēle; iarā Dumnezeu știu acēstia și le ponoslui pentru neascultaria lor, și-i scoase den răiu, de-i pedepsi cu ostenit și cu ghimpi ce împung, și cu trudā și cu durori sā se hrānescā și cu sudori sā lucrēze pāmāntul; și Evva grijia bărbatului-șk și greul nāscutului sā-l poarte. Și-i învăscu în piei de trup de lăcuia înaintē răiului și plāngia nemāngāiat. Dēcii-a-șcunoscū muīaria și nāscu pre Avel și pre Cain. De

atunce întră zavistiia în lume, că se sculă Caink de ucise pre frate-său Avel. Dēcii se înmulțiră oamenii pre pământ împreună cu răotățile. Și trăi Adamk 230 de ai; iară născu și pre Sithk; iară de tot trăi Adamk 932.

Sithk găsi de numele lui Dumnezeu, și puse nume stēlelor și toată filosofia, și născu pre Enos, și trăi de tot 912 ai. Enos născu pre Cainank și trăi 905 ai. Cainank născu pre Mathusalck și trăi 715 ai; și Mathusalck născu pre Maleleilk și trăi 740 ai. Maleleilk născu pre Aredk și trăi 895 ai. Aredk născu pre Enoh și trăi 962 de ai. Enoh născu pre Matusalck și trăi 690 de ai și se mută, nu muri. Matusalck născu pre Lameh și trăi 782. Lameh născu pre Noe și trăi 755 de ai. Noe, cândk fu de 160 de ai, născu pre Sima și Hama și Afeta.

Atunce se împlu lumē de răotăți: uitară pre Dumnezeu, pre cela ce i-au făcut, și se închina soarelui și luniei și stēlelor, și se mestecară în lucruri fără de lege.

Numai ce era den ruda lui Sith dreptk Noe al doile după Adamk, de se feriia de mestecătura cēria, și multk învăța pre toți să se părăsescă de rău, ce nime nu-l asculta; deci-l învăță Dumnezeu să facă corabie, și o găti; deci slobozi Dumnezeu sloata ceriului, și se vărsară ploi de acoperiră pământul. Noe întră în corabie cu fečorii și cu nurorile, și trimise Dumnezeu de cēle de pre pământk de toate vitele, și fieri și paseri, de se acuară cu nus în corabie; dēcii înălță apa corabiia și ei se mântuiră, iară alalți toți se necară.

De 'nceputul lumiei până la potop 2242 de ai. Cândk stătu ploia și scâzură apele, eși Noe den corabie cu toate sufletele și dihaniile câte era în corabie, și iară se dăde mulțime a toate sufletele. Deci după potopk Simk nâscu pre Arfaxadk și trăi 500 de ai. Arfaxadk nâscu pre Cainan și trăi 420 de ai. Cainank nâscu pre Salla și trăi 405 ai. Salla nâscu pre Everk și trăi 330 de ai. Everk nâscu pre Faleck și trăi 133 de ai. Faleck nâscu pre Ragavk și trăi 123 de ai. In zilele lu Faleck seu început stâlpulk.

IMPĂRĂȚIA LUI NEVROD

Că se sculă den ruda lui Simk unk omk, anume Nevrod, și se puse întâiu domnk pre pământ și zise că apucă cinstia lui Dumnezeu de o puse spre elk că iaste Dumnezeu, și măsură pământul, și nevoi oamenii să facă [stâlpulk], deci începură a lucra până în 40 de ai: totu-l înălțară, puțink nu ajunse crâgul luniei. Limba le era tot una, și era puși 72 de deregători. Deci Dumnezeu le văzu nebuniia și ostenela în deșertk, dăcii le împărți limbile pre deregători, numai Everk ce-ș ținu limba cu čata-ș. Dela potopk până la stâlpk 600 de ai.

Dăcii se răsfirară limbile preste toată lumē, și după stâlpk Ragavk nâscu pre Seruh și trăi 135 de ai. Acestk Seruh începu întâiu a face dumnezei, deci începură oamenii a se închina bozilor și uitară cu totul pre Dumnezeu, și se împlu lumē de răotăți, și-ș făcia cetăți, carii unde descăleca, ocine și țerrk,

carii pre rudă. Den ruda lu Afet_κ, Troïan_κ făce Troada; Asurdin_κ, ruda lu Sim_κ, făce Vavilonul, ce se chiamă Asiria; Mesrem_κ, den ruda lui Ham_κ, făce Misiriul, anume Eghipetul.

IMPĂRĂȚIIA EGHIPETULUI

Dăca se mulțiră limbile pre pământ_κ, întâiu se sculă împărăția de Eghipet, și începură a lua bir_κ de pre la alții, și făcia rău mult_κ, războae, jafuri, furtușaguri,, ucideri; mai rău era că se închina bozilor: de vră ijderi cineva ceva pre lume, ei-l_κ făcia că e Dumnezeu și-l scriia icoană de i se închina; și au ținut împărăția Eghiptëni 1663 de ai.

IMPĂRĂȚIIA ASIRIILOR

Seruh născu pre Nahor_κ, și trăi 137 de ai; Nahor_κ născu pre Thara și trăi 209 de ai; Thara născu pre Avraam_κ și trăi 200 de ai. De împărțiria limbilor până la Avraam_κ 1072, iară dela Adam_κ până la Avraam_κ 3320 de ai. Avraam_κ când_κ fugi dela Avimeleh, împăratul Eghipetului, întru Asiria, atunce se rădică domnul Asiriilor, Vil_κ cel mare și tare, de-l_κ avia și-l cinstia ca pre Dumnezeu, acela dobândi împărăția dela Eghiptëni, și au ținut împărăția Asirianii 1300 de ai, până la Sardanapal.

.

IMPĂRĂȚIA LUI CHIRK

Dăciia se sculă den Persida Chirk cu unchiu-său Darie Midēnul și sparseră împărăția Vavilonului, și peri rău Valtasar; dăciia stătu împărat mare pre lume Chirk, și au împărățit 30 de ai, și slobozi Chirk Ovrēii den robie, și-i lăsă să-și facă cetate în Ierosalim și în besăreca Sionului, că se împlură atunce 70 de ai de când era robiți. După Chirk împărăți Camvisk 7 ai, Darie Istasrk 36 de ai, și multe ostrove și țări cu cetăți dobândi, și Anatolia cu totul. Acesta Darie iară slobozi Izrailii la ocine-ș și le puse mai mare pre Zorovavelk, strenepotul lui Davidk, și purcăseră de cinci ori câte o mie de mii, și 1000 de popi. După Darie stătu Xersk; acesta adună oști mari, pre apă și pre uscat, de se lovi cu Grecii, și nu folosi nemică, ce se întoarse rușinat și împărăți 28 de ai. Artaxersk cu mușaria lui 41 de ai, Darie Arsihonk 4 ai, și alții s'au orândit de s'au mănatk dela Chirk dentăiu până la Darie cel bătut de Alexandru 230 de ai. Ariavorsamk împărăți 6 ai.

IMPĂRĂȚIA LUI ALEXANDRU MACHIDON

Dela Adamk până la Alexandru Machidonk 5167 de ai; acesta obori domniia Turcilor și plecă India, Siria, Finichia și toți domni pământului și toți vitějii lumiei, dela răsărit până la apus, și s'au plecat

lui; și împărăți de totk 38 de ai și muri otrăvit în Vavilonk, și i se împărți împărăția în 4 părți: unii ține Siriia și Finichiia, alții răsăritul, și alții apusul.

.

DE ÎNCEPUTUL RIMLÉNILOR

. . . Dăca muri Enia, elk stătu domnk fiu-său Ascanie, născut den Creusa, fata lui Priamk craiu; dup'ansul stătu fiu-său Teverk, și era mândru și vitěz, și muri necatk. Dăcii rămaseră doi făcori, Nemitoruk și Amulie; Nemitoruk luo domniia, Amulie avuție. Și se sculă Nemitoruk de ucise făcorii lu Amulie toți, iară pre o fată elk o puse popă și puse lăge: fătele ce voru fi popi să nu se mărite; iară ia se amestecase cu oarecine. Dăca auzi Nemitoruk că e gră, puse de o păziia până cândk născură doi gămeni; deci pre densa o băgară în temniță, iară pre coconii-i lepădară cu unuk cinuk pre apa Tiveriei să piară. Iară Dumnezeu-i cruță, că-i găsi unuk porcariu anume Festul și făce bine că-i duse a casă-și, iară muiară lu Lupa născuse unuk coconuk mortk, că fu voia lu Dumnezeu; dăciia-i puse sugași în lock de făcori. Dăciia le zise nume: Rom și Romil. Dăca crescură, loruk le era viața cu porcarii, de păștia turme și fura. Cu neștiutul stricară turma lu Amulie, ce le era moșk: tată mări-sa. Dăci-i prinseră și-i duseră la Amulie; elu-i văzu voinici și frumoși și află că-i sămtk nepoți, și adunară gloate de scoaseră pre Nemitoruk den domnie și dăderă lu Amulie domniia, iară Amulie dăde

avuție multă nepoșilor, de rădicară oști și dobândiră multe domnii și țărni. După aceia zidi Romil cetate pră mare și frumoasă, dela Adam până s'au făcut Rimul 4708 de ai, și cu glas de bucină ură: să asculte toată lumă de cetatia ce i se puse numele Rim; deci căți esk de acolia ei se chiamă Rumâni.

.

IMPĂRĂȚIA LU TRAIAN CHESAR

Puse-se în scaun de împărăția Traian, voinic și bărbat vitez și răbduriv întru judecată și drept și nefățarnic. Acesta plecă cerbicia Eghiptenilor și birui trufa Turcilor și în puțină vreme de marginia pământului până în margini o primblă și toți înălțați supt sabia Rimului curând plecă. Acestuia i pără rău de ceia ce pășia rău, și-l duria inima de ceia ce boliia, nemernicii-i miluiia, soții-ș și dăruia și răbda multe hule omenești. Acesta încă zicia: Cade-se împăratului a se asemăna cu răbdaria lui Dumnezeu. Deci naintia a toată curtia dăde-ș și sabia goală în mâna părcălabului și-i zise: « De vezi că domnesc preste lege, loviaște-mă fără milă cu sabia, iară de merg pre lege, tu mă cruță ». Acesta împărăți 19 ai și 6 luni, și în zilele lui multu se cutremură pământul prespre toată lumă și multe cetăți s'au răsipit și mulți oameni au perit.

.

IMPĂRĂȚIA LU COSTANTIN, FIUL LU LEU ȘI
MAICĂ-SA IRINA

Leu trecu curând den lume; Irina soața lui și fiu-său Costantin, născut dentr'ansa, lăsă-i împărăția; însă el era atunce tinerel, deci purta Irina cărma. Acesta adună de pretutindă săbor, al șaptele săbor a toată lumă, în Nicheiu 318 de părinți sfinți. Deci mărâcinii ceia ce dăria sfintele icoane, den rădâcină-i zmulseră și noiră pământul țelenit și aruncară sămânța de pravoslavie și creștia mare întru inima a buni creștini. Iară dăca răsăria musteățâ coconului, atunce se apropiară di'nsul nește arumitori hitlenni și-l măglisiră de-șk goni pre mumă-sa împărătesa dela dinsc de luo elc cărma de împărăție. Dăcii se întoarse în lucrure nepotrâbnice, și-șk călugări muîaria și se amestecă cu alta, cumc se zice: Picătura de va pica de purură pre piatră, încă o pătrunde, așa și amăgia pre oameni blazne. Inșă se deșteptă ca târziu, dăca se sătură de voia lui, și iarăși chemă pre mumă-sa să înderepteze tocmălele împărătești. Deci petrecia fiul cu maică-sa în totc binele de preună. Atunce veniră mulți Șchăi de prâda Rumele și eși împăratul de se bātu cu dinșii și-l biruiră și periră mulți Greci și boiari. Dăcii se loviră Grecii cu Armăni și-i biruiră și prinseră mulți Armăni; și cu Aravlenni încă au făcutc luptă și-i biruiră. Iară Cardanc domnul șchienesck tremăse la împăratul de-i zise: « Curândc să-m tremiți haraciū sau

voiu veni de voiu prâda țara până la Țarigradk ». Elu-i răspunse: « Bătrânk ești; nu te osteni, ce voiu veni eu la tine că sânt tânârk ». Dēcii eșirâ unii la-lalți cu oști, ce nu se lovirâ, că se spârērâ Șchėii de fugirâ. (Intr'acėia vrėme sâpa unk omk la unk zidk. Elk găsi unk mormântk de marmure și unk mortk într'ânsk și slove scrise de zicia: Hristos va naște den fatâ și crezk, iarâ în zilele lu Costantin k împăratk și a Irinei iar mâ va vedě soarele.) Țarâ Irina bătě să fie însâși cârmitoare, dēcii aflâ nește oameni hlapi de-i îndemnâ: cândk durmiia împăratul amiazâzi, ei intrarâ și-l prinserâ de-lk orbirâ, și dēcii fu Irina însâși împărătēsâ. Intru vrėmia acėia muri papa Andriank den Rimk și stătu în scaunk Leontk, iarâ ruda lu Andriank scoaserâ prě Leontk den Rimk cu rușine. Elk cerșu ajutoriu la Irina să-i folosescă, ia nu-i dēde. Leontk treměse la Carul în Șpania de veni cu oști și încăpu în Rimk și dēde scaunul lu Leontk. Elu se sculâ de blagoslovi pre Carul să fie împăratk Rimului și Veneției; iarâ după moartia lu Leontk, elk stătu papâ unul ce venise cu Carul den Șpania de-lk chema Formosk. Acela scoase întâiu eresa latiněascâ și de atunce s'au lepădatk Grecii de Rimlėni, și dēcii au avutk svadâ multâ maica cu fata, de au intratk între iale sabiia de s'au împărțitk și s'au tăiatk. Țarâ împărătēsă Irina, după ce-ș orbi pre fiu-său, multu se căiia și multâ milostenie da sâracilork, ca să poată urni mânia lu Dumnezeu dela dinsă. Ce ochiul ce vedě toatě (sic) și judecâ inimile omenești, elu se mănıe și puse urăciune, și-i trăi puțink.

puteria și beu păharu amaru și pelinatu. Și domniră de tot cu fiu-său 14 ani.

Urmează astfel până la *Împărăția lu Mihail, fiul Ducăei*, capitol care se sfârșește astfel: «Și au domnitu Mihail alu Ducăei 6 ani. Deci au fost până la Mizail fiul Ducăei 6613 (1105) ».

După aceea:

Până acicia s'au scosk dentr'alte cărți slovenești pre limba noastră viețile și petrecerile împărătești ce au fostk de începutul lumieei până la Mihail fecorul Ducăei: atunce au fostk numărul ailor 6613; ce cum nu poți ajunge naltul ceriului, nice adâncul pământului, nice margină lumieei, și cum nu se potk număra stelele ceriului, nice nâsipul mării, așa nu se poate afla adâncul scripturilork. Că unii de cei sfinți părinți lëtopiseșk au scrisk de unele, alții de altele, unii pre une locuri și de unii împărați au înmulțitit (*sic*), alții au scris mai scurtk, iară acicia s'au adunatk ca în scurtk și ca în de totk.

Și iaste zisa sfinției tale, o prë înțelepte părinte chir Theofil, episcopulu de Răbnick! Iată și eu robulu sfinției tale, mai miculu și mai apoi de toți și ticălosul, călugărulu Moxa Mihail, cătu miu (*sic*) fostk știința și am preceputk eu, am nevoitk de am scrisk. Deci să ca[de să] punemk și noi odihnă condeifului, ca unu trăgătoriu vânsla, că oare cumk jeluiaște cine e pre mare să vază pristanışte, așa și scriitoriu păziaște să vază svârșitul. Deci să punem și noi negoșul corabiei noastre să stë în vadul păscarilork. Cându au făcutk păscarii vadk de odihnă furtunașilork elk au

fostă an 5555, iară cândă am sosită eu la acestă vadă el au fostă numărul ailor 7129 [1620] în luna lu septevrie.

De acmu s'au scosă dentr'alte izvoade, de acieșă împărăție.

Urmează înșirarea împăraților cu anii de domnie, până la *Împărăția lu Catacozinu*; după acest capitol urmează:

CUM AU TRECUTĂ TURCII MARĚ DE AU LUATĂ IMPĂRĂȚIA

Atunce era ai 6834 [1326] cândă trecu Amurată cu Turcii, și purcēsēră spre Șchēi și făceră întâiu războiū cu Asēnă fečorul lu Alexandru, și peri atunce Asēnă și mulți Șchēi cu dinskă. Deci iară se adunară Șchēii cu Mihail fiul lui Alexandru de se mai loviră; peri și acela și robiră multă nărodă fără numără de-lă duseră la Calipoli. Atunce muri Catacozinu și au domnită 25 de ani.

.

DE ȚARIGRADĂ

Ani 6961 [1453] dobândi Mahametă Țarigradul, în luna lui Mai 29, într'o zi de vineri. Cine au zidită întâiu Țarigradul, elă l-au chemat Costantină marele împărată, fiul Costei și al Elinei. Și cândă au luată Turcii Țarigradul, cine au fostă împărată iară l-au chemată Costantină. Fost-au dela Adamă până cândă au gătită Costantină Țarigradul ani 5836, iară dela nașterea lui Hristosă 318. Deci dela Costantină ce au

zidit^h cetatē până când^h o au luat^h Turcii, ei au trecut^h 1125; iară când^h veniră întâiu la Calipoli, ei au fost^h ani 6867 [1359]. Atunce s'au început^h a se descăleca țara Moldoveei. Deci dēca luară Turcii cetatē dela Greci, ei le tăiară împăratul și pre toți boiarii și toate capetele, și slăbi toată putēria grečască. Dēciia scrise Mahamet^h în toate laturile, pre la crai, pre la domni, pre la voevozi, de se mărturisi împărat^h, că până atunce se chema beg^h. Deci de atunce tot^h se sfădesc^h cu toate țările și nu au răzbun^h, ce tot^h lărgesc^h de toate părțile. Ani 6963 [1455] bătu Mahamet^h pre Sârbi și le luo o cetate anume Bârdo, și Sitnița, și alte cetăți împrejur^h; și dēcii purcēse Mahamet^h la Belgrad^h ca să-l^h dobândescă și se lovi cu Țancul, și birui Țancul pre Mahamet^h cu cristoșii, deci se turnă Mahamet^h rușinat^h. Dēciia tremise Mahamet^h un^h pașu de dobândi iară Smederova și o cetate anume Rășava și alte cetăți multe. Ani 6969 [1461] trecu Mahamet^h marē la Anatoliia și dobândi o cetate anume Sinopul și Trapezondul^h, și se bătu cu Țuzum^h Hasan^h și-l^h birui; și 'n al treile an^h mērse de dobândi toată Bosna. Ani 6974 [1466] prădă Mahamet^h pre Arbânași și mulți tăe; pre Schendira domnul scoase den țară, și zidi acolo cetate de o chema Coniuh; și la anul iară purcēse la Arbânași pre altă cale și prădă Tomornița. Ani 6976 [1468] mērse Mahamet^h la Cărăimani și le bătu o cetate anume Galova; alte cetăți multe cărăimănești dobândi, și Negripul. Ani 6981 [1473] rădică-se Mahamet^h cu oști mari spre Izum^h-Hasan^h și nu putu

folosi nemică, ce-șk pierdu voevozii și pașii și mai oastě cu totulk la valě Efrathului; acolo perı și Hasanık Muratık, pașul den Romaniia. Ani 6983 [1475] treměse Mahametık oști mari spre Stefanık voevodık la țara Moldovei, și periră atunce Turci mulți fără numârık; și iară ani 6984 [1476] se sculă însuși Mahametık cu oști mari spre Moldova, și se loviră de față la Valě-Albă, și biruiră atunce Turcii, deci făceră rău mare Moldovênilorık; și cu Misirěni au făcutık războiū, ce n'au izbânditık; și s'au bătut cu Iverii. Cândık au fost ani 6989 [1481] Mahametık au muritık, și au stătutık în locık fiū-său Baiazitık, deci se sculă Baiazit întăiū la Chilia și la Cetatě-Albă de le luo dela Stefanık Voevodık; și se duse la Aravlěni și la Misirěni, ce nu folosi nemică, că-șk pierdu voinicii și se întoarse rușinatık de acolo: veni cu puțini voinici; și cândık fură ani 6997 [1489] iară treměse Baiazitık oști prě mari pre Misirěni și pre Aravlěni, și mai mulți periră; și în Țarigradık încă se tămplă atunce unık semnık, că iată căzu fulgerık den cerık de aprinse prahul celık de pușcă, deci răsipi case multe prin prejurık, și periră mulți, și pământulık încă se cutremură cătık împăratul încă se spăre că va perı atunce. *

DIN TOMUL II

Tomul al II-lea are subtitlul *Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*. Hasdeu a încheiat însă volumul cu un studiu de « gramatică comparativă istorică a limbii române »: *O pagină din sintaxa româno-albaneză — Reduplicarea și triplicarea articolului definit*. Obiectul principal al acestui volum fiind « cărțile poporane », vom da aci fragmente din studiile privitoare la problemele de istorie literară ridicate de acest fel de scrieri, rămânând ca latura pur lingvistică a *Cuventelor* să o ilustrăm cu extrase din volumul al III-lea.

P R E F A Ț A

...Volumul, pe care-l publicăm acuma, deși face parte dintr'o vastă colecțiune, totuși se poate considera ca ceva întreg, complet, îmbrățișând un teren independinte și bine determinat: *Cărțile poporane ale Românilor în secolul al XVI-lea în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*.

Cătră acest titlu special, noi am mai adaos: « Studiu de filologie comparativă ».

Să ne explicăm.

Prin « filologie comparativă » noi nu înțelegem, ca Whitney, ca d. Hovelacque, ca revista pariziană a d-lui de Rialle etc., comparațiunea analitică a mai

multor limbe. O asemenea noțiune ar fi fost la locul ei numai doară atunci, când filologia propriu zisă se mărginea în analiza lingvistică a clasicității. De când însă, dela Wolf până la Böckh, preocupățiunea filologică clasică s'a întins asupra tuturor elementelor culturale ale anticității, fie ele lingvistice sau numai etice, aceeași accepțiune lărgită se cuvine pe deplin termenului corespunzător de « filologie comparativă ». Unica deosebire între cele două sfere este, că una din ele studiază într'un mod izolat popoarele antice, în dezvoltarea civilizațiunii lor, pe când cealaltă urmărește într'un mod comparativ manifestațiunea naturală, statică și dinamică, a spiritului tuturor popoarelor.

Pentru noi dară, « filologia comparativă » cuprinde întrurite ambele doctrine, pe care revista berlineză a lui Steinthal le împreună ca: « Etno-psicologie » și « Lingvistică ». Lingvistica, fie cea pozitivă sau analitică, fie cea transcendentală sau sintetică, fie cea descriptivă sau de clasificățiune, se referă la organismul limbilor. Etno-psicologia, pe de altă parte, cercetează credința popoarelor, depusă mai cu deosebire în literatura poporană. Ambele, lingvistica și etno-psicologia, spiritul popoarelor în limbă și același spirit în credință, sânt într'o corelațiune intimă, adesea indisolubilă, de exemplu în mitologie sau în onomatologie: ambele la un loc formează « filologia comparativă ».

Iată în ce sens opera de față este în toată puterea cuvântului un « Studiu de filologie comparativă »: limba română și literatura noastră poporană ne preocupă aci deopotrivă . . .

OCHIRE ASUPRA CĂRȚILOR POPORANE
ÎNSEMNĂTATEA LOR. — RAPORTUL LOR CĂTRĂ LITERATURA
POPORANĂ ÎN GENERE

§ 1. Renumitul Görres, spirit fantastic, dar profund, a fost cel întâi, dacă nu ne înșelăm, cărui i se datorește, de pe la începutul secolului nostru, împărțirea literaturii poporane în două mari ramure: literatura poporană nescrisă și literatura poporană scrisă, dând totodată acestei din urmă epitetul de *cărți poporane*.

Vederile lui Görres despre corelațiunea ambelor ramure, silindu-se cu orice preț a le da o origine comună, pe când în realitate ele curg ca două râulețe ce se împreunează sosind din direcțiuni opuse, sânt nește vederi strâmte și în parte false; dar punctul de plecare era just și fecund, mai ales atunci când aproape nimeni în lumea cea cultă nu înțelegea încă importanța literaturii poporane în genere, căci pedantismul și bontonismul, fiecare în felul său, batjocoreau deopotrivă tot ce ieșea din popor și tot ce plăcea poporului.

A desprețui spiritul plebei, « Pöbelwitz », fiindcă nu face cum facem noi și ceea ce facem noi înșine, — zicea cu durere și cu indignațiune Görres, — este ca și când

ne-am supăra pe viermele de mătasă, pentrucă ne dă numai mătasă, iar nu ne țese nește galoane gata, sau nu ne coase nește haine de purpură!

Cartea lui Görres, pe lângă o introducere și un lung epilog, cuprinde analiza bine scrisă a 48 cărți populare germane. Se începe prin «Albertus Magnus»: despre puterea ierburilor, a pietrelor scumpe și altor minunate leacuri; se încheie prin faimosul apocrif despre copilăria lui Crist, răspândit în evul mediu, în toată Europa occidentală, sub titlul de «Liber de infantia Salvatoris»; între aceste două extremități, una quasi-medicală și cealaltă quasi-teologică, figurează tot felul de cărți populare în proză și în versuri, legende, romanțuri, biografie, prorociri, visuri, călătorie etc.

§ 2. Mult timp după Görres și pe o scară mult mai întinsă, a descris Nisard în două mari volume cărțile populare ale Franței.

Colecțiunea lui se împarte în 13 rubrice:

- I. Almanacuri;
- II. Științe și arti:
 1. Magia neagră, magia albă, cabbala;
 2. Vrăjirea;
 3. Prorociri;
 4. Gospodăria;
- III. Glume și jocuri de cuvinte;
- IV. Dialoguri și catechismuri;
- V. Discursuri, orațiuni funebre și predice comice;
- VI. Tipuri și caractere;
- VII. Viețile personajelor faimoase;

- VIII. Religiunea și morala;
- IX. Stihuri religioase și legende versificate ale sfinților;
- X. Epistolare: scrisori de afaceri, de complimente și de dragoste;
- IX. Limba tâlharilor;
- XII. Pedagogia;
- XIII. Romanțuri și povești.

Foarte bogată ca adunare de material, nu mai puțin interesantă prin frumoasa reproducere a gravurelor poporane, opera lui Nisard lasă departe în urmă pe a lui Görres, sub raportul *q u a n t i t a t i v*, dar rămâne departe în urmă ea însăși în privința *q u a l i t a t i v ă*.

Criticul francez nu înțelege nici importanța intrensecă a cărților poporane, nici legătura lor cu literatura poporană cea nescrisă, nici măcar caracterul lor intern de «poporanitate», pe care-l confundă mereu cu împregiurarea externă de a fi «colportate». El le descrie, căci azardul l-a făcut «secretar al comisiunii însărcinate a le examina»; le descrie, fiindcă această muncă i s'a impus ca o sarcină oficială; le descrie, în fine, după cum descrie un profan, după forme din afară, un buchet de flori, fără a avea o umbră de noțiune despre viața, organismul și relațiunile plantelor.

§ 3. Cea mai nouă publicațiune de această natură sânt cele trei tomuri apărute de curând, în cari s'au reprodus textualmente, cu ilustrațiuni în facsimile, ba chiar cu frontispiciuri separate și cu conservarea paginațiunii originale, vreo șaizeci de cărți poporane

engleze ale Scoției, așa numitele « chap-books », împărțite în trei rubrici:

- I. Comice și umoristice;
- II. Religioase și biblice;
- III. Povești, romanțuri și istorioare.

Această conștiincioasă codificațiune a cărților poporane ale Scoției, cu texturi întregi, reproduse cu o exactitate documentală, iar nu numai extracte ca în Nisard sau analize ca în Görres, ar merita a fi imitată în toate țările Europei, oferind un teren complet și sigur ulterioarelor cercetări critice.

Editorul, a cărui individualitate abia apare într'o prefață de vreo patru pagini și într'o scurtă biografie a lui Dougal Graham, celui mai poporan scriitor scotlandez din secolul trecut, observă foarte just, că mult mai bune sânt, în orice caz, cărțile poporane, decât ziarele așa numite poporane, foițe polemice ce au început a străbate pe la sate, căci: « cartea poporană este oglinda opiniunilor și obiceielor rurale, pe când ziarul pretins poporan vine din afară pentru a desnatura adevăratul gust al poporului ». « Chiar cărțile poporane de origine străină, — adaugă el, — se naturalizează astfel în limbă și în caractere, încât nu le mai recunoaște cineva dintre cele născute și crescute pe pământul scotlandez. »

§ 4. Scriind cele de mai sus, noi n'am avut cât de puțin intențiunea de a da o bibliografie a cărților poporane din Occidente, ci am voit numai a constata însemnătatea, pe care a început și va fi silită din ce

în ce mai mult a le recunoaște știința modernă în totalitatea lor, fie unele din ele cât de insipide din punctul de vedere al claselor celor culte ale societății, precum sânt, de exemplu, visurile, vrăjile sau minunile « marelui Albert ».

Unele categorii speciale ale cărților populare, mai ales cea religioasă și cea romantică, au atras mai de demult asupra-le, într'un mod izolat, atențiunea învățaților, ca și când ele ar fi de o natură mai înaltă decât celelalte. Ne ajunge a cita numeroasele colecțiuni de așa numite apocrifuri biblice, începând dela Fabricius până la Tischendorf, pe cari nu o dată vom avea a le consulta în cursul studiului de față. Și mai vestită este opera Englezului Dunlop despre cărțile populare cele romantice, apărută aproape în același timp cu scrierea lui Görres.

Nu mai menționăm nește lucrări de tot monografice, precum sânt cele de Benfey, Köhler, Wesselofsky, d'Ancona și alții, împrăștiate mai ales în diferite publicațiuni periodice.

Dar ce este o carte poporană ? și ce fel de loc ocupă ea în literatura poporană în genere ?

§ 5. Literatura poporană cea nescrisă, cântece, basme etc., se poate scrie, și totuși, fie chiar tipărită, ea nu încetează de a fi n e s c r i s ă , căci se naște și trăește într'un mod nescris. Scrisul o copiază; dar copia nu este originalul cel viu, original ce continuă a se mișca și a se schimba după ce i s'a scos portretul, încât

ajunge cu timpul, în bine sau în rău, a nu mai semăna unul cu altul. Dacă reproducțiunea cea scrisă izbutește a se răspândi în popor, numai atunci, sub forma-i cea pietrificată, ea devine literatură poporană scrisă sau, mai precis, c a r t e p o p o r a n ă.

Literatura poporană cea scrisă, chiar când o învață cineva pe dinafară, nu încetează totuși de a fi s c r i s ă, căci se naște și trăește într'un mod scris. Ea este o statuă, uneori plină de plasticitate, de expresiune, de colorit, dar fără mișcarea cea reală a vieții. Trecând în graiul cel viu, dacă ea reușește a prinde rădăcină în popor, începând a crește ca ceva nou și adesea pierzând orice urmă exterioară a ființei sale de mai înainte, atunci devine l i t e r a t u r ă p o p o r a n ă n e s c r i s ă.

Ambele categorii se pot contopi; însă originile lor, cea scrisă și cea nescrisă, sânt diverse.

§ 6. Literatura poporană cea nescrisă este opera unui întreg popor, sau chiar a unei ginți întregi, a umanității. Acela care a compus pentru prima oară o doină, doina nu este a lui, căci ea a zburat slobodă în aer, lipsită de vre-un semn individual, și din aer, nepironită prin nemic, a prins-o în zbor un altul, apoi un al doilea, un al treilea și așa mai încolo, în aceeași țară sau până la marginile pământului, fiecare adăugând sau suprimând câte ceva, fără a da seamă nimănui de ceea ce face, de vreme ce lucrul nu este al nimănui. Lipsa-i de orice fixitate este atât de pronunțată, încât se întâmplă adesea că același individ

spune altfel bucata cea poporană de câte ori o repetă, ca acea cântăreață italiană, care schimba mereu cuvintele cântecului, zicând cu naivitate că așa-i convine: «cosl mi viene».

Literatura poporană cea scrisă, fie cât de anonimă, este o operă individuală. Din însuși momentul nașterii sale, ea se fixează prin scrisoare. O dată încuibată în popor, ea va fi citită de mii de gure, dar numai citită, poate încă abia silabisită, fără a se modifica, fără a câștiga sau a pierde, fără a primi la tot pasul câte o nuanță nouă, pozitivă sau negativă, dela fiecare dintre cei ce o propagă, cel puțin în aceeași țară din aceeași epocă.

· Colectivă prin origine, nestatornică în traiul său, aceasta este literatura poporană cea nescrisă; individuală prin naștere, fixă în fond și în formă într'un moment dat, aceasta este cartea poporană.

Dar pentru ca ambele să fie **poporane**: una — fiică de sânge, cealaltă — fiică de suflet a poporului; pentru ca ambele să se poată substitui una alteia, să se poată metamorfoza una într'alta, astfel că uneori este anevoie a trage între ele o linie de demarcațiune; trebui ca ambele deopotrivă să oglindească poporul, ambele să fie popor el însuși, căci poporul în realitate iubește numai pe sineși. Niciodată o carte nu va deveni poporană, dacă ea nu vorbește în graiul cel necioplit al poporului; dacă nu răsfrânge credințele poporului, speranțele lui, slăbiciunile lui; dacă știe ceva mai mult decât ce știe poporul în patriarcala lui neștiință.

§ 7. Literatura poporană cea scrisă, ca și cea nescrisă, călătoresc din limbă în limbă; dar ele nicăiri nu se traduc, ci se t r a n s f o r m ă.

Orice popor posedă o formă proprie a sa, primind ca al său numai ceea ce corespunde acelei forme specifice, care se modifică și ea din epocă în epocă, provocând atunci modificări corelative în tot ce este poporan.

Literatura poporană cea nescrisă suferă astfel o triplă rotațiune: 1. prin trecere din gură în gură; 2. prin trecere din țară în țară; 3. prin trecere din epocă în epocă. Ultimele două din aceste rotațiuni îi sânt comune cu cartea cea poporană. Și ea se transformă de asemenea, când se împrumută dintr'o altă limbă, multe lucruri adăugându-se, unele suprimându-se, o seamă prefăcându-se, până ce planta cea exotică capătă un aer indigen. Și ea, pe de altă parte, se adaptează din timp în timp la vederile momentului, prin copiști — dacă circulă în manuscris, prin editori — dacă este tipărită.

De aci rezultă mulțimea varianturilor ale oricărei cărți adevărat poporane: varianturi externe și varianturi interne, deși mai puține, negreșit, decât nenumăratele varianturi ale literaturii poporane celei nescrise, cari se datoresc mai cu deosebire trecerii din gură în gură.

§ 8. Literatura poporană cea nescrisă se naște într'un mod spontan. Ea este efectul impresiunii, nicio dată a premeditațiunii. Un sentiment involuntar — și iată o doină; o întâmplare, o catastrofă — și iată

o baladă; un fenomen, o credință, un joc de cuvinte — și iată o legendă, un basm; o pățeală — și iată un proverb; o asociațiune de idei, o analogie neașteptată — și iată o ghicitoare.

Cartea poporană, din contra, nu este și nu poate fi spontanee. Ea presupune totdeauna o intențiune, o tendință, o țintă precisă din partea autorului. Scriitorul vrea ca alții să petreacă, să răză, să crează, să învețe, să imite sau să se ferească. El v r e a. În cazul cel mai bun, tot încă este ceva silit.

În literatura poporană cea nescrisă predomină elementul liric; în cartea poporană — elementul didactic. Dintr'o parte, i n s p i r a ț i u n e; de cealaltă, a s p i r a ț i u n e.

Generalmente, cartea poporană nici nu afectează măcar de a fi tot una cu literatura poporană cea nescrisă. Ea pretinde a da poporului nu ceea ce el are deja, ci ceea ce-i lipsește, dar care să-i convină, să-i placă, să-i fie pe înțeles. Până la un punct, ea se crede a fi superioară operei propriie a poporului. Ea are aerul de a se pogori până la popor.

§ 9. O trăsură comună importantă între ambele ramuri ale literaturii poporane este anonimitatea lor.

O carte poporană cu numele autorului e ceva excepțional; și chiar când se întâmplă aceasta, în cele mai multe cazuri numele este fictiv. Adesea un personaj real ca «marele Albert» de exemplu, ca papa Leone III, ca împăratul Eracliu, ca Laensberg, ca Nostradamus, ca apostolul cutare sau cutare, ca

însuși Mântuitorul, devine un nume tipic, căruia i se atribue sute de apocrifuri disperate.

Din anonimitate, fie pentru literatura poporană cea nescrisă, fie pentru cărțile poporane, decurge o consecință foarte caracteristică.

Producțiunile poporane nescrise, zburând fără control din gură în gură, se întâlnesc, se încrucișează, se confundă. Dacă două sau mai multe bucăți separate sânt omogene sau analoage, dacă ele prezintă unele puncte de contact, dacă una ar putea să figureze ca început sau continuare ori episod la o alta, uneori chiar prin antiteză, ele se combină împreună, formând o singură bucată.

Câte cântece nu s'au combinat astfel din fragmente poetice mai vechi! Câte basmuri, deosebite prin sorginți, nu s'au cusut cu dibăcie în câte un singur basm! Până și proverbele sau ghicitorile, mai apărate de remaniere prin laconismul lor, sânt expuse la o asemenea « atracțiune moleculară ».

Aceeași lucrare produce anonimitatea asupra cărților poporane. Și ele se amalgamează. Fiecare copist sau nou editor are dreptul și resimte chiar un fel de ispită de a amesteca două sau mai multe cărți poporane într'una singură, dacă crede că va deștepta prin aceasta mai mult interes în cititorii săi, sau că-și va ajunge mai bine la scop.

În cartea poporană, ca și în literatura poporană cea nescrisă, este foarte anevoie, uneori aproape peste putință, a distinge printr'o analiză minuțioasă diversele părți constitutive ale unui atare conglomerat.

Dificultatea este și mai mare, când se întâmplă — un caz destul de obicinuit — amestecul așa zicând hibrid între ambele ramure ale literaturii poporane, fiecare amestecată deja mai denainte în propriul său cerc. Bucata poporană nescrisă mixtă A s'a combinat din bucăți poporane separate k , l , m ; cartea poporană mixtă B s'a combinat în același mod din cărți poporane distinse r , s , t . A și B fiind egalmente impersonale, adecă aparținând tuturorora deopotrivă, fără a fi a nimănu în parte, se combină la rândul lor într'un al treile corp de două ori mixt: $A (k + l + m) + B (r + s + t)$.

Este o adevărată tortură pentru un critic!

§ 10. Oricum ar fi, cartea poporană reprezintă deja un pas făcut din sfera literaturii poporane în sfera literaturii culte: are și ea un autor, are o tipografie, are un editor.

În literatura cea cultă ea ocupă însă, retrasă de parte la margine, un fel de mahala, despre care nu știe mai nemic și nu vrea să știe centrul orașului.

Autorii cărților poporane sânt câteodată mai-mai oameni de geniu, după cum a fost Dougal Graham în Scoția sau Anton Pann la noi; și totuși pe terenul literaturii culte ei n'ar fi fost în stare de a scrie un articolaș cât de mediocru într'o foaie de a doua mână.

Tipografii și editorii cărților poporane păstrează foarte adesea *incognito*, ca și autorii lor. Uneori nu se arată pe frontispiciu nici măcar locul unde s'a publicat misterioasa broșură, ba nici măcar anul. Pentru

culmea mistificațiunii, se pune câteodată pe titlu că «s'a tradus» dintr'o limbă din care nu s'a tradus. Poporul crede!

Unele localități în diferite țări își apropiaseră monopolul tradițional de a tipări cărți poporane. Așa sânt Köln și Nürnberg în Germania, Troyes și Montbéliard în Franța, adevărate orașe-vechituri ale Europei, pentru cari nu s'a sfârșit încă veacul de mijloc.

Mai pe scurt, literatura cea cultă, chiar când dă ceva poporului, îi aruncă pe furiș numai ceea ce leapădă ea însăși!

§ 11. Și totuși, înainte de a se desfășura într'o limbă o literatură cultă, cartea poporană, în curs de secol, este unica literatură a națiunii întregi, a tuturor claselor societății, a boierului ca și a țăranului, nivelată prin lipsă de cultură.

Tot așa se petrece atunci, când literatura cea cultă a unei națiuni și-a ales ca mijloc de expresiune o limbă străină, după cum a fost latina în Occident. Aproape totalitatea scrierilor medievale în limbe naționale, nu lătinește, sânt nește adevărate cărți poporane.

§ 12. Altceva nu mai puțin caracteristic.

Gusturile intelectuale ale copilului, fie chiar un fiu de principe, nu se prea deosebesc, până la o vârstă oarecare, de gusturile intelectuale ale poporului.

Copilul din toate straturile sociale iubește literatura poporană cea nescrisă; copilul din toate straturile

sociale citește cu pasiune cărțile poporane, mai ales cele romantice.

§ 13. Multe cărți poporane, ca și unele producțiuni nescrise ale poporului, deși sânt foarte răspândite, mereu repetate sau mereu citite, par totuși a fi — după cum am mai spus-o — absurde sau chiar ridicole.

Sânt nește nemicuri în toată puterea cuvântului, dar nemicuri importante.

Popularitatea lor — facem aci o deosebire ditologică * între *poporan* și *popular*, termenul cel dentâi indicând ceea ce aparține poporului, iar celalt denotând ceea ce este iubit de popor — popularitatea lor nu diferă în fond de popularitatea unui individ. Individul cel popular poate să fie un smintit sau un ignorant; el n'ar fi ajuns însă la popularitate, dacă nu era la nivelul societății sale, dacă n'o reprezinta într'un punct oarecare mai fotograficește decât cei cu minte sau cei învățați.

Așa este și cu popularitatea cea mare a unor secăture scrise sau nescrise ale literaturii poporane.

Sub raportul istoric, ca oglindă socială, ele posedă o nespasă valoare.

Nu mai puțin sub raportul lingvistic, ca unele ce cugetă și vorbesc într'o cestiune dată întocmai ca poporul.

§ 14. De când cu tiparul, cărțile poporane apar generalmente în broșurele de format foarte mic, între 16-32 de pagine, afară numai doară de cele romantice,

ceva mai lungi. Ele se vând atât de ieftin, încât nu e țăran sau muncitor care să nu-și poată cumpăra și el o cărtecică. Cu toate astea, editura câștigă nepovestit, din cauza imensului număr de exemplare ce se împrăștie, retipărindu-se pe mai nimic în fiecare an, sau chiar mai de multe ori pe an. Când cartea poporană este prea scurtă, cuprinzând abia vreo 2-3 pagine, ea se publică la un loc cu alta sau cu alte, cu cari se înrudește prin materie sau prin tendință, uneori din capriciul editorului.

O asemenea grupare a cărților poporane era și mai obicinuită înainte de introducerea sau răspândirea tiparului. Copiștii le scriau adesea mai multe într'un singur volum, căci cititorii prefereau a avea întrunită o mică bibliotecă poporană, ceva mai compact, în loc de nește spulberate foițe, expuse mai lesne a se strica sau a se pierde. De aci urmează că vechile cărți poporane în diferite limbe s'au conservat până la noi, mai cu seamă în așa numiții *codices manuscripti miscellanei*.

Atari *codices* sânt câteodată de o varietate extremă, precepte religioase figurând alături cu rețete medicale și romanțul alături cu astrologia. Mai adesea cuprinsul unui *codex* e omogen: numai religios, numai astrologic etc. Este o raritate excepțională de a da cineva peste o mică carte poporană scrisă aparte, și aceasta numai doară în nește condițiuni iarăși excepționale, bunăoară cusută la un volum, manuscris sau tipărit.

CĂRȚILE POPORANE ALE ROMÂNILOR

§ 15. Ca specimen românesc de carte poporană manuscrisă conservată separat, deși foarte mică, ne poate servi o bucată curioasă, deocamdată inedită: *Istoria tutunului*.

Răposatul meu părinte descoperise în biblioteca poetului basarabean Costache Stamate câteva foi scrise de mână, legate la un loc cu Acatistul cel tipărit de cătră Samuil Klain în Sibiiu la 1801 și copiate, pe la începutul acestui secol, după un exemplar mai vechi.

Iată bucată în cestiune, transcrisă întocmai cu litere latine:

Istorii pentru tătun. Ascultați iubiții mei blagosloviți, o învățătură foarte de folos pentru creștini, însă mai ales pentru care vor fi căzut întru această greșală ră ș'înșălăctune di'avo-lăscă, însă di vor fi băut tătun. Acăastă carte este scoasă di pre limba letinăscă prin limba moldovenăscă cu nevoința marelui dascal al Ierusalimului kir Șilivestru, care au ales din multe cărți a sfinții părinți din Ierusalim, zăcând: — Închinându-se la sfântul mormânt al Domnului nostru Is. Hs. și șăzând și eu pe o piatră și vorbind de ale noastre vorbe sufletești, o minune ca acăsta văzurăm și auzirăm, adică undi veniră un stareț bătrân și să închină sfântului mormânt și apoi să întoarseră cătră noi făcând închinăciune; noi am zăs: Dumnezeu să te erte, părinte! Iar el începu cu lacrimi a spune zăcând: — O minune ascultați, fraților; să vă spuflu o întâmplare ca acăsta ce am văzut întru acăsta cale fiind; că eu, fraților, lăcuescu întru o peșteră de 75 de ani, ce să chiamă Aravița. Acu, işind la lume să viu să mă închin sfântului mormânt a Domnului nostru Is. Hs. și mergând, am întâlnit un om nalt și cu o falcă mare și cu una mică și cu nasul foarte mare, Iar

el trecu pe lângă mine şi tăcè; iar eu stătu şi gândi şi cunoscu că nu-i creştin pământian, ce poate să fie un diavol; şi nu lăsa lucrul slab, ce îndată mă lua după dânsul şi, fiind voia lui Dumnezeu, îl găsi într'un munte înalt al Carmilului, şi făcè o grădină cu zădru de piatră şi săpa în grădină şi sămăna; iar eu m'am apropiat de dânsul şi am ză: spune-mi, ce sapi şi ce sameni? iar el nu răspunsă nică ca cum; iar eu ză: săi că: te voi jura pe numele împăratului vostru Satana, parte de el să nu ai de nu-m vei spune ce sameni acolo; iar el cu mare greu în spusă aşa, adică printr'o trestie lungă di-m şopti la ureche dintr'ansa şi ză: — Părinte sfinte, eu sânt Galaar, dimonul care sânt căpitan preste toţi dracii şi sânt mai încredinţat la împăratul nostru Satana pentru slujbele care-i fac cu credinţă; şi mai mult pentru această am socotit noi toţi pentru ca să facem şi noi noao vre-o mirodenie, şi n-am strâns toţi în muntele acesta al Carmilului, şi socotind această adică am pus o tidvă şi n-am b... într'ansa toţi, şi am ză, că ce va işi dintr'ansa să ne fie spre mirosul nostru; şi am pisat-o şi s'au făcut sămănta acela tătun, şi va fi noao miros, că acela va trage oamenii pre nasuri şi pre guri, şi întâi vor tragi păgânii şi apoi Ţigani şi apoi creştinii, şi se va înmulţi dela răsărit până la apus, şi să va îndemna boerii, încă şi din cei bisăriceşti, că va fi mai cu preţ decât tămăia; şi întâi va trage tătun, apoi va mergi la biserică; şi măcar de nu vor trage unii, dar cum vor işi dela biserică după sfânta nafură, îndată vor trage tătun; şi fără tămăi or putè trăi, iar fără tătun nu vor putè nici o ză; şi gura lor vor pute ca cuibul pupăzai, şi dinţei lor va avè smolă; şi orcare va be, îndigrabă orce voe a noastră va face, şi mai cinstit la împăratul nostru va fi; măcar de trei ori de va trage cu totul la noi va fi, şi mai cinstit al vom face din plata sa, şi parte di'npărăţei ai vom face. Deci cine s'ar întâmpla ca să cadă întru această greşală şi înşălăciune diavolească, cu toată blagosloveniia ne rugăm ca să se lasă şi să se părăsască de acel lucru diavolesc; iară cine s'ar întâmpla să nu creză sau să nu să părăsască de acel lucru înşălătoriu, unul ca acela să fie legat şi afurisat de 15 părinţi de a Ierusalimului,

di vremi ce să face prieten și priimitoru tocmelelor diiavolești; ce mai vârtos de aciasta să se ferescă și cu totul să se lepede, și încă și pe alții să învețe a să lepăda; și pentru această greșală datoriu este fieștecare, din cei care vor fi căzut întru acest păcat, tămăe bisericei să aducă în toată vremea; și care să va lepăda de acest păcat, acela să fii blagoslovit și fericit în vecii vecilor, amin.

§ 16. Textul nostru, scris cum se vorbește în Basarabia, zice că s'a tradus din lătimește în moldovește « cu nevoința marelui dascal al Ierusalimului kir Silivestru ».

Prin urmare, acel « kir Silivestru » era Român, sau cel puțin știa românește.

Ne îndoim prea mult să fi existat vreodată la Ierusalim, sau pe aiurea în Asia, un asemenea « mare dascal ».

Și apoi, chiar să fi existat, tot încă el nu putea să traducă pe cele câteva pagine din « limba letinească », și în același timp să le compileze « din multe cărți a sfinții părinți din Ierusalim ».

În fine, în Palestina fiind aproape necunoscuți Țigani, este cu desăvârșire neprobabil, ca un drac de acolo să fi spus că tutunul « întâi vor trage păgânii și apoi Țigani », ceea ce, din contra, se potrivește foarte bine în gura unui drac din România.

Părintele meu își deduse osteneala de a urmări, dacă nu cumva Rușii vor fi având vre-o istorioară analoagă asupra tutunului, și a constatat, în adevăr, că posedă și ei în această privință o carte poporană, publicată de cătră contele Kușevlev-Bezborodko, dar care diferă cu totul de cea română.

În Rusia meridională se povestește că tutunul a crescut din cadavrul Herodiadei, fiindcă tăiasă capul lui Ion Botezătorul.

La Serbi, tutunul s'a născut din intestinele ereticului Ariu.

Se știe că la Spanioli, din contra, tutunul e considerat ca o « iarbă sfântă ».

În scurt, *Istoria pentru tütün*, așa după cum o vedem mai sus, este o invențiune curat românească a vre-unui călugăr nefumător, carele s'a crezut dator, pentru a reuși mai bine în cruciata sa contra tutungiilor, de a inventa totodată pe « un mare dascăl al Ierusalimului kir Silivestru ».

Este sigur, în orice caz, că mai mulți buni creștini au renunțat la pipă din cauza acestei cărtecele, decât din îndemnul celor mai savante tractaturi igienice!

§ 17. D. S. Fl. Marian a cules în Bucovina două legende poporane române foarte interesante, cari nu sânt fără legătură cu « Istoria tutunului ».

Una, auzită în satul Horodnic-de-Sus, sună în următorul mod:

Doi draci au voit odată să ia de soție pe fata unui boier. Însă preotul din loc n'a voit să-i cunune cu dânsa. Supărându-se dracul cel mai mare că nu-și poate împlini dorința, se duse și se spânzură de un plop. Însă acesta s'a clătinat o dată bine și a zvârlit pe dracul cine știe unde, de s'a prefăcut în sălitră și pulbere când a picat la pământ. Dracul cel mai tânăr, care încă era de față, văzând aceasta, se'nspăimântă și alergă în ruptul capului la iad. Cum ajunse aci, spuse celui mai mare peste dâșzii ceea ce a pățit fârtatul său. Atunci zise Scaraoțchi, mai

marele dracilor: — Stați, că eu am mai mult folos din el decât din noi. — Și după ce rosti cuvintele acestea, ieși din iad și se porni spre dracul cel mort, unde află o mulțime de tutun crescut din trupul lui. Văzând aceasta, Scaraoțchi s'a întors înapoi la iad și a trimis trei draci în lume să semene tutun pretutindene, etc.

Aci e locul de a observa că însuși numele de *Scaraoțchi*, epitetul moldovenesc al Satanei, este de provenință cărțurărească, fiind aproape fără nici o modificare slavicul Искарнотски «*Ἰσκαριώτης*», porecla vânzătorului Iuda, carele, după ce-l luase dracul, a reușit pe semne să-l răstoarne și să-i ia locul pe tronul Infernului.

§ 18. Cealaltă legendă, culeasă în satul Mănăstioara, e mai lungă.

Intr'o mănăstire, condusă de sfântul Vasile, s'a introdus dracul, petrecând călugărește vreo șase ani și asistând regulat la serviciul divin, dar furișându-se din biserică din dată ce se începea cheruvicul. Observând aceasta și deșteptându-i-se o bănuială, sântul Vasile a pecetluit într'o zi cu cruci toate întrările și ieșirile bisericei:

Diavolul, care nici nu visase de ceea ce i s'a pregătit, când s'a început cheruvicul, a dat să iasă pe ușă afară, dar văzând ușa pecetluită cu cruce, se întoarse repede la ferestre; aici încă erau cruci, se repezi dar în vârful turnului, însă, neputând ieși nici pe aci din cauză că și turnul era pecetluit cu cruci, pică deodată în mijlocul bisericei și se prefăcu în dohot. Văzând aceasta St. Vasile, porunci celorlalți clerici să rădicesc de grabă dohotul cu piatra unde a căzut diavolul, să-l scoată afară și să-l

arunce într'o răpă mare care se afla în apropierea bisericii. Clericii făcură cum le-a poruncit St. Vasile, luară adecă dohotul și piatra, și le aruncară în răpă. Din dohotul acesta a crescut apoi o buruiană mare și grasă, adecă tutunul...

Urmează după aceea, cum un alt drac a intrat într'o fată de împărat, care n'a putut să se vindice până ce nu i s'au adus foi de tutun, și de atunci s'a lățit tutunul peste toată fața pământului.

§ 19. D. Marian adaugă:

« Aceste legende, cred eu, vor fi fost cauza de unii preoți bătrâni predică foarte mult contra fumatului, condamnând pe toți fumătorii și spuindu-le că tutunul este i a r b a d r a c u l u i . »

Iată dară de unde s'a născut și « Istoria tutunului ». Cartea poporană și legendele poporane nu sânt în cazul de față decât trei varianturi ale aceluiași motiv, care s'a desfășurat pe de o parte pe cale scrisă, pe de alta pe cea nescrisă.

E greu însă a decide dacă prototipul lor comun a fost o carte poporană trecută în legendă, sau o legendă poporană trecută în carte, atât de strânsă este uneori împletecirea celor două ramure ale literaturii poporane.

§ 20. Nu atât de rare, și totuși mult mai prețioase decât cărțile izolate, cel puțin cele manuscrise, sânt codificările lor într'un singur volum, câteodată fără nici o analogie între diferitele bucăți înșirate una după alta.

Un frumos specimen românesc de această natură este manuscriptul de pe la finea secolului trecut, descoperit de d. I. C. Bianu.

Un «logofăt Ioniță Giurescu», probabilmente Bucureștean, s'a apucat la 1799 a copia împreună fel de fel de cărtecele, cari circulau pe atunci în popor, și anume:

1. *Pentru a doua venire a lui Hristos*, 4½ foi;
2. *Trepetnic de semne*, pe 4½ foi, explicând consecințele tuturor «clătirilor» posibile ale corpului uman, bunăoară: «De să va clăti vârful capului, vei dobândi sau va dărui Dumnezău cocon foarte învățat, etc.».
3. *Zilele cele rele ce au arătat Dumnezău lui Moisi*, urmate de: *Zile bune preste an*, pe 1 foaie; de exemplu: septembrie 3, 8, 24 — zile rele, pe când septembrie 1, 4, 5, 10 etc. — zile bune.
4. *Gromovnic al lui Iraclie împăratul care au fost numărător de stele*, de două ori copiat în manuscript, o dată mai neîngrijit pe 6½ foi, apoi mai caligrafic pe 8½ foi, arătând consecințele tunetului după «zodiile» fiecării lune, de ex.: «De va tuna în numărul berbecelui, despre răsărit, va fi robie și peire multă, fiarăle pământului vor fi sătule și spre stricare mare etc.».
5. *Rojdanic*, pe 8½ foi, prevestind viitorul fiecărui om după «zodia» sub care s'a născut, de ex.: «Iulie. Leu. De va naște cocon într'această lună, va fi gălbejos în față, și va avea cinste dela toți etc.».
6. *Dohtorii*, pe 11 foi, cu recete și formule cabalistice contra a tot felul de boale, între cari figurează

și «îndrăcirea» și la cari se mai aplică «slovele de ciumă», scrise pe o pagină separată.

7. *Calendar scos după limba ungurească pă limba rumănească*, pe 11½ foi.

8. *Intrebări și răspunsuri trebuincioase și de folos spre învățatură celor ce vor citi*, pe 5 foi; o prescurtare de catechism în dialog între «dascăl» și «ucenic».

9. O însemnare fără titlu, pe 1½ foaie, despre consecințele zilei în care cade Crăciunul, de ex.: «Duminică de să va întâmpla crăciunu, iarna va fi înnoită și rea etc.».

10. În fine, pe 64 foi, cam jumătatea manuscrisului întreg: *Viața și povestea și lucrurile marelui împărat Alexandru Machedon din cetatea lui Filip craiu, cum făcu războaie cu toate dihanile pământului și fi împărat a toată lumea.*

§ 21. Afară de Nr. 7, unde se zice că s'a «scos după limba ungurească», restul nu ne arată vre-o provenință străină, ca și când ar fi nește lucrări curat românești.

Toate cele zece bucăți sânt anonime, căci nimeni nu se va încerca, negreșit, a lua la serios pe «Iraclie împăratul», pretinsul autor al N-rului 4.

N-rele 1 și 8 sânt de categoria religioasă; Nr. 6 e medical; Nr. 10 e romantic; N-rele 3, 4 5 și 7 sânt astrologice; N-rele 2 și 9 sânt de asemenea profesice, dar fără intervenirea stelelor.

Este un *codex manuscriptus miscellaneus* în toată puterea cuvântului, îmbrățișând o adevărată bibliotecă

poporană localizată și anonimă, deși, după cum am mai spus, nu totdeauna colecțiunile de acest fel sânt atât de variate: în teză generală, se specializează și ele până la un punct, ca și bibliotecile cele științifice.

§ 22. Toate cărțile poporane din manuscriptul logofătului Ioniță Giurescu, scrise foarte românește, sânt **t r a n s f o r m a t e** după originaluri din afară.

La unele abia titlul, devenit stereotip, mai vădește originea exotică. Așa *trepetic*, literalmente « tremurător », dela slavicul ТРЕПЕТЪ « tremor »; *gromovnic*, dela sl. ГРОМЪ « tonitru »; *rojdanic* = sl. РОЖДЕНИКЪ « qui natus est ».

Am zis că unele titluri de cărți poporane deveniseră la noi stereotipe.

Românul știa foarte bine, de exemplu, ce însemnează *trepetic*, dar nu mai avea conștiință de slavismul sau măcar de străinismul acestui cuvânt.

Vechiul « Trepetic » s'a publicat într'o mulțime de edițiuni în timpii din urmă, dintre cari una, acum denaintea noastră, o broșurică de 30 pagine in-64, se întitulează așa:

« *Trepeticul* cel mare, întru care se coprinde toate semnele ce se fac la om, precum bătaia ochilor, a buzelor, și în scurt de toate mișcările și încheieturile trupului omenesc ce sânt date de la natură, tălmăcite *din limba Franțuzească* în limba Românească de un iubitor de al său neam Românesc. A șasesprezecea

tipărire. Prețul 30 parale. București, Tipografia Națională a lui St. Rasidescu, 1863. »

Ni se spune că s'a tradus « din limba *Franțuzească* ». Dar atunci cum s'ar chema « Trepetic », dacă această vorbă, fie ea venită ori de unde, n'ar fi ajuns la Români ca un fel de termen tehnic?

Tot așa *Gromovnic* sau *Rojdanic* s'ar fi putut pune ca titluri stereotipe la o cărtecică poporană localizată din grecește sau din turcește, ba și la o compozițiune curat românească.

§ 23. O carte poporană poate să-și atribue ad-libitum orice provenință străină, alegând-o după moda momentului. Într'o zi ea va apare ca tradusă din slavonește, într'o altă zi — din grecește, apoi — din nemțește etc., potrivit cu simpatiele internaționale ale poporului, într'o epocă oarecare. Nimeni nu are dreptul a o desminți, de vreme ce ea este *i m p e r s o n a l ă*, iar prin urmare și fără naționalitate precisă.

Am văzut deja mai sus că « Istoria tutunului » s'a tradus din lătimește numai în imaginațiunea autorului.

Aci ni se prezintă un al doilea caz de această trăsură în caracteristica cărților poporane.

Trepeticul dela 1863 ne asigură că s'a tradus « din limba Franțuzească ». Glumă! Francezii nu au nemic analog, căci s'ar afla indicat în bogatul repertoriu al lui Nisard. Este absolutamente același « Trepetic », pe care la 1799 îl copiase, neapărat după ceva mai vechi, logofătul Ioniță Giurescu; și probă — iată începutul ambelor:

1799:

De să va clăti vârful capului,
vei dobândi sau va dărui Dum-
nezeu cocon, foarte învățat vafi;

De să va clăti încăetura ca-
pului, nește striini neștiuți vor
veni și vor aduce dobândă;

De să va clăti chica, în oaste
vei merge și iar sănătos vei
veni;

De să va clăti tâmpla capu-
lui despre dreapta etc.

1863:

Vârful capului de se va clăti,
dobândă spune, sau va dărui
Dumnezeu un cocon;

Incheetura capului de se va
clăti, nește streini neștiuți vor
veni și daruri îți vor aduce;

Chica de se va clăti, în oaste
7 ani vei merge și vei veni să-
nătos la casa ta;

Tâmpla capului de dreapta
clătindu-se etc.

S'a schimbat construcțiunea sintactică și s'a adaus — pentru conformitate cu legislațiunea momentului — 7 ani la serviciul militar; altfel este tot una.

E foarte probabil că Giurescu a copiat *Trepetnicul* după un exemplar românesc tipărit la 1743, pe care-l indică răposatul Iarcu.

Redacțiunea românească nu poate fi decât o transformare, mai mult sau mai puțin depărtată, a unei vechi redacțiuni slavice, prin care s'a introdus la noi însuși titlul. La vecinii Serbi, deși există un *ТРЕПЕТНИК* foarte apropiat de al nostru, totuși, prin fenomenul constatat mai sus în §-ul 9, el s'a amalgamat acolo cu așa numitul *Гановник*, adică « Explicațiunea visurilor ».

§ 24. Tot de la Slavi ne-a venit *Rojdanicul*, iarăși că o transformare, cu supresiuni, adaosuri și schimbări neconținute, după cum lesne se poate convinge cineva prin comparațiunea următorului pasagiu

românesc, cu cel corespunzător dintr'o redacţiune serbă:

De va naşte fată într'acastă lună, va fi frumoasă, şi cu ochii roşii, şi va fi mănioasă şi-şi va certa bărbatul; şi de tânără nu-î va fi ruşine de nimic, şi de un bărbat va avé o gréţă mare, şi de feciorul dintăiu va avé o grijă, iar de alţii să va bucura, şi va boli de o mână, va boli şi de picere şi de toate încăeturile, ce să porte 72 de nume ale lui Hristos, adecă canonul lui Hristos, să nu să apropie duhul necurat, şi va boli de cap etc ¹.

La sfârşit, redacţiunea română mai adaugé aci o recetă medico-teologică, care lipseşte de tot în redacţiunea serbă:

... Iar de să va războli, léc este rădăcină de turte cu unt-de-lemn şi lămăe albă, să le amestece toate la un loc şi să ungă peste tot şi să afume, şi să slujască muceniţei Marina.

§ 25. Cele « 72 de nume ale lui Hristos adecă canonul lui Hristos », menţionate în pasagiul de mai sus din *Rojdanic*, iată încă o carte poporană, care se vede a fi fost pe atunci atât de răspândită între Români, încât Giurescu n'a crezut de cuviinţă nici măcar de a o copia.

Noi o cunoaştem într'o mulţime de redacţiuni străine, dintre cari ne mărginim a cita una slavică şi una franceză, ambele din secolul al XVI-lea.

În capul lor figurează un fel de reclamă comercială despre eficacitatea doftoriei, care sună franţuzeşte așa: « Voici les noms de Jésus-Christ; quiconque les portera sur soi en voyage, tant sur la terre que sur la

¹ Noi n'am mai reprodus textul sârbesc. (N. Ed.)

mer, sera préservé de toutes sortes de dangers et de périls, qui les dira avec foi et dévotion »¹.

După această excentricitate, urmează pe același calapod « les noms de la sainte Vierge », apoi « les paroles que dit Adam » și cine mai știe ce!

Ce e mai curios decât toate este că în Occidente aceste galimatie se atribuiu lui papa Leone III, amicului lui Carol cel Mare. Titlul edițiilor latine este: *Enchiridion Leonis papae serenissimo imperatori Carolo Magno in munus pretiosum datum.*

§ 26. După cum la noi o mare parte din cărțile poporane sânt de origine slavică, tot așa la Slavi cele mai multe sânt de fabrică bizantină.

Gromovnicul, bunăoară, răspândit într'o mulțime de redacțiuni slavice foarte diferențiate, de unde el a trecut și la noi, cari îl cunoaștem cel puțin în două manuscrise, unul din volumul lui Giurescu și un al doilea din colecțiunea d-lui Cipar, afară de o edițiune tipărită în București la 1795, identică cu textul lui Giurescu, este pur și simplu grecul *Brontologiu*, menționat în scriitorii bizantini la un loc cu *Selindromiu*, cu *Calandologiu*, cu *Apocalipsul apostolului Paul*, cărți poporane trecute de asemenea la Slavi, parte și la Români.

Să se observe că și la Greci aceste « Tunetare », « Lunare », « Calendare » etc. circulau printre popor în redacțiuni diverginți, fiind numite generalmente

¹ Urmează cele 72 de nume din redacțiunea rusă și cea franceză (N. Ed.).

la plural: τὰ λεγόμενα Βροντολόγια καὶ Σεληνοδρομία
ἢ Καλανδολόγια...

Dacă nu toate *Gromovnicele*, unul cel puțin se atribuia deja în Bizanțiu împăratului Eracliu.

§ 27. Cea mai celebră însă din cărțile poporane, întrate în colecțiunea lui Giurescu este *Alexandria*.

În secolul al XVII-lea ea se încuibase într'atâta la Români, încât Miron Costin a crezut de cuviință a o stigmatiza cu tot dinadinsul în *Cronica* sa:

« Scrie Plutarh, vestit istoric, la viața lui Alexandru Machedon, carele au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basne, cum o scrie o *Alexandrie*, din greceie ori dintr'alte limbi scoasă pe limba românească, plină de basne și scornituri ».

Între cărțile tipărite, pe cari le-a găsit Italianul Del Chiaro în România pe la începutul secolului trecut, figurează și o edițiune a *Alexandriei*: « *Alexandrie*, o sia *Storia di Alessandro il Macedone*, stampata in *Lingua Valaca*; ma detta *Storia* è veramente curiosa per le molte favole che in essa vedonsi frammi-schiate ». Nu numai acea edițiune, dar nici una până la cea scoasă în Sibiiu la 1794, identică cu textul lui Giurescu, nu se mai poate găsi nicăiri, necunoscându-li-se nici măcar anul publicațiunii, toate fiind de demult exterminate prin deasă întrebuințare.

În edițiunile *Alexandriei*, pe câte le cunoaștem noi, se adauge totdeauna la sfârșit, ca un fel de apendice: *Vrednica de însemnare întâmplare a patru corăbieri rusești, cari au fost strămtorați de iarnă în ostrovul*

Spitzberg la anul 1743. Încă un exemplu de acea grupare la un loc a cărțicelor poporane, despre care am vorbit mai sus în §-ul 14. Un om nedepins cu apucăturile acestei ramure a literaturii poporane s'ar întreba neapărat: ce are a face marinarul rusesc Șarapov cu sublimul erou al Alexandriei? Apoi de!...

§ 28. Se știe că prototipul acestei «Alexandrie», scris grecește în secolul al XI-lea sub pseudonimul de Kallisthenes, s'a transformat, în proză și în versuri, la toate popoarele din Europa, devenind pretutindeni una din cărțile poporane cele mai favorite.

Nu este fără interes de a observa că cel mai vechi exemplar bulgăresc cunoscut al «Alexandriei» s'a scris în Moldova la 1562.

§ 29. La Români, în privința vechimii, dintre toate cărțile poporane cele romantice, «Alexandria» rivalizează numai doară cu «Varlaam și Iosafat», o altă producțiune bizantină, de provenință indiană, dar atribuită sântului Ioan Damascen, foarte împrăștiată în diferite limbe și pe care la noi, pe la începutul secolului al XVI-lea, o citea cu desfătare ilustrul Domn al Țării Românești Neagoe Basarab...

§ 30. Tocmai atunci când logofătul Ioniță Giurescu codifica pe la 1799 vechile cărți poporane ale Țării Românești, toate în proză, o nouă carte poporană, de astă dată în versuri, căuta a se introduce la noi în Transilvania, și a și reușit, în adevăr, a deveni astăzi

una din cele mai răspândite. Este *Istoria prea-frumosului Arghir și a prea-frumoasei Elena cea măiastră și cu păr de aur, adecă o închipuire sub care se înțelege luarea țării Ardealului prin Traian cesarul Râmului*.

Prima edițiune românească este cea din Sibiiu la 1800. În prefață, Ioan Barac, « dascal normal în Brașov », mărturisește că a tradus-o din ungurește: « Mulți citesc istoria lui Arghir cea în limba ungurească scrisă ». Versificațiunea în multe locuri se apropie de a poeziei noastre populare, ceea ce a concurs nu puțin la succesul cărții; de exemplu:

Tânărul dacă pornește,
Departe călătorește,
Singur numai cu o slugă
Merge dând Domnului rugă.
O, Arghire ! lungă cale,
Lungi necazurile tale !
Ia d'a-lungul dealurile
Și numără jghiaburile . . .

D. Cipar posedă un manuscris în proză, pe 13 foi, cuprinzând un fragment din *Istoria lui Archirie*, despre care zice că i-a rămas dela strămoșu-său, adecă cam de pe la începutul secolului al XVIII-lea. Nu va fi fost cumva o primă încercare de a traduce românește cartea cea poporană ungurească ? Oricum, până la prelucrarea cea versificată a lui Barac, ea n'a izbutit a se răspândi printre Români.

Ciudata idee de a vedea în acest romanț o aluziune la cucerirea Daciei de către Traian nu este românească, ci aparține chiar Ungurilor. Poate tocmai ea

va fi îndemnat pe « dascălul de la Braşov », din patriotism, a traduce cartea româneşte. In catalogul Széchenian originalul maghiar este indicat așa:

« *Argirus nevü király-firól, és egy tündér Szüz-leányról Historia*. Sine loco et anno, in-8, fol. 16. Auctor est Albertus Gergei, qui ex Italico sermone in hungaricum traduxit. Fabella vero hac expressa esse dicitur subjugatae a Romanis Daciae historia ».

Pe la 1778, zicând de asemenea că un Albert Gergej tradusese istoria lui *Argirus* din italieneşte și că prin ea se reprezintă cucerirea romană a Daciei, renumitul Benkö adaugă că « la țaranii unguri din Transilvania această carte este atât de căutată, ca și când ar fi ceva sacru ».

Cine va fi fost Albert Gergej și când va fi trăit, nu știm. In orice caz, traducerea lui Arghir « din italieneşte » este o farsă, ca și mai sus traducerea Trepeticului nostru « din franțuzeşte » sau a Istoriei tuttonului « din lătineşte ».

Intre cărțile poporane italiene, vechi și nouă, în versuri și în proză, nici un Arghir nu se află.

Misteriosul Albert Gergej a găsit originalul său mai aproape. Luând un basm românesc, foarte popular la frații noștri de peste Carpați, el l-a transformat într'o carte poporană ungurească versificată, cărui — pentru mai multă vază — i-a atribuit o origine italiană.

A susține că basmul cel românesc l-am fi împrumutat oarecând noi dela Unguri, e peste putință; căci dacă Ungurii ar fi avut la ei acasă ceva asemenea în gura poporului, ar fi fost absurd din partea lui

Albert Gergej de a zice tocmai poporului că a tradus din italienește ceea ce poporul cunoștea mai denainte ungurește; pe când luând basmul dela Români și dându-l Maghiarilor sub o altă formă, ca o noutate în limba lor, mistificațiunea cea italiană se explică de la sine prin natura cea generalmente mistificativă a cărților poporane.

Basmul românesc în cestiune, iată cum este rezumat de cătră frații Schott: « Un băiat, gonit de o mamă vitregă, nimerește într'o pădure la un uriaș, cu ajutorul căruia prinde o zână, răpindu-i cununa în timpul scâldătoarii. Fugând dânsa, el pleacă după ea, apucă prin viclenie trei daruri minunate de la trei draci, cari se certau pentru posesiunea lor, și prin acele daruri izbutește a redobândi pe iubita sa și se cunună amândoi. »

Cele patru trăsuri caracteristice: 1. « prinderea zânei și pierderea ei »; 2. « protecțiunea unui uriaș »; 3. « surprinderea a trei daruri minunate de la trei draci în ceartă »; 4. « regăsirea finală a zânei »; acesta este fondul « Istoriei lui Arghir », cătră care transformatorul ungar a mai adaus, negreșit, unele particularități specifice maghiare, de exemplu « Neagra-cetate » = *Fekete-város*, apoi grădina unde petrecea frumoasa zână etc.

Cu această carte poporană s'a întâmplat dară ceva care se întâmplă adesea în Linguistică. Englezii au luat dela Francezi cuvântul *bougette* « pungă », l-au prefăcut în *budget* cu sensul de « punga regelui » = « vistierie », de unde cu timpul vorba s'a întors înapoi în Franța cu modifi cațiunea engleză cea materială și

ideală, ca și când ar fi ceva curat englezesc. Tot așa Ungurii transformă într'o carte poporană a lor proprie un basm românesc, și acea carte poporană ungu-rească, astfel transformată, revine de aci la Români ca un lucru unguresc, necesitând o nouă transformare.

Ca tip, compus din două motive esențiale: 1. « prinderea zânei și pierderea ei »; 2. « regăsirea finală a zânei », motive complicate în fiecare sub-tip cu nește ingrediente secundare diferite, povestea noastră e cunoscută, fie ca basm, fie ca carte poporană, în mai toate limbele. Nu altceva este faimoasa rapsodie scrisită despre regele Purûravas și zâna Urvaçi. Nu altceva balada germană medievală despre ducele Frederic de Svabia și zâna Angelburg. Nu altceva vechia istorioară persiană despre amorul viteazului cu zâna în romanțul Bahar-Danuș. Nu altceva poema franceză din secolul al XIII-lea despre Partenopex de Blois și zâna Melior. Nu altceva, în sfârșit, până și la sălbatecii din Australia, legenda despre regele Tawhaki și zâna Tango-tango...

Originalitatea sub-tipului românesc consistă în caracteristicul adaos la cele două motive esențiale a altor două subordonate: 1. « surprinderea a trei daruri minunate dela trei draci în ceartă »; și mai ales 2. « protecțiunea unui uriaș ».

Despre toate acestea nici nu visează măcar d. Dr. At. Marienescu din Oravița, scriind un tractat întreg pe 50 pagine despre istoria lui Arghir; un tractat în care, deși avea la dispozițiune interesante variantele poporane ale basmului, totuși preferă a inventa ceva

propriu al său, adăugând la original și mai ales suprimând din el tocmai părțile cele mai specifice, pentru a ne spune apoi cu gravitate, că Arghir este — *Apollo Argirotos*!

Unicul folos, pe care-l tragem din monografia d-lui Marienescu este de a putea constata prin varianturile citate de d-sa, cum că basmul nostru poporan, după ce devenise carte poporană ungurească și s'a reîntors astfel la Români schimbat la față, de aci poporul — în conformitate cu cele spuse în §-ul 9 — a început a confunda ambele forme, cea scrisă și cea nescrisă, dând naștere unui al treilea tip, foarte amestecat.*

Dar fiind vorba de d. Marienescu, ne mai aducem aminte încă ceva.

§ 31. Raritatea la Români a cărților poporane în versuri dă Istoriei lui Arghir o deosebită însemnătate.

Noi bănuim că tot carte poporană de această natură, trecută apoi în poezia poporană cea nescrisă, va fi fost odată balada bănățeană, publicată de d. Marienescu, sub titlul de: *Andronim și Filana sau piatra dracului*, unde demonul pierе prin dragostea sa pentru o fată de om, ca și în prima legendă bucovineană despre tutun...

CODEX STURDZANUS

§ 32. Ca specimen românesc de un *codex miscellaneus* omogen, consacrat unei singure categorii de cărți poporane, este prețiosissimul manuscris pe care mi l-a pus la dispozițiune mult stimatul meu amic d.

Dim. A. Sturdza. Deși textualmente acest codice ocupă un mic loc în opera de față, totuși el și numai el este acela care i-a dat naștere.

În fundul Transilvaniei, mai sus de Turda, pe malul drept al Murășului, se află un sat românesc numit *Măhaciu*, ungurește *Mohács*, în vechile documente latino-maghiare din evul mediu *Muhach*.

Între anii 1580-1620, în curs de vreo 40 de ani, a preoțit acolo un popă care nu avea multă învățătură, dar cu atât mai bine: știind mai tot atâta cât știa și poporul său, el scria pentru popor, după gustul și în graiul poporului.

Pe la 1600, acest « popă Grigorie » — așa se numea el — s'a apucat a face o colecțiune de cărți poporane religioase în limba română, parte copiând pe cele vechi, parte traducând el însuși din slavonește, parte intercalând pe de-a'ntregul în volumul său o colecțiune analogă gata, compilată de cătră un alt popă, de tot anonim, cam pe la 1550.

Aceasta este **C o d e x S t u r d z a n u s**.

§ 33. Manuscriptul, in-quarto, e legat în lemn îmbrăcat cu piele.

Dintr'o însemnare lătinească din dosul legăturii, se vede că la 1774 cartea aparținea unui oarecine « in Alba Julia ».

Hârtia este de calitate diverse, dar deopotrivă groasă și gălbuie, fără semne de fabrică, afară de vreo trei-patru locuri, unde însă ele sânt ascunse în mare parte prin îndoitura volumului. Numai pe foile 124-125

și 205-206 se recunoaște bine semnul fabricii de la Sibiiu: « două paloșe încrucișate », iar pe foaia 213-214 pare a fi « coroana », semnul fabricii de la Brașov.

Cu o scrisoare cursivă mai nouă, dar din secolul al XVII-lea, pe hârtie mult mai subțire, s'au pus pe ultimele două foi 248-250 nește rugăciuni slavo-nește.

Cu o altă mână, cu caractere semi-unciale, tot în secolul al XVII-lea, este scris pe pag. 20: **Л** цифрѣ съ въ фѣ[ѣ] шмениаѡр. кѣндаѡ ворѡ фн празнице марн. съ веници ла бесѣ[рѣ]кж съ аскоультаци кѡвѣртоулаѡ аѡ доумнезѣѡ etc.; un îndemn inspirat, probabilmente, prin lectura textului ce precede pe pag. 1-19 despre păzirea sărbătorilor și mai ales a duminicii.

Afară de aceste adausuri posterioare și afară de un Tatăl-nostru ungurește cu litere cirilice la pag. 153, restul manuscriptului cuprinde: pe de o parte, **Т е х - т у р и М а ѡ ѡ с е н е**, aproape toate scrise de cătră însuși popa Grigorie; iar pe de alta, codificațiunea cea anterioară a cărților poporane, pe care — din motivul arătat mai jos — noi o vom numi **Т е х т у р и В о г о м и л и с е**.

Este, ca să zicem așa, *codex miscellaneus geminatus*, compus din doi *codices miscellanei*, diferiți prin epoce, prin localități, până și prin tendințe, pe lângă deosebirea cronologică și poate chiar geografică, între elementele constitutive ale fiecărui în parte.

§ 34. Bucata cea mai veche din codicele Grigorian este de pe la 1580. Bucata cea mai nouă din codicele

ante-Grigorian trebui să fie pe puțin cu vreo douăzeci de ani anterioară.

Codicele Grigorian s'a scris la nordul Transilvaniei; codicele ante-Grigorian, fără a prezenta o indicațiune literală a localității, pare a proveni din Țara Românească, sau cel puțin din Brașov.

Codicele Grigorian adună pe nealese cărți poporane religioase în genere, oricare ar fi natura lor respectivă specială; pe când codicele ante-Grigorian, mărginindu-se într'un cerc mai restrâns, culege numai cărțile religioase cele relative la viața postumă, la migrațiunile sufletului, la Paradis și mai cu deosebire la Infern.

În fine, codicele Grigorian se distinge printr'o nuanță d i a l e c t i c ă foarte pronunțată; pe când codicele ante-Grigorian, din toate monumentele literare române până acum cunoscute, poate fi considerat cu tot dreptul ca textul nostru cel mai vechi în limba t i p i c ă.

§ 35. Unele din cărțile poporane, codificate în volumul lui popa Grigorie, au rămas la noi foarte răspândite până în momentul de față.

Așa este: «Legenda Duminicii», astăzi *Epistolia Domnului Isus Hristos*; «Călătoria Maicei Domnului la Iad», astăzi *Epistolia Maicei Domnului*, țesută la un loc cu *Visul Maicei Domnului*; «Ruga sântului Sisinie», astăzi *Minunile sfântului Sisoie*, trecute și în descântec.

Această persistință a lor ne permite a urmări cu un pas sigur schimbările introduse, în curs de trei secolii și mai bine, în redacțiunea unuia și aceluiași text poporan, carele avusese totodată, printr'o circulațiune

atât de îndelungată, destul interval pentru a se furișa și chiar a se ramifica în literatura poporană cea nescrisă.

Am putut constata în același timp, că apocrifurile religioase la Români, ca și pe aiuri, circulează mai totdeauna în câte două redacțiuni paralele, una mai lungă și cealaltă prescurtată, dintre cari una poate să dispară sau să iasă din uz, prin concurența celeilalte.

§ 36. Fragmentul de sub Nr. II și acel de sub Nr. VIII dintre « Texturi Măhăcene » nu sânt cărți. poporane. Noi le reproducem totuși din cauza importanței lor lingvistice, mai cu seamă dialectice.

Cât privește scurtul catechism de sub Nr. III și cele două predici de sub N-rele IV și IX tot din « Texturi Măhăcene », ele sânt pe deplin cărți poporane, fie prin tendință, fie prin limbă.

§ 37. Toate bucățile din « Texturi Bogomilice », afară numai doară de o parte a N-rului IV, și unele bucăți din « Texturi Măhăcene » au fost oarecând cărți poporane religioase favorite ale sectei Bogomililor, născute în Bulgaria prin transformarea doctrinelor asiatice pauliciano-manicheice și care, pe la finea veacului de mijloc, s'a răspândit nu numai în România, dar încă străbătuse până la Provența, unde a concurs la dezvoltarea zgomotoasei secte a Albigensilor.

Un alt curent eretic, pornit de astădată din Occidente, anume secta și mai zgomotoasă, ba chiar scandaloaasă a Flagelanților, a propagat în toată Europa bucată de sub Nr. I din « Texturi Măhăcene ».

Toate acestea ne-au condus, în urma unor cercetări foarte întinse, a recunoaște nește vechi cărți poporane de origine eretică, în balada « Cucul și turturica » și în enigmaticele din « Povestea Numerelor »...

§ 38. Cele mai răspândite cărți poporane religioase au fost totdeauna cele infernale.

O lectură favorită a țaranului francez este până astăzi o broșurică de 24 pagine in-12, intitulată: *Le Miroir du Pécheur, composé par les RR. PP. Capucins, missionnaires; très utile à toutes sortes de personnes: le tout représenté par figures. Vous y verrez l'état malheureux de l'âme lorsqu'elle a eu le malheur de tomber dans le péché mortel etc.*, urmând apoi opt gravure oribile, mai ales: « Petit crayon de l'état malheureux d'une âme damnée », unde draci, șerpi, lilieci și șopârle torturează pe bietul om în flacăre: « il est couché et garroté sur un gril de fer rouge, au milieu des flammes dont il est environné et pénétré; les diables le tourmentent dans toutes les parties du corps; il a au cou une bourse, ce qui marque qu'un de ses péchés est l'avarice et le bien d'autrui qu'il n'a pas restitué: c'est un des péchés qui damne le plus de monde ».

Tot de acest fel, fie prin text, fie prin gravure, fie prin răspândire, este o cărtețică poporană engleză de 24 pagine in-16: *The Pilgrim's progress from this world to that which is to come.*

La Germani, din evul mediu și până în secolul nostru, a rămas foarte poporană o broșură analogă

în versuri: *Wahrhaftige Beschreibung des jüngsten Gerichts im Thal Josaphats.*

Nu mai vorbim despre națiuni mai puțin înaintate decât Francezii, Germanii și Englezii pe calea culturii.

Câte temeri și îndoiele, câte griji, câte palpitațiuni, nu deșteaptă oare asemeni cărtecele în inima poporului, mai cu seamă în copii, în femei, în bătrâni, și aceasta din generațiune în generațiune, într'un lung șir de secolii!

Memoriile istorice ne spun câteodată că în ziua cutare sau cutare principele X sau ministrul Y a suferit de guturai ori și-a scrintit un deget.

Ceea ce ar trebui mai bine să înregistreze istoria sânt bătăile de inimă ale unui popor întreg, chiar atunci când ele pornesc dintr'o secătură ca *Le Miroir du Pécheur*. Influența pe care aceste cărți, unde se repetă la tot pasul teribilul *memento mori*, o exercită asupra moralității poporului, asupra cugetelor și faptelor sale, este imensă; și când rezultatul e mare, fie-i cât de mică cauza, ea totuși merită pe deplin de a fi băgată în seamă.

Tocmai de această natură sânt cele mai multe cărți poporane din volumul lui popa Grigorie:

Legenda Duminiceii;

Legenda lui Avram;

Predica dela 1600;

Călătoria Maicei Domnului la Iad;

Apocalipsul apostolului Paul;

Cugetări în oara morții...

PARTEA I

TEXTURI MĂHĂCENE

1580—1619

INTRODUCEREA GENERALĂ

§ 1. Texturile publicate mai la vale*, afară de Nr. IX, sânt scrise toate în satul Măhaciu din Transilvania, și anume N-rele I, III, IV, V, VI, VII și în parte II de cătră preutul Grigorie de acolo, între anii 1580-1619; o parte din Nr. II de cătră un alt Măhăcean, elev al popei; în fine, Nr. VIII de cătră un al treilea Măhăcean din aceeași epocă. Nr. IX nu s'a scris în Măhaciu, dar nu departe.

Aproape totalitatea texturilor aparține dară lui popa Grigorie. Cele mai multe, ca N-rele I, II, IV, VI și VII, sânt traduse de cătră el, sau bine zicând prelucrate, de-a-dreptul din slavonește. Nr. V s'a copiat după un manuscris de pe la 1580. Nr. III s'a transcris, cu o exactitate aproape diplomatică, de pe o carte tipărită dela 1560.

§ 2. Cine să fi fost acel neobosit popă Grigorie?

La 1583 el era deja preut în Măhaciu, căci a scris atunci pe 9 foi în limba paleo-slavică o bucată liturgică, care se află în manuscris pe paginile 162-179, purtând următoarea adnotațiune finală:

Пис поп. Григоріе. ут Мѣхачю. мѣца. ген. кѣ. днѣ.
вѣто. хѣча. от рѣж хѣва. хѣ. фѣ. пѣ. бѣ да и простит.
(A scris popă Grigorie din Măhaciu, ale luni lui
ianuaru în 29 zile, anul 7091, dela nașterea lui
Crist 1583. Dumnezeu să-l ierte!)

Înainte de a fi popă, prin urmare înainte de 1583, dânsul a scris românește fragmentul de sub Nr. VI.

La 1619, după vreo patruzeci de ani, popa Grigorie mai trăia încă, scriind atunci predica de sub Nr. IV.

Iată tot ce se știe despre acest personagiu, cărui i se datorește cea mai importantă colecțiune de texturi românești din secolul al XVI-lea, nu numai Texturile Măhăcene, scrise mai toate cu mâna sa, dar și Texturile Bogomilice, publicate în partea a II-a a operei de față.

§ 3. După ce am lămurit, bine-rău, individualitatea lui popa Grigorie, să trecem acum la localitatea unde el a trăit și a scris în curs de atâția ani.

Părintele protopop Ștefan Colceriu, actualmente preut în Măhaciu, ne-a transmis în această privință, prin binevoitoarea mijlocire a protopopului Beniamin Popp din Uioara, următoarele interesante notițe, cuprinse într'o epistolă din 2 mai 1879:

« Măhaciu este primul sat românesc în fostul Scaun al Arieşului, atât sub raportul situaţiunii, având apă bună, aer curat, păduri multe, — mai toate de goron şi puţin mesteacăn, — precum şi prin vinul său cel bun, grâul cel mai greu şi vite frumoase. Aici se produce cea mai bună calitate de crumpene (cartofi), pe care Măhăcenii le numesc *picioici*, iar în satul învecinat Dumbrău se cheamă *cucule*. Măhaciul este aproape de calea cea veche a Transilvaniei, care astăzi, ca şi în trecut, primind toate căile laterale, duce spre Urbea-Mare.

« Comuna are acum de abia 185 case cu 876 suflete, pe când în anul 1864 avea 235 case cu aproape 1000 suflete. Numărul locuitorilor a scăzut: parte, printr'un morb difteric, care a secerat la 1866 mai toţi pruncii la 5 ani; parte, printr'un teribil incendiu la 1867, arzând la 61 familie tot ce a putut arde; în urma cărui flagel, venind o toamnă umedă şi aflând pe oameni cu casele negata, o mulţime de tineri s'au îmbolnăvit de răceală şi mulţi au şi murit. Să mai adaug că la 1868 un părău, ce curge prin mijlocul satului, în urma unei rumperi de nor a făcut daună în comună şi în ţarină. Toate aceste lovituri au scăzut atât numărul familiilor, cât şi buna lor stare materială.

« Satul este curat românesc. Afară de vreo 3 Țigani, nu se află aici nici un străin. Ultimul Israelit a plecat dela noi la 1869, şi de atunci încoace n'au avut loc de a se mai încuibă alţii.

« Originea satului e obscură. Sânt însă două păreri, trecute în tradiţiunea poporală.

« Prima părere este, că locuitorii cei dintâi s'ar fi retras aici în secolul al XIV-lea din Bogata, comună în câmpia Turdei, acum constituind o parte însemnată din orașul Baginului. Mongolii devastându-le satele și răpindu-le averea, ei și-au aflat aci un adăpost sigur, tot locul fiind îmbrăcat cu pădure până la drumul țarei, iar șesul fiind cuprins de un lac mare ce împiedeca intrarea în interiorul văii.

« A doua părere este că, reîntorcându-se oștenii țarei din bătălia dela Mohacs (1526) și aflând Transilvania devastată de Turci, 11 oșteni s'ar fi așezat aici, însă nu în satul actual, ci mai la vale; căci atunci pe locul comunei de astăzi era o mănăstire catolică, ale cării ruine se chiamă *Biserica Ungurească*, pe unde arând, adesea scoate plugul căpăține și oase de om. Se crede că acei 11 oșteni ar fi fost: Mircea, Mirea, Stancă, Cordoș, Pocol, Șuşman, Raț, Părduț, Bărbos, Popa și Hegeduș. Cel din urmă Hegeduș a murit la 1831; cei din urmă: Stancă, Pocol și Cordoș, eu i-am înmormântat. Aceste familie toate își au cărțile lor nobilitare pe pergamenă, câștigate pentru virtuți militare dela Mihai Apafy și Francisc Rákoczy; și le place a se fâli prin diplomele lor de *nemesug* cu slove de aur și pe pielea de căne.

« Portul de astăzi al Măhăcenilor puțin diferă de al locuitorilor din satul învecinat Dumbrău, dar se deosebește mult de al celorlalte sate din giur. Ei se disting prin curățenie și eleganță. Sumanul e cernit negru și cusut cu pănură fină de culori deosebite;

cioareci albi; pieptar la cei bătrâni de miel, la cei tineri — de pănură vânăta. In timpii cei buni până cătră 1840, Măhăcenii purtau un cojoc frumos de piele de miei negri până la gresne, cu lână în afară, și cușmă lungă până și de 2 urme, neagră. Femeile își fac învălitoarea cea albă cu mult alai; pentru încrețitul ei dau până și 2 fl. și o așează pe cap cu multă grație.

« Până la 1849 Măhăcenii serveau ca grăniceri călări în regimentul *Székely huszár*.

« In popor circulă până astăzi tradițiuni despre Mihai Viteazul, a cărui catastrofă s'a întâmplat așa zicând sub ochii Măhăcenilor, la coastele lor, în Mirăslău. Există legende și despre Traian... »

§ 4. Intr'o altă scrisoare, părintele Colceriu ne comunică două fragmente din poezia poporană de la Măhaciu.

Iată despre Mihai Viteazul:

De-ar da bunul Dumnezeu
Să mai văz la Mirăslău,
Hei ! pe Mihai suvulcat
Pe harmăsariu-i turbat.
La strămtoarea râului,
La gârla Murășului,
Să văz cum îi îmbulzește,
Să văz cum îi prăpădește !
Să văz Basta 'ngenunchiat,
Care urît l-a 'nșelat,
Și tabăra lui ca 'n vânt
De Mihai Viteaz fugând...

Această bucată are ceva prea artificial și totodată prea istoric: este o compozițiune a vre-unui dascăl.

Nu mai puțin următorul fragment despre Traian:

Lângă Turda, nu departe,
 Traian se luptă pe moarte,
 Face uliți prin dușmani,
 Cu-a lui zdraveni căpitani.
 Las' să facă, c'al lui tiept
 Hrănește un suflet drept:
 Ziua bate și zdrobește,
 Noaptea răniții grijește.
 Și nu-i coată ca 'mpărat,
 Ci ca tată-adevărat:
 Iși spintecă hainele
 De le leagă ranele...

Frumoase *stihuri*, care ar figura de minune într'o «carte poporană»; dar nu e cât de puțin poezie poporană. Niciodată poporul nu cunoaște atât de bine amănuntele istorice; și niciodată mai cu seamă, el nu le reproduce cu atâta exactitate, chiar atunci când le-a văzut el însuși.

Ceva mai prețios, adevărat poporan, este următoarea comunicațiune a părintelui Colceriu:

«La noi până și pruncii au un cântec de primăvară, în care zic:

Vino, soare,
 Pe răzoare,
 Că ți-oi da o cingătoare!
 Una mie,
 Una ție,
 Una popei Irimie;

Și un pai,
 Și un mai,
 Și sabia lui Mihai,
 Capul Turcului să-l tai ! »

Iată popor în toată puterea cuvântului !

Acest « cântec de primăvară », atât de interesant printr'o mențiune autentică despre Mihai Viteazul, nu este însă propriu Măhăcenilor. El se aude și pe aiuri în Transilvania. Un variant de lângă Sibiiu sună în următorul mod :

Treci, ploaie trecătoare,
 Că vine soarele
 Și-ți taie picioarele,
 Cu un mai,
 Cu un pai,
 Cu măciuca lui Mihai;
 Sus pe cap,
 După cap,
 Curge sânge mohorît;
 Dă-mi căciula
 Să prind murga:
 Murga a fugit,
 Ploaia s'a risipit !

În Țara Românească acest cântec a scăzut la un fel de parodie, în care ploaia este amenințată :

Cu căciula lui Mihai,
 Plină cu coji de mălai. . .

§ 5. Părintele Colceriu, din nefericire, nu ne-a procurat nici o notiță lingvistică asupra Măhăciului. Judecând totuși după cele trei cântece, graiul de

acolo pare a prezinta oarecari particularități: *tiept* = « piept », *coată* = « caută », aspirațiunea inițială în *harmasariu* = lat. *admissarius*, *suuulcat* cu sens de « urcat » . . .

Nicăiri însă *n* între vocale nu trece în *r*: *bunul*, *îngenunchiat*, *hainele*, *una* etc., niciodată *burul* sau *ura*, după cum se vorbea în Măhaciu pe la 1600.

Constatând acest fenomen, lăsăm explicațiunea lui pentru §-ii următori.

§ 6. Măhaciul se menționează pentru prima oară sub acest nume în istoria Transilvaniei la anul 1291, într'o diplomă a regelui maghiar Andrei III, unde figurează totodată celelalte localități învecinate: « Felvinch scilicet, Eurmenus, Hydusteluk, Medyes, Dumburou, M u h a c h . . . » .

Acest sat, prin urmare, n'are a face cu Mohaciul din Ungaria, nici cu faimoasa bătălie de acolo dela 1526.

În diploma din 1291, ca și în diferite documente transilvane din secolul al XIV-lea, ca locuitori ai Măhaciului ni se prezintă Săcuii, numai Săcuii, fără a se pomeni măcar elementul românesc.

Ruinele așa numitei « Biserice Ungurești » probează că Săcuii în adevăr au fost oarecând pe acolo, deși astăzi nu se mai află nici unul.

După ambele tradițiuni locale, Românii au venit la Măhaciu de pe aiuri, ceea ce se mai confirmă, până la un punct, prin deosebirile lor în port, în obiceiuri, în grai, de cătră celelalte sate învecinate.

După una din cele două legende, cuibul anterior al Măhăcenilor ar fi fost în satul Bogata din câmpia Turdei.

Combinând toate elementele de cari putem dispune, imigrațiunea Românilor în Măhaciu cată să se fi întâmplat în secolul al XV-lea, mai sporind — poate — printr'un nou continginte pe la începutul secolului al XVI-lea, adică cam pe timpul bătăliei dela Mohaciu, ceea ce va fi rămas apoi în legendă ca un obscur punct cronologic, întărit în memoria poporană prin asemănarea de azard a numilor.

Dentâi puțini la număr, Românii s'au înmulțit cu încetul, reușind a goni sau a-și asimila pe Săcui.

În secolul al XVII-lea se mai vorbea în Măhaciu și ungurește, astfel că chiar în volumul lui popa Grigorie, la pag. 153, nu știm cine din aceeași epocă, poate vre-un copil al preutului, s'a apucat a transcrie cu litere cirilice, într'un mod foarte ciudat, cu vocalismul cel trăgănat al Săcuilor, pe Tatăl nostru unguresc: *МНА ГАГКА КИ КАГН МЕНЕГЕБЕНЕ СЕТЕ-ЛЕШЕК И ТЕ НЕКЕДЕ ЮНЬ ТЕ ВРЪСАГОДЪ* etc. = *mi aty-ánk ki vagy a'mennyekben szenteltessék [meg] a'te neved...*

§ 7. Românii, imigrați în Măhaciu pe la începutul secolului al XVI-lea, se distingeau, între celelalte, prin două particularități consonantice mai remarcabile ale fonetismului lor; particularități, cărora popa Grigorie le-a rămas credincios până la moarte și cari într'un grad ceva mai scăzut, caracterizează de

асемenea pe ceilalți doi Măhăceni contimpurani de sub N-rele II și VIII.

Și anume:

1. Ei nu confundau pe $z = z$ cu $s = dz$;
2. Pe n între vocale îl prefăceau în r .

§ 8. Despre deosebirea între $z (= z)$ și $dz (= s)$ în fonetismul moldovenesc, noi am vorbit mai pe larg în tomul I, pag. 187-189.

Dintre vechii scriitori Moldoveni, singurul în care acest interesant fenomen se poate urmări într'un mod sistematic este mitropolitul Dosoftei.

Iată, de exemplu, un pasagiu de pe la începutul « Parimierului » de la 1672:

Дни пророчнѣ Захарней (= Zahariei) чтеніе. Ичѣстѣ
сѣче (= dzîce) Домнѣль тот пѣтарникѣль. Постѣль
чель а патра, ши постѣл ал чинчѣ, ши постѣль ал
шѣптѣ, фи-ворѣ касіи лѣи Ісѣда ши касіи лѣи Изранѣль
(= Izrailü) де вѣкѣрѣе, ши де вѣселие ши де празніче
(= praznice) бѣне: Ши вѣць вѣсели-вѣж. Ши адѣвѣръѣта-
тѣ, ши пачѣ съ юбиць. Ичѣстѣ сѣче (= dzîce)
тотѣ пѣтарникѣль. Кѣ ворѣ вѣни нѣрѣде мѣте, лѣ-
кѣитѣрѣ де четѣць мѣте, ши съ ворѣ стрѣнѣе гѣздѣ-
индѣ (= găzduind) вѣни ѣтралац четѣцьѣ сѣ-
кѣндѣ (= dzîcînd), іѣ'мѣлац съ мерѣемѣ съ не рѣгѣм
фѣцей Домнѣлѣй. ши съ черкѣмѣ фѣца Домнѣлѣй
тотѣ пѣтарникѣлѣй ѣ Іерѣсалим. ши ворѣ вѣни нѣрѣде
мѣте ши лимѣі мѣте, съ чѣрѣе фѣца Домнѣлѣй тотѣ
пѣтарникѣлѣй ѣ Іерѣсалим, ши съ млѣстнѣкѣсѣж фѣца
Домнѣлѣй тотѣ пѣтарникѣлѣй. ѣн сѣлѣе (= dzîlele

АН АЧЛАМ АПКА-СЪ-ВОРЪ СМЧЕ (= *dzéce*) БЪРБАЦ ДѢ
 ТОТѢ АНМЕИЛЕ ПЪГЖНИЛОР, ШИ СЪ ВОР ПРИНДЕ ДѢ ПОЛА
 А БЪРБАТ ІЅДЕШ, СЖКЖНДЪ (= *dzîcînd*), МЪРЦЕ-ВОМ
 КЪ ТИНЕ, ДРЕПЧЕ К'АМ АШЖТ (= *audzît*) КЪ ДЪМНЕСЪШ
 (= *Dumnezău*) КЪ ТИНЕ ЖСТЕ...

Intocmai așa până astăzi, Moldovenii pronunță:
dzîce, dzîcînd, dzîlele, dzece, audzît, Dumnezău etc.,
 dar: *Zaharie, praznic, Izrail, gazdă*...

Sub acest punct de vedere, «Texturile Măhăcene»
 se întâlnesc pe deplin cu consonantismul moldo-
 venesc.

Popa Grigorie scrie:

1. cu *s = dz*: ДѢМНЕСЪШ, СЕШ, СИСЕ, СИЧЕ, КРЕШТ,
 КЪСОУ, СОУВА, СИЛЕ, АСТЪШИ, БОТЕСАЦІИ, БОТЕСАЮ,
 АУШСЪ, АШНИЦИ, АШШИ, СМЧЕ, ФЛАМЪАШІИ, ЛЪАУЕСІИ,
 БЪСЪРЖ, БЪСЪЮ, БЪСЪТЕЛЕ, ЖИКИШИ, АІАШЖНОАИТЕ,
 ШИСЖНДЪ, ПРЖАШИМЪ etc.

2. cu *s = z*: ИЗВОДРЕ, НАЗАРЕТОАШИ, ГЪВОАДЪЕ, ПРАЗД-
 НИЧЕЛЕ, АДРЪЗНИРЕ, ЗМЕЛА, ИЗБЪКЪКЪСКЪ, ЗЕМЕНТИЦИ,
 ТРЕЗВИТЪАШИ, СЪБАЖНИТЪ etc.

Oriunde scrie cu *s = dz* popa Grigorie, tot așa scrie
 și mitropolitul Dosoftei, tot așa se rostește până
 astăzi în Moldova. Aceeași perfectă identitate în pri-
 vința lui *s = z*.

Coincidența e cu atât mai remarcabilă, cu cât ve-
 chile cărți tipărite în Transilvania, în epoca lui popa
 Grigorie și mai încoace, precum și toate publicațiunile

lui Coresi, nu observă niciodată, dar *niciodată*, această distincțiune fonetică.

Fără comparațiune și mai remarcabilă este trecerea măhăceană a lui *n* între vocale în *r*.

§ 9. Transițiunea unei consoane oarecari în *r* se numește în Linguistică *rhotacismus**. Generalmente însă acest termen se aplică la trecerea lui *s* în *r*, ca lătinește în *uro* din *uso* (cfr. *us-tus*) sau *naris* din *nasis* (cfr. *nas-us*), ca la vechii Spartani în *τῖρ* pentru *τῖς*, în *μυγάβωρ* pentru *μυγήως* etc.

Trecerea lui *n* în *r*, atât de legitimă sub raportul fiziologic, de vreme ce ambele sânt semi-vocale dentale, este totuși de o raritate extremă în limbele ario-europee, și chiar în totalitatea limbelor. De aceea linguiștii au și uitat-o aproape cu desăvârșire.

După Benfey și Donaldson, sufixul primar *-ra* s'ar fi născut din sufixul primar *-na*. Cazuri ca sanscritul *ūdhar-* lângă *ūdhan-*, *ahar-* lângă *ahan-* sau *yajvarī* lângă *yajvanī*, latinul *femur* lângă arcaicul *femen*, grecul *κνδρός* lângă *κνδνός* sau pindaricul *μάρη* lângă lat. *manus* și altele, ar părea a întări această derivațiune, care ar indica un germene de *r = n* în epoca cea mai primordială a familiei lingvistice ario-europee; oricum însă, un germene oprit în creștere.

Exemplele de trecerea lui *n* în *r*, vreo două-trei peste tot, aduse de Kuhn în latina și în germana, sânt nu numai foarte sporadice, dar încă mai mult decât nesigure. Sanscrita, celtica, limbile slavice nu cunosc de asemenea această transițiune.

Din dialecte neo-latine, abia se citează : vre-un specimen portugez, ca *sasar* = *sanare*, unde este efectul asimilațiunii regresive; vre-un specimen catalan, ca *verema* = *venenum*, unde este efectul disimilațiunii regresive; vre-un specimen languedocian, ca în *caral* = *canalis*, și alte câte unul de pe aiuri, de aceeași natură ultra-excepțională.

Bine constatată este trecerea lui *n* în *r*, la Francezi și la Spanioli, atunci când *n* urmează după o altă consoană, sau mai ales după două, precum sp. *sangre* din *sangne* = *sanguinem*, *hombre* din *hombne* = *hominem*, fr. *diacre* din *diacne* = *diaconus*, *ordre* din *ordne* = *ordinem*, *pampre* din *pampne* = *pampinus*, *timbre* din *timbne* = *tympanum* etc. Acest fenomen însă ocurge exclusivamente în *-cn-*, *-gn-*, *-rdn-*, *-ndn-*, *-mfn-* și *-fn-* la Francezi, în *-ngn-*, *-mbn-* etc. la Spanioli; niciodată dară el nu constituă o tranzițiune individuală independentă a lui *n* și *r*, ci numai o acomodatiune de grup consonantic.

Tot așa în interesantul dialect grec tzaconic noi găsim: *ῥπρος* = *ῥπνος*, *λαφρῶλα* = *δᾶφρη*, *κῶριπε* = *κῶριπες*, *ἔτρερι* = *ἔτρερι*, *πῶριγγον* = *πῶριγω*, adică *πρ* = *πν*, *φρ* = *φν*, *κρ* = *κν*, *τρ* = *τν*, dar de *r* = *n* nu există nici un exemplu.

Singurele limbe ario-europee, unde *r* = *n* ni se prezintă ca ceva regulat, normal, scutit de orice influință a sonurilor învecinate, anume între vocale, sânt româna și albaneza.

§ 10. Din cele două dialecte albaneze, toskic și gheghic, cel dentăi foarte des, celalt mult mai rar, dar ambele în diverse graduri, prefac pe *n* între vocale în *r*.

Din cele trei dialecte române, — daco-român, macedo-român și istriano-român, — primul mai puțin, al doilea mai obișnuit, al treilea aproape totdeauna, prefac pe *n* între vocale în *r*.

Latinul *venenum*, de exemplu, devine *vănêr* în gheghica, *vărêr* în toskica; *virin* în macedo-româna, *verin* în daco-româna dintr'o parte a Transilvaniei, *verir* în istriano-româna.

În privința limbei albaneze, fenomenul a fost de mult observat, deși într'un mod astfel ca și când în gheghica n'ar exista deloc trecerea $r = n$, ci numai în toskica.

În privința românei, studiile lui Ascoli și Miklosich asupra dialectului istriano-român au scos mai la iveală această particularitate fonetică, care până atunci se părea a fi prea sporadică.

Ei bine, în «Texturile Măhăcene» ale lui popa Grigorie dintre 1580-1619 tranzițiunea lui *n* între vocale în *r* este întocmai ca la Istriano-români; de exemplu:

вєрєрѣк «vineri» = istr. *viveri*;

домєрєкѣ «duminică» = istr. *dumirecă*;

мѣрєуѣ, articolat мѣрѣ «mâna» = istr. *mâră*;

а цѣрѣкѣ, цѣрѣци, цѣрѣтѣ «ținea» = *a țirea, țireți, țirut*;

лѣрѣн «luni» = istr. *luri*;

лѣрѣ «luna» = istr. *lura*;

бѣрѣ «bine» = istr. *bire*;

оурусъ « unul » = istr. *urul*;

чиръ « cine » = istr. *cire*;

оамери « oameni » = istr. *omiri*, etc., etc.

Răposatul Ion Maiorescu, în importanta sa excursiune la Istriano-români, observă: « deasa schimbare a lui *n* în *r*, ca Moții în Ardeal, ca Moldovenii etc. »; iar într'un alt loc: « Mutarea lui *n* în *r* nu era pentru mine nimic nou, știind marea aplecare a bravilor noștri Mocani sau Moți de a uza această permutare, care e uzată și în Moldova, deși nu așa de des ».

Măhăcenii dară din secolul al XVI-lea erau nește « Moți » sau « Mocani » în toată puterea cuvântului. Cum însă de nu mai vorbesc ei astăzi tot așa ?

Ceva mai mult. Maiorescu exagerase de tot « aplecarea bravilor noștri Mocani sau Moți » de a muta pe *n* în *r*. Nicăiri în Transilvania, deși se zice pe alocuri în munți *iremă* sau *dumirecă*, totuși ceva ca *lură* nu se mai pomenește; și cu atât mai puțin veți afla undeva o propozițiune întreagă ca cea din « Legenda lui Avram » a lui popa Grigorie: че-ѣи ва поре ѡранитѣ мѡрѡ.ѡкѡ = « ce-ți va pune înainte mănâncă ».

Tot acolo citim: р'ансѡѡ = « în apusul », ceea ce întrece chiar pe Istriano-români !

§ 11. Sânt cunoscute exemplele daco-române comune de $r = n$, ca în *mărunt* = *minutus*, *cărunt* = *canutus*, *fereastră* = *fenestra*, *părinc* = *panicum*, *nimărui* din *nimănu*, și alte câteva, nu multe la număr.

Se știe iarăși, că Moldovenii, pe care Ion Maiorescu îi punea prea aproape de Istriano-români, pronunță totdeauna *pâră* în loc de *până*; și totuși în tipăriturile moldovene din secolul al XVII-lea noi nu ne aducem aminte să fi văzut undeva altfel decât *пънъ* sau *пжнъ* ori *пжнж*.

În Cazania moldovenească a mitropolitului Varlam de la 1643, ne-a întâmpinat însă de mai multe ori un plural foarte interesant de la *nume* = «nomen»: *numere* = «nomina», cu o adevărată trecere a lui *n* în *r*; de exemplu:

în partea a II-a la foaia III verso: *авѣ 4 фечори ши ншмереле лоръ съмть ачаста...*;

în partea I la f. 197 verso: *ноу-н пѣтинцъ а ле споще ноумереле тѣтѣроръ...*

Constatându-se o dată fereala vechilor scriitori români de a întrebuița forma cu *-r-* atunci când le era cunoscută și forma cu *-n-*, devin cu atât mai prețioase cazurile, în cari le scapă de sub condei, așa zicând fără voie, câte un *r* pentru *n*.

Astfel, între «Texturi Bogomilice» scrise pretutindeni fără rhotacism, și anume în «Cugetări în oara morții», noi vedem la pag. 107 de două ori: *днраннте* = «dinainte» și *араннте* = «înainte», iar la p. 86: *пѣре*, pe care scriitorul se grăbește a îndrepta în *пѣне*, fără însă a fi putut ascunde pe *р*.

§ 12. Exemplele românești documentale cele mai vechi de *r* pentru *n* se află în glose moldovenești din secolul al XV-lea.

Intr'un crisov inedit de la Petru-Vodă din 22 august 1447, aflător în Archivele Statului, m-rea Neamț pach. XXI, Nr. 6, se menționează satele: *Jeminești* = Жеминеши, și *Fântânele* = ФЫНТЫНКА.

Intr'un alt crisov inedit de la același Domn, din 8 decembrie 1453, păstrat tot acolo, pach. XXI, Nr. 7, în loc de *Fântânele* stă *Fântâreli*: ФЫНТЫРЪЛИ, iar în loc de *Jemenești*, adică *Gemenești*, patronimic plural de la *Geamăn*, ne întimpină: ГДЕ БЫЛЪ БАРБЪ ЦАМЫРЪ, adică: «unde a fost Barbă Geamăr».

Iată dară din *fântână* = lat. *fontana* s'a făcut *fântără*, ca în istriano-româna *fontară*; și din *geamăn* = lat. *geminus* — *geamăr*, probabilmente tot așa în istriano-româna, deși cuvântul lipsește în vocabularul lui Maiorescu.

În cazul dentăi, este *r* = *n* între vocale; în cazul celalt, între o vocală și o semi-vocală.

Un al treilea exemplu este ceva mai nou.

Pe timpul lui Ștefan cel Mare, locuiau în vecinătate lângă Prut doi țărani cu numele Bodea. Pentru a-i distinge, poporul zicea unuia *Bodea Rumânul*, celui-lalt *Bodea Sârbul*.

Intr'un crisov din 13 martiu 1489 noi vedem dară: ДО СЕЛИЩЕ БОДЪ ГРЪВОУЛА, ШТОЛКЪ ЕЩЕ ПО БЕРЕГ ПРОУТА ГОРИ ДО СЕЛИЩЕ БОДЪ РСМЪРСЛА = «până la săliștea lui Bodea Sârbul, apoi tot pe malul Prutului până la săliștea lui Bodea Rumărul».

Rumăr pentru *Rumăn*, așa zic până astăzi Istriano-românii.

§ 13. Din cele de mai sus rezultă că nicăiri *r* n'a reușit a uzurpa într'un mod absolut locul lui *n*.

La Albanezi, chiar în dialectul toskic, *n* a rămas intact într'o mulțime de cazuri. De asemenea la Români, chiar în dialectul istriean.

Deja Ascoli observă despre cele două localități principale istriano-române: « Il paroco Micetich mi assicurava d'aver notato, in più esempj, che a Sejana si conserva la *n* originale, fatta *r* in Valdarsa; come in *păne* « pane », che in Valdarsa è *păra* (feminile, dat. *lu păre*). Anche Ireneo ha, colla *n*, *puine*, ed ha *vino*, mentre in Valdarsa oggidì si dice *vir*; ma ci da *urra ova* = *una ovis*, e riferisce che: Chichi si addimandino *Rumeri*. Nel valdarsese vedemmo colla *n* antica l'un articolo indeterminato, ma il numerale è *ur*... »

Popa Grigorie din Măhaciu, oricât de rhotacist, are totuși: *скашнѣл, нкоанѣ, мѣнѣе, оушѣл* lângă *оушѣл, лѣминнат* lângă *лѣминрат* etc.

Această persistință a lui *n* între vocale a avut, între altele, o consecință foarte originală.

Luptându-se *-n-* și *-r-* în două forme ale aceluiași cuvânt, fără a se mai ști de cătră popor care anume din două este cea mai corectă, s'a dat naștere prin confuziune, unei a treia forme cu *-nr-*, întocmai precum în Moldova, zicându-se pentru « agnellus » *miel* și *niel* totodată, s'a născut alături și s'a propagat apoi a treia formă *mniel*.

Exemple de *-nr-* pentru *-n-* sânt foarte dese în « Texturi Măhăcene »: *дѣмѣ.нрѣкѣ, пж.нрѣ, кѣ.нрѣра, лѣ.нн.нрѣ, бѣ.нрѣтатѣ, венрнтѣ* etc.

Limba eranică a Afganilor ne oferă în această privință o neașteptată analogie. Ea trece uneori pe cerebralul *n* în cerebralul *r*; dar atunci poate să se dezvolte în același timp și un *nr*. De exemplu, din *mangun* s'a făcut *mangur*, dar și *mungunr*.

§ 14. Alte două consecințe, nu mai puțin însemnate, ale persistinței lui *n* în luptă cu *r* sânt:

1. Posibilitatea, pentru o limbă sau un dialect, de a reveni cu timpul la sunetul cel organic, pe care se părea deja că-l pierduse. Moldovenii nu mai zic nicăiri *fântără*, ci *fântână*; nicăiri *Rumâr*, ci *Rumân*. În Măhaciu, din dată ce pădurile din pregiur s'au rărit, devenind astfel mai ușor și mai des contactul cu satele învecinate, au despărut cu desăvârșire *cire*, *bire*, *mără* etc., reîntorcându-se graiul la *cine*, *bine*, *mână*. Este teoria lui Ascoli despre *in s a n a t o s a r e a* sunetului, « il risanamento », teorie pe care au criticat-o unii, fiindcă n'au înțeles-o.

2. Posibilitatea, din dată ce s'a pierdut conștiința priorității relative între *n* și *r*, de a trece uneori *r* în *n*, mai ales dacă această tranzițiune mai este ajutată într'un cuvânt prin asimilațiune sau acomodatiune. Așa la noi în *cunună* = lat. *corona*, *venin* = lat. *venenum*, *senin* = lat. *serenus*, *suspîn* = lat. *suspirium* etc. Este fenomenul numit de d. Le Marchant Douse, compensațiune încrucișată, « Cross-compensation », dar pe care — pentru a avea un termen tehnic — noi am preferi mai bine a-l numi *metadioxis*, « trans-revendicațiune », fiind în adevăr un

fel de victorie parțială a sunetului celui gonit contra asupritorului său.

§ 15. Trecerea lui *n* între vocale în *r* este un rhotacism specific româno-albanez, de care s'ar găsi, poate, nește slabe urme numai doară pe ici-colea în grupul lingvistic eranic, judecând după cazul afgan citat mai sus în §-ul 13.

Un cuvânt româno-albanez, remarcabil într'un grad extrem, răspândit departe pe la vecini și în care — de sigur dintr'o epocă de tot veche — a ocurs acest fenomen fonetic, este *rață*, albanește *rossă*, de unde apoi serbul *paуа*, slovenul *reca*, maghiarul *rétze*, ba și în dialectul friulean *razze*.

Ascoli se întreba, negreșit într'un mod foarte ipotetic, dacă nu cumva *rață* ar fi în vre-o legătură cu italianul *razza*, sp. *raza*, fr. *race* «neam». Miklosich îl pune între cuvinte străine, furișate de pe aiuri în limbele slavice, ceea ce nu va împiedeca pe d. Cihac — ne rămășim mai denainte — a crede în ruptul capului că noi l-am luat de la Slavi*. O etimologie decisivă, sau cel puțin plauzibilă, nu s'a propus încă. Tot ce s'ar fi putut afirma deocamdată, este natura româno-albaneză a vorbei: ea nu se află decât numai pe peninsula balcanică și în regiunile imediat limitrofe.

La noi, în graiul de la Slănic, nu se zice *rață*, ci *nață*. Tulpina numelui acestei păsări în limbile ariane din Europa este *anati-*, de unde latinul *anas* — *anatis*, vechiul german *anut*, anglo-saxonul *ened*, iar cu afe-reză grecul *νησσα* = *nátyá*. *Rață* se urcă dară de la

sineși la prototipul *aratya* = *anatya*, cu pierderea inițialului *a-* ca în greaca; o pierdere însă, întâmplată deja după trecerea lui *n* în *r*, de vreme ce condițiunea esențială a unei asemeni treceri este pozițiunea între două vocale.

Formele cu medialul *-e-*: pluralul român *rețe*, slovenul *reca* și maghiarul *rétze*, pot fi tot atât de vechi ca și cele cu *a*: singularul român *rață*, serbul *раџа*, friulanul *razze*. Latina avea de asemenea în același timp formele *anata* și *aneta*, Germanii *anut* și *anit*, cu cari se alătură și italianul *anitra*, vechi *aneter*.

§ 16. Elementul comun Românilor și Albanezilor — întru cât nu este nici latin, nici slav, nici grec — reprezintă substratul *t r a c i c*, adică populațiunea autohtonă a peninsulei balcanice, împărțită din antichitatea cea mai depărtată în triburile omogene de Daci, Mesi, Odrisi, Tribali, Frigi etc.

În puținele resturi ale diferitelor graiuri tracice, în numi proprie sau în cele câteva glose, nu se poate surprinde oare acea propensiune de a schimba pe *n* între vocale în *r*, care caracterizează într'un mod atât de idiosincrasic pe Români și pe Albanezi?

Drept răspuns, ne vom mărgini a indica în fugă câteva licăriri în această privință.

Când prețiosul glosar al lui Hesychius ne dă ca numele dialectic grec al « aurului » *χλουνός*, și ne dă totodată ca nume *frigian* al aceluiași metal *γλουρός*, simpla trecere a lui *n* între vocale în *r* lămurește diferința ambelor cuvinte.

Când Dioscoride, în glosele sale botanice, pune ca nume d a c i c al plantei «quinquefolium» *propedula*, iar ca nume celtic *pompedula*, forma dacică se poate explica numai printr'un tip intermediar *ponopedula*, trecut în *poropedula*.

Același oraș în M e s i a este numit *Laedenata* în «Notitia Dignitatum» și *Laederata* pe Tabla Peutingeriană; o altă localitate tot de acolo se chiamă *Dinogetia* în Ptolemeu și *Dirigothia* în «Notitia Dignitatum».

LEGENDA SÂNTEI VINERI

(Circa 1580)

INTRODUCERE

§ 1. Legenda sântei Vineri, pe care o dăm mai la vale, este bucata cea mai lungă din toate lucrările, originale și neoriginale, ale neobositului preut de la Măhaciu.

Ea ocupă în manuscris pag. 180-195, fiind scrisă cu litere mari și îngrijite, în șiruri drepte și îndesate, mai puțin elegant însă decât Catechismul cel de la 1560, deși titlul și unele inițiale sânt aci de asemenea făcute cu roșu.

§ 2. Prototipul acestei legende e bizantin. Manuscrisul grec al Bibliotecii Imperiale din Viena poartă titlul: *Μαρτύριον τῆς ἁγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευῆς*, și se începe întocmai ca lucrarea lui Popa Grigorie¹ :

Ⲁⲧⲣ'ⲁϥⲕⲁⲗⲁ ⲑⲛⲁⲉ ⲉⲣⲁ ⲟⲩ ⲱⲙⲱ Ⲁⲧⲣ'ⲁϥⲕⲉ ⲑⲉⲧⲁⲧⲉ, ⲕⲣⲉⲓⲛⲏⲛⲏ
ⲁⲟⲩⲗⲑⲉ ⲡⲏⲏ ⲕⲑⲣⲁⲧ, ⲡⲏⲏ ⲣⲟⲩⲗⲁ-ⲉⲉ Ⲁⲧⲣⲑ ⲁⲕⲕⲑⲛⲉⲑ ⲕⲧⲧⲣⲧ
ⲁⲟⲙⲏⲟⲩⲗ, ⲉ ⲑⲉⲗⲱ ⲟⲙ ⲕⲉⲙⲁ-ⲗ Ⲣⲗⲁⲧⲟⲛⲏ etc...

Cu toate astea, traducțiunea română nu s'a făcut din grecește, ci din slavonește, ba încă anume după o

¹ Noi am suprimat textul grecesc. (N.Ed.)

redacțiune bulgară sau serbă, precum rezultă din însuși numele «*свѣта Петка*», carele se dă sântei Vineri nu numai în titlu, ceea ce ar fi puțin important, de vreme ce un frontispiciu slav, din cauza modei, putea să figureze într'o operă curat română, dar se mai repetă neconținut chiar în text.

Dacă redacțiunea serbo-bulgară s'a publicat undeva sau ba, aceasta nu știm, și n'o cunoaștem nici în manuscris.

§ 3. O altă legendă a aceleiași sante Vineri, cu mult mai pe scurt, se găsește în Viețile Sântilor pe luna lui iuliu după ediția bucureșteană din 1836, unde ea se începe în următorul mod:

«Sfânta cuvioasa muceniță a lui Hristos Paraskevi s'au născut întrun sat din cele ce era în hotarale Romei ceii vechi, din părinți hristiani, cu numele Agathon» etc.

Fără a urmări provenința acestui variant, tradus de-a-dreptul din Meneele grece, precum dovedește *Paraskevi* și *hristiani*, cată să observăm că hagiografia numără vreo cinci sante diferite cu numele de *Παρασκευή*, slavonește *ПѢТКА*, după fonetism serbo-bulgar *Petka*, românește *Vineri*: o sântă Vineri de la Iconia, serbată la 28 octobree; o sântă Vineri din timpul lui Nerone, serbată la 20 martiu; sânta Vineri «fiica lui Agaton», aceea ce ne interesă aci și care se serbează la 26 iuliu; apoi o sântă Vineri rusească, serbată în luna lui mai; și în fine, o sântă Vineri de la Târnova, serbată la 14 octobree.

Legenda celei de la Târnova, care este foarte populară peste Milcov, ca patroană a Iaşului, s'a scris româneşte în secolul al XVII-lea, de către cei doi celebri mitropoliţi ai Moldovei, Varlam şi Dosoftei.

În cel dintâi ea se începe așa:

Ячста свѣнтѣ ши прѣккѣвѣнасѣ фечоарѣ Параскева ера де мошѣ дн.р. Єпиват, нжскѣтѣ дн.р. пжринци крѣдинчоши ши крѣцини євни, лтрѣ тоатѣ вѣаца са кѣ мнлостенѣ ши кѣ фапте євнѣ etc.

În mitropolitul Dosoftei, aceeaşi legendă se termină cu următoarea anecdotă:

Динтр'о палмѣ а свинцѣий салѣ лѣте ла свжнта єпископѣ ла Рѣманѣ ѡ євкѣцѣ, ши ла Бѣчюлець оун дѣцѣть, адѣс дин Цариград де Дѣмитрашко логофѣтѣль, прѣкѣль маѣ спѣс Іѡрдаки спѣтарюль ла маса Дѣвнжѣй водѣ etc.

Ambele redacţiuni, a lui Dosoftei şi mai cu seamă a lui Varlam, se întemeiază pe legenda cea bulgară a sântei Vineri dela Târnova, scrisă în secolul al XIV-lea de către patriarcul Eutimiu şi care se începe prin:

Єѣа єво свѣтаа прѣподобнаа Петка ѡтчѣство имѣашѣ Єпѣвати, родитѣлѣ же благочѣстивѣи, ходѣщѣихѣ въ всѣхѣ божѣихѣ за повѣдѣхѣ etc.

Să ne întoarcem însă la sânta Vineri «fiica lui Agaton».

§ 4. Popa Grigorie n'a făcut altceva decât a copiat o lucrare străină, ca şi mai sus cu Catechismul cel de la 1560.

El conservă cu stăruință limba și chiar ortografia originalului său. Numai în trei locuri îi scapă de a prefăce pe *n* între vocale în *r*: $\text{A}^{\text{P}}\text{T}\text{S}\text{P}\text{E}\text{K}\text{A}\text{T}\text{E}$ = *întunecate*, $\text{M}\text{E}\text{.A}^{\text{P}}\text{E}$ = *mene* și $\text{C}\text{S}\text{P}\text{A}$ = *sună*; cât despre *s* însă, este mai puțin scrupulos, punându-l adesea acolo unde originalul trebuia să fi avut pe *s*, de unde rezultă scrierea neconsecinte: $\text{S}\text{H}\text{C}\text{E}$ și $\text{S}\text{H}\text{C}\text{E}$, $\text{D}\text{O}\text{M}\text{H}\text{E}\text{Z}\text{E}\text{S}$ și $\text{D}\text{O}\text{M}\text{H}\text{E}\text{S}\text{E}\text{S}$, $\text{K}\text{R}\text{S}\text{S}$ și $\text{K}\text{R}\text{S}\text{S}$ etc., ceea ce niciodată nu ne întâmpină în lucrările propriie ale lui popa Grigorie.

§ 5. Originalul, copiat de cătră preutul din Măhaciu, cată să fi fost scris anume în regiunea Brașovului.

Un indice între mai multe ni se pare a fi decisiv în această privință.

Textul de mai jos întrebuintează cuvântul *boiereasă* în sens de « femeie » sau « nevastă », ceea ce — dacă nu mă înșel — este o particularitate aproape exclusivă a graiului din partea cea bârseană a Transilvaniei, unde această vorbă s'a contras astăzi în *bo-reasă*.

Se știe că nemuritorul nostru Anton Pann, voind să râză de Brașoveni, le pune în gură următorul dialog provincial despre fabricațiunea vinului:

- Măi soațe, *văzt*-ai tu *ghie*?
- Am *văzt*, măi — zise — ș'o mie.
- *No* da cum îi? de'i *văzt*, spune!
- *Da au îi*, măi, v'o minune?
- De n'ai *văzt*, cred *pot'* să-ți pară.
- *No*, mă, să-ți spun cum îi dară.
- Ii albă și *stă'n chicioare*,
- Răscădnată* la soare...

— *No minț tu, că n'ai vădit ghine,*
 Să-ți spun *io*, cată la mine:
Ghia ae-i pi-un deal pusă,
 Tot cu țepi pin ea împunsă,
 Și *cochile*, voinici *tună*
 Poama ei de i-o adună,
 Și supt *chicioare* *îm' par' că*
 Să-i *cure* zeama o calcă,
 Apoi p'acea zeamă, dragă,
 O botez *ghin* și o bagă
 In o scorbură întinsă,
 Cu bete d'alun încinsă,
 De-aci *mere* o *boreasă*
 Ce îi zice cârjmăreasă...

Ceea ce putem afirma în cunoștință de cauză este că în Moldova, în Țara Românească și în Munții Apuseni ai Transilvaniei *boreasă* = *boiereasă* cu sens de «muiere» nu există nicăiri, și nu se vede a fi existat vreodată.

§ 6. Popa Grigorie nu ne spune anul când a transcris *Legenda sântei Vineri*.

Din împregiurarea că ea se află legată în manuscris anume între bucata cea slavonește din 1583 și între *Catechismul* cel copiat la 1607, nu se poate conchide nimic, de vreme ce părțile volumului nu sânt așezate într'o ordine cronologică.

Oricum ar fi, dacă nu copia, totuși originalul trebuie să fie anterior anului 1600.

Limba diferă puțin de a lui Coresi, și mai curând s'ar putea zice că e mai veche decât cea din *Omiliarul* de la 1580.

Din punctul de vedere curat lingvistic, este un text de multă valoare, mai ales ca morfologie și ca sintaxă. Nu e fără interes nici sub raportul sociologic.

§ 7. Legenda sântei Vineri prezintă toate fantasticele peripeție ale unui basm, și tocmai de aceea era predestinată a deveni foarte populară, căci oricare ar fi religiunea cea nominală a unui popor, religiunea sa reală va rămânea totdeauna mitologică.

Nu este dară de mirare că dintre atâtea și mai atâtea legende ale sfinților, una din cele dentâi traduse în românește a fost anume aceea în care ni se povestește, bunăoară, cum: «sfânta Veneri apropiase la zmeu, și călcă cu picorul spre falca zmeului, și întră într-o elu, și trecu prin zgăul lui afară, și iară stătu înaintia zmeului».

La această popularitate a sântei Vineri a mai contribuit la Români reminiscința sântei celei pagane cu același nume, a sântei atât de venerate la vechii Romani, a acelei zeițe Venere, dela care s'a numit ziua *Vineri* la toate popoarele neolatine, și pentru care parcă ar fi făcute într'adins cuvintele din legenda noastră: «mai frumoasă fată de aceasta n'am văzut».

Înainte de a fi cunoscut hagiografia greacă, poporul român avea deja în poveștile sale pe *sânta Vineri* cea transformată în prima epocă a creștinării din zeița Venere, după cum avea — cu schimbarea sexului — pe *sânta Miercuri* din zeul Mercuriu sau pe *sânta Joi* din zeul Jove.

Sânta Vineri, de exemplu, din basmul « Fata moșului », încungiurată de « pui de balauri, șerpi, nevăstuici, ciuhurei, șopârle, năpârci și gușteri » și păzită de o « cățelușă cu dinți de fier și cu măsele de oțel » (Ispirescu, *Legende și basme*, t. 1, București, 1872, p. 95) nu poate fi — negreșit — nici sânta Vineri dela Iconia, nici cea de la Târnova sau de pe aiuri, ci este curat antica zeiță Venere, născută printre monstrii oceanului, călătoare pe o broască țestoasă, amica tuturor animalelor, principiu al procreațiunii...

СЪТЯ ПЕТКА

(SĂNTA VINERI)

Intr'acéliã zile era u omũ într'acé cetate, creștinũ dulce și curat, și ruga-se întru ascunsu cătrã *Domnul*. E celũ *om* chema-l Agatonũ, e boerésa lui chema-o Polfiia; și fu viața lor și lăcuiã ei 35 de ai fără de fecori. Și ruga-se ei întru ascunsu în totũ casul, așa dicit: dă mie, Hristoase împãrate! cautã și spre noi, și dă noao plod să fie și să nascã deîntru noi: fecorel sau fecoriță; noi da-l-am sfinție-tale cu toată parté ei. Și veniã îngerol *Domnului* spre ei și zise lorũ: auzi și ascultã *Domnezeu* rugăciune voastrã, și e să nascã o fecoré diîntru voi; să fie numele ei sfânta Veneri; și naște-va veneri; și cândũ o veți | boteza, așa să-
fie nomele ei. Așa zise îngerul *Domnului*, și să duse
dela ei. Și ei déacii ruga-se cu frică cătrã *Domnul*. Și
născu fecoara sfânta Veneri în luna lui brumariu 15
zile, și boteșarã sfânta Veneri, și-i pusã nomele
sãmta Veneri, și o duce în toată vrémia de o închina
cătrã beséreca *Domnului*; și până la anul înțelese în
toată liagé *Domnului*. Și cândũ era de cinci ani,

gândi-să întru siné și ȃise: nu mi se cade numai acicé să fiu și să lăcuescu, ce mi să cade să mă ducă să propoveduescu légé Domneȃului mieu, și priîn toate satele, și în toate cătăȃile. Și eși noapté diîn curtia tătâne-său, și să duse întru o cetate mare ce o chema Antiohie. Intr'ansă lăcuiia u 'mpărat mare ce-lă

181 chima An|tioh împărat, ce era Grec. Și întră sfânta Veneri în cetate ce era, începu a grăi cătră oameni și zise: crédeȃi voi întru svânta troiȃ ce e a Tatălui și a Fiului și Duhului sfântu Is. Hs.? că acela iaste dédevărū Domneȃeu, luminătoriu și sfîntitoriu și spășitoriu și domneȃeulū domneȃeilor. Și învăȃa pre ei, și mulȃi auziia și crédé; și alȃi oameni spuné altora, și la besérecă și priîn cetate, iară alȃi oameni spuné la împăratulu și zice: doamne împărate! venit-au o boerésă în cetate de propoveduește și spune

182 de fiulū Marieei cela ce au răstignitū pâriînȃii noștri în cruce; și deca auzi acelu împăratū, elū mănîe-să spre ia, și zise slugelor lui să mérgă să o aducă înainté lui, și căuta spre ia celu pârăat, și mira-să de frămseȃile ei, și zise slugilor sale: să-mi agiute domnezeul miu, cela ce creȃu eu întru elū, că mai frumoasă fată de acásta n'am văȃut! Și ȃise cătră ia celu împărat: ce samă de omū ești și cum te cheamă? Și ȃise ia cătră elu: eu sântu o creștină botezată în numele mi-e *свѣта Петка* (sânta Vineri). Și zise celu împărat cătră ia: nu grăi așa, ce mai bine te plécă domneȃeului mieu și închină-te lui, de face-te-voiu domnă și împărătésă spre

¹ Lacune la Hasdeu. (N. Ed.)

toate casele mele. E sfânta Veniri răspunse și zise lui: anatima . . .¹ mele aceluia ce zice așa, și te . . .¹ Și atunci mânia-să acel împărat [și țise] slugilor lui: preîndeți-u de o legați, și răstigni-o-vrem în cruce ca și domneșeulu ei, și vedé-*vem* ce va folosi . . . Atoînci sfânta Veneri rugă-să și | țise: Doamne Domneșeulu 183
mieu ! caută și spre mene, să no laude-să dracii spre mene, și tremiate îngerul tău cu arătaria silelor tale, și miluiaște sufletulu mieu, Doamne ! [de] ceia ce încugură-mă, și alége ceia ce luptă-să cu mene ! Și la sfârșitul rugăciuneei psalom . . .¹ sculă-să și țise amin ; și iară țise apoi : să laude-să și ei cu tine, Domne ! Și atunci în acela čas ivi-se u noorū diîn ceriu, și eși uîn vihorū mare diîn noorū, și lua o piatră mare forte în elū și o purta vântul ca o fruîndă, și sura ; și atuînci ivi-se îngerul domnului înainté ei, și rupse legătorele diîn mănule ei, și grăi cătră ia zise : nu te téme, ce laudă sila Domnului Domneșeul tău. Și atuînci muncitorii ce o lega cădură gosū la pământu, și sculară-să și strigară toți cu glas mare și ziseră : mare | iaste credința creștinescă ! Și atuînci sfânta 184
Veneri rădică mănule sale cătră ceriu și ruga-se. Atunci oamenii mulți, ei striga și zice : nu-i altu domniziu mai mare, fără domnezeul sfinteei Veneri ! Și toate slugile acelui împărat căzură gosū înaiînte sfinteei Veneri, și zicia toți : miluiaște-ne, sfântă Veneri, și no uita fărălegile noastre . . .¹ ce rogă de-reptū noi, și arată și nooa sémne să fim și noi creștini

¹ Lacune la Hasdeu. (N. Ed.)

ca și tu, și să ne închinăm Tatălui și Fiului și Du-
 hului sfântu; și ziseră toți aminu. Și scula-se, și bo-
 teța ei, și se duse, și lăuda Domnul Domnețeu. Și
 de vădu celu împărat acélé, și mănîe-să, și chemă alte
 slugi ale lui, și zise: prendeți-o și o legați, și aflați
 185 o căldare, și ardeți petri și le zmicurați, și | le băgați
 în căldare, și băgați plumbu și seu și smoală să fiarbă
 în șapte zile și în șapte nopți, și a șaptea zi băgați
 aciastă în căldare și acoperiți cu o piatră, până voiu
 veni și eu să vădu. Și așa zise acelu împărat cu mănîe
 și se duse de aciia. Și slugile lui féceră așa. Și a șapte
 qi vene împăratul și zise: descoperiți căldaré. Și o
 descoperiră. Și sfânta Veneri sculă-se și stătu în pi-
 coare în căldare, și zise: mare iaste spre meînre. Și
 acelu împărat vădu ace ciudă mare, și grăi cătră sfânta
 Veneri și zise: [ce] lucru-i de tine? ce nu să priînde
 de tine nice foculu, nice apa? Și atunci grăi sfânta
 Veneri cătră acelu împărat: apropie-te de veđi sila
 dédevărului Domnezeu. Și nu să putia apropiia de
 186 dugoréla focului. Și de vădu sfânta | Veneri că nu
 se poate apropiia, nice cutiađă, ia luo apa cu mâna
 diîn căldare și aruîncă în obrazul celui împărat. Și
 urbi acelu împărat în acela cas. E sfânta Veneri eși
 diîn căldare curată și frumoasă. Și atuînci acelu în-
 părat merse și se apropie de ia, și căzu înaiîntia ei,
 și ruga-se: miluiaște-mă, șarba lui Hs. a lui Dom-
 nețeu, și rogă dreptu mene, doară mi s'ară deșchide
 ochii mie, să fiu creștinu, și eu și toate slugile méle
 și ținutul împărăției méle. Și milostivi-se sfânta Ve-
 neri, și căzu cu fața la pământu și plăinse, și baltă

de lacrămile se féce; și sculă-se, și loa cu mâna de-
 réptă de lacrămile ei, și uînse ochii celui împărat, și
 zise: în numele Tatălui și Fiului și Duhului sfântu,
 să veți! Și atunci acelu împărat văđu. Și alți oameni
 mulți nevolnici veîndecă ei. Și acelu împărat lumină și | 187
 vedere mai bine și mai vrătosu decât maite. Și plecă-se
 și luo sfânta Veneri de lacrămile sale, și luo apă și
 boteđe acelu împărat și toate slugile lui și toți oamenie
 diîn părățiia lui. Și iară sfânta Veneri găîndi și đise:
 duce-mă-voiu iarăși într'altă cetate să propoveduescu
 cuvântul lui Hs. și să spuîu lorū că păgăni-su, cum
 să se botéđe și să se cunune, de vorū peri. Și să duse
 și, mergându ia pre cale, tămpină altū împărat ce-l
 chema Atizma-împărat. Și zise cătră ia celu împărat:
 giupănésă! ce omū este și cumu te chemă? ce nu te
 închini domneei mele? Ia grăi cătră acela împărat,
 și mira-să de frămsețile ei, și întrebă-o și zise: de
 unde este? Sfânta Veneri răspunse cătră elu și zise:
 eu sântu o creștină botezate în numele mi-i *сѣа Перка*
 (sânta Vineri). Și zise cătră ia celu împărat: pasă după
 mene și créde în domneđuul mieu, și | giura-ți-mă- 188
 voiu înainté domneđuului miu să fii doamnă mie și împă-
 rătésă tuturoru polatelor méle; e să nu ascultaret mene,
 da-te-voiu spre mare muîncă, și viiață nu vere avé.
 Și atuînci sfânta Veneri grăi cătră elu și zise: diavole
 înturecate și iadule sluga iadolui! Și atuînci mănîe-să
 acelu împărat și zise slugilor sale: priîndeți-o să o
 ducemū înaiîntia celui zmieu diîn cetate de să o mâ-
 nâînci; e să biruire spre zmieu și să no perire de
 elū, pleca-ne-vrem și închina-ne-vrémū și noi, ei și

domnezeului ei. Că într'acé cetaté uîn zmeu forte mare lăcuia, întru elu diavolulū și toate duhurele necurate, și acela lăcuiia la ei, și-l ruga eei ca și domneḑeu, și acelu împărat créde întru elū, și toate slugile lui și

189 toḑi oamenie lui. Și atonci duseră sfânta Vene|ri în cetate, și deșchiseră portaa, și o duseră cătră zmeu. Sămta Veneri văzu zmeulū și-și féce cu mâna cruce în numele lui Is. Hs., și atunci fugi d̑iavolul di zmeu și toate duhurele necurate, și atuînçi sfânta Veneri apropie-se la zmeu, și călcă cu picorul spre falca zmeului, și întră întro elu, și trecu pri zgăul lui afară, și iară stătu înaintia zmeului. Și atunci strigă diavolulū și ḑise: o, mișei de noi! cum ne rușinăm noi 1000 de bărbaḑi, ceia ce eram în cetate, de o fată ne rușinăm noi acum! Și fugiră afară diîn cetate toate duhurele. Și atunci acelu împărat și văzu acialia și crezu, și plecară-se toḑi înaintea sfintei Veneri. Și ḑise acelu împărat: miluiaște-ne, sfântă Veneri, să crédem și noi în Hs. în Domnezeul tău. Și boteză acelu împăratū, și toate slugile lui, și toḑi oamenii

190 lui: acia|a în toate crezură și să botezară. Și atunci sfânta Veneri ḑise: iară mi se cade mie se mă duc. Și se duse într'u cetate mare ce lăcuiia uîn părat mare ce-l chema Aclit-înpărat. Și întră sfânta Veneri în cetate și începu a grăi cătră oameni: crédeḑi voi în numele Tatălui și Fiului și Duhului sfântū a lui Is. Hs., că acela iaste dédevărū? Și auzi cel împărat de ia, și chema-o și zise cătră ia: ce om ești și cum te chémă? Ia zise cătră cel împărat: eu sămtū o creștină botezată, numele mi-i ПѢРКА (Vineri), și crezu

Întru sfânta troiță. Și zise cel împărat cătră ia: nu ȳice
 că ești botezată, ce pasă de rogă domnezeul miu cela
 ce crezu eu, și gura-ți-mă-voiu înainté domneȳeului
 mieu, cum aduce-voiu și pone-voiu slava mé și cinsté
 mé spre capul tău, și să fii domnă mie și împărătésă
 to|turorū polatelor mele; e să nu ascultare mene ¹, eu 191
 da-te-voiu spre mare muîncă, și ré morte omori-te-
 voiu. E sfânta Veneri zise lui: anatima, fiĳulu dia-
 volului, vrăjitoriu rău și căne rău! eu crezu în Dom-
 nezeul mieu, de dreptu Domnezeul mieu nu numai
 trupul, ce și sufletul da-l-voiu spre muîncă! Procleți
 să fie muîncitorii tăi și domneȳei tăi cu tine! Și
 atunci mănĳe-să acel împărat cu amarū, și atuînci
 zise muîncitorilor lui să aducă o căldare și să piiseȳe
 petri și seu, și se aducă blumbu și smoală, și ² bage
 acĳa fată în căldare să fiarbă în trei zile și în trei noȳți.
 Și ³ duseră sfânta Veneri cătră focū și cătră căldare și
 ce sta înaintré toți, și eși o pară diîn focū mare diîn-
 tr'acel foc |al lor, și înconȳură-i acei muncitori, și 192
 arseră toți într'acel cas. Și sfânta Veneri sta acĳi și
 ruga-se cu psalom din săltiri; așa ȳicé: miluĳaște-mă,
 Domne, că spre tine upovăĳaște sufletul mieu! Și la
 sfrășitul rugăciuniei psalomului zise: amin. Și văzu
 acelu împărat muîncitorii lui că periră, și spărie-să,

¹ Aci cu o mână posterioară adaus *vei* de-asupra lui *mu*,
 iar *re* de la *ascultare* șters și înlocuit cu *de*, adecă: *să nu vei*
asculta de mene.

² Cu o mână posterioară adaus de-asupra *să*.

³ Idem : *o*.

- și frică mare fu spre elū, și chemă slugile lui toate și întrebă ei și ȕise: spuneți-mi, ce voiu face ceștii magheniți? Și ȕiseră cătră elu: să nu-i tăere capul, curundu acești oameni toți cătră domneȕul ei face-e-va de pleca-se-vor. Și atunci ȕise Aclit împărat cătră slugile lui: tăiați-i capul curundo. Și doseră sfânta Veneri să-i tae capul. Și sfânta Veneri ruga-se acelor muîncitori și ȕise: lăsați-mă și ogodiți-mi să fac rugăciuni, să mă rogu cătră Hs. Domneziul mieu. Și ȕiseră ei: rogă-te curundu. Și atunci sfânta Veneri
- 193 ruga-se cu lacrimi și plângé | și ȕicia: Domne despue-toriul, părintele a tuț ȕinotul, făcătoriul ceriului și al pământolui! auȕi-mă și ascultă-mă, șarba ta, într'acesta ȕas; rogu-te să faci meseréré ta și să dai măriia ta celora ce vorū face poménâ mie și prinusul și le-turghie și lumănare, și vor cinsti ácasta ȕi, blagoslovéște-e, Domne: casele lor, și fićorii lor, și holdele lor și dobitocele lor toate; și fugă de ei toate duhurile réle, și fărmaćtoarele; și sufletele lor să fie luminate; e cela ce nu o va cinsti ácasta ȕi veneré mare cu milostenie și cu rugăciune la besérecă, iară cela ce va lucra într'ănsa, acela să fie blăstămat; e cela ce o va cinsti și o va posti șapte ȕile, să fie lui sănătate și ertăciune păcatelor; și cine nu o va cinsti sfânta veneri, ce o va spurca de voe cu carne sau cu brăinȕă
- 194 fără de harți, sau... fie cu ce lucru | rău, să fure netare e părinții lui să nu s'ară pocăi, să fie istucan acela [cu?] grumaȕu, și cu mânule sale acela omū să nu biruiască; că sfânta veneri răstignitu-s'au Hs. de voe în cruce, cu oȕit și cu fere adăpară-lū, și

cu sulița împuseră-*l* în costele lui, priîntru să lase noao lége Domnul nostru Is. Hs. Și după ace grăi svânta Veneri și zise muîncitorilor: faceți cum v'au đis voa domnul vostru. Și plecă capul ȝos. Muîncito . . .¹ și tae cu spata capulŭ ei. Și luo Domnul curatŭ sufletul ei în mănule sale și-*l* duse în ceriŭ. Și fost-au tăiaré capolui ei, svîntei Veneri, în luna lui cuptoriŭ 26 de đile, și nu lăsă Domnul să-i fie praznicul ei atoînce, [ci] lăsă se-i fie când au născut, în luna lui brumarŭ 14 đile; dereptŭ aca đi ce *blagoslovi*. . .¹ iaste casa aceia uînde-i cete[ște] . . .¹ sfîntei Veneri, să va ceti și să [va] spune oamenilor. и пне поп Григорїе wt Мѣхачю. мѣца август. в. днь. | (Și a scris popa Grigorie din 195 Măhaciŭ, în 2 zile ale luni lui august.)

NOTANDA ²

I. Finalul *u* întreg: ачелс (186, 187 de 2 ori, 188, 189), челс (182, 188 de 2 ori), проповѣдѣскс (181, 188), мергѣндс (188), коулс, кѣмс (188, 190), сѣмтс I-a pers. (188), тоутсрорс (189), елс (183, 189 de 2 ori, 190, 193), фїюлс (192), кресс, кресс I-a pers. (183, 192), дѣрпнтс (192), блоумѣс, плсмѣс (186, 192), ксрѣндс, ксрѣндс (193 de 3 ori), роґс (193), аксѣнсс (180 de 2 ori), лѣксѣскс (181), апѣратслс (182), домнѣсѣслс (183, 184), ссфлѣтслс (184), пѣмѣнтс,

¹ Lacune la Hasdeu. (N. Ed.)

² Cifrele indică paginile manuscrisului, notate în ediția noastră, ca și la Hasdeu, pe marginea textului. (N. Ed.)

пѣмѣ.лтѣ (184, 187), алтѣ (185), фокѣлѣ (186), креѣнинѣ (187), вѣжѣ, вѣжѣ а 3-а pers. (185, 186 de 2 ori), вѣжѣ 1-а pers. (186, 187).

2. ѣ ca vocală nasală în interiorul cuvântului: гѣ.лди (188), мѣ.лкъ, мѣ.лкъ (189, 192), мѣ.лчитори (193), мѣ.лчиторилар (192, 195), мѣ.лчиторѣн (192, 193) атѣ.лчи, атѣ.лче, атѣ.лчи (183, 184 de 2 ori, 185, 187, 189 de 2 ori, 190, 192, 195), при.лде (186), при.лдеци, пре.лдеци (183, 189), лнан.лте, лнан.лтѣ, лнан.лнтѣ (185, 187, 189), оѣ.лде (195), мѣнж.лчи (189) брѣ.лсъ (194), пѣри.лцин (182), фрѣ.лсъ (184), дрѣ.лкъ (187), пѣмѣ.лтѣ (187), плѣ.лсе (187), с.лсе (187), вѣ.лдекъ (187), dar și: лнаннтѣ (190), атѣнчи (190, 192 etc.), пре.лдеци (185), мѣнчитори (193), пѣринцин (195) etc.;

оѣ.л [злѣѣ] (189), оѣ.л [пѣрат] (191), оѣ.л [внѣорѣ] (184);

ди.л (181, 184, 187, 188, 189, 190, 192), ди.лтѣрѣ (180), при.л, при.лн (181, 182), при.лтѣрѣ (195);

vocalizarea totală a lui ѣ: оѣ ѡмѣ (180), оѣ [лпѣ.ратѣ] (181), оѣ ѡорѣ (184), лпѣсерѣ (195), лкѣѣѣрѣ (184), ланте (188), [фѣѣн дѣавѣлѣ] ди [злѣѣ] (190), при згѣл (190).

3. -ен- = actualul *-in-*: мѣне (184 de 3 ori, 187, 188, 189, 192), мѣ.лре (186) = *мене*, вѣнери, вѣнери (180, 181 etc.), вѣнри (183), пре.лдеци, пре.лдеци (183, 185), вѣ.лдекъ (187).

4. Confuziunea între *o* și *u*:

o pentru *u*: ѡ (184, 185, 189), лтро (190), ѡне (191), ѡтѣрѣ (191), ѡмнезѣл (190 etc.), ѡмно.лн (181), ѡсерѣ (193), кѣрѣѡ (193), лконѣѣрѣ.

(193), ЦИНОТОУА (194), ПЪМЪНТОЛЪИ (194), КАПОЛЪИ (195), АЦЕРЛА (180), НОМЕЛЕ (181), АТОНЧИ (189), АТОАЧЕ (195), АТОАЧИ (183);

u pentru *o*: [АТР']Ъ [ЧЕТАТЕ] (191), [ПРЕАДЕЦИ-]Ъ [ДЕ W ЛЕГАЦИ] (183), ТОУТ (194), ОУРБИ (187) = *orbî*.

5. e pentru *-i*: [ЧЕ ВАМЪ] ЕЩЕ (188, dar 191: ЧЕ ВАМЪ ЕЩИ), [ДЕ ОУНДЕ] ЕЩЕ (188), [ИЪ] ВЕРЕ [АКЪ] (189), ФАЧЕ-Е-ВА (193) = *face-i-va*, БЛАГОСЛОВЕЩЕ-Е (194), [ТОЦИ] ВАМЕНІЕ (188, 189);

e pentru *-i*: ДОМНЕЕН (188) = *domniei*;

i pentru *-e*: СЪЛТИРИ (193) = *psaltire*, МЪНЖАЧИ а 3-а pers. (189), ПЕТРИ (185);

i pentru *-e-*: ФІЧОРІИ (194, dar 180: ФЕЧОРИ, ФЕЧОРЕА, ФЕЧОРИЦЪ), ШЦИТ (195), ВАМИИ (182, și tot acolo: ВАМИИ), КИМА (181, și tot acolo: КЕМА), БЕНРИИ (183, și tot acolo: БЕНЕРИ), ДОМНЕЗИЪ (185), ДОМНЕЗНОУА (193);

e pentru *-k-*: [ТЕ] КЕМЪ а 3-а pers. (188, dar 191: КЪКМЪ și 183: КЕАМЪ), ДЕКА (182);

e pentru *-k* la imperfect: ДЪЧЕ (181) = *ducea*, ЗИЧЕ (182, 185) = *zicea*;

e pentru *-ie-*: ПЕТРИ (185), ФЕРЕ (195);

k pentru *-e-*: КРЪДЪК (182, 189), [АКИНА-НЕ-]ВРЪКМЪ (189, și tot acolo: ПЛЕКА-НЕ-ВРЕМ);

k pentru *-e*: [АТРЪ] СИНЪК (181);

ea pentru *k*: КЕАМЪ (183);

ДЪК АЧІИ (181) = *de aci*;

e într'o silabă accentată urmată de o silabă cu *-e*: ПРОПОВЕДЪЩЕ (182), БЛАГОСЛОВЕЩЕ (194), МЕЛЕ (183 de 2 ori, 188, 192), МЕРСЕ (187), ТЪЕРЕ (193), ФЕРЕ (195);

e pentru *-ă*, probabilmente numai prin eroare grafică: [крѣцинѣж] ботезатѣ (188, dar 191: крѣцинѣ ботезатѣж), [шн] ботѣсѣ (188) = ботѣсѣж.

6. Confuziunea între *e*, *ѣ*, *a* după *ч*: ачѣ [чюдѣ] (186), [дѣпѣж] ачѣ (195), ача [шн] (195), ача [фатѣ] (192), чѣж (184), ачѣж (190) etc.

7. *ы* pentru *i* numai în: вкын (187, și tot acolo: вкни);
i după *р* pentru *ѣ*: вморн (192);

-i întreg după *ѣ*: парѣшн (188), [шн-]шн [фѣчѣ] (190).

8. Contractiunea lui *мѣс* (183, 188, 191) în *мѣс* (183, 189, 191).

9. *oa* adesea redus la *o*: домнѣж (183, 191), домнѣ vocat. (193, 194, 184), рогѣ (185, 187, 191, 193), мортѣ (193), фортѣ (189, 184), портаа (190), костѣж (195), добиточѣж (194);

ножа (185), ножа (195), dar вода (195).

10. *ла* = lungul *a*: портаа (190);

ѣѣ = lungul *e*: ѣѣн (189) = *illi*, cfr. mai jos Nr. 25;

ѣн = lungul *i*: [сѣ] пѣнѣсѣж (192).

11. Alte particularități vocalice:

ничѣ (186);

сѣж (186, 192) = *sebum*;

кѣнѣ (192) fără *-i-*;

псаллѣж (193);

злѣж și злѣжѣж (189);

чѣтѣцилѣ (181);

afereza: [чѣлѣж] пѣрат (182);

дѣрептѣж, дѣрептѣж (192, 195 etc.).

12. *n* între vocale trecut în *r*: дѣтѣрекатѣ (189), сѣра (184);

trecut în *nr*: мѣрѣ (186);

cfr. mai sus p. 99.

13. Confuziune perpetuă între *s* și *з*:

scris cu *s*: пѣсѣсе (192), сичѣ (191, 195), сичкѣ (180, 193), сичм (194), сичѣ (193 de 3 ori, 181, 183 de 2 ori, 190, 184 de 3 ori, 191), сичеръ (193 de 2 ori), сич (195), доминесѣс (182, 185, 187, 189), доминесѣула (188, 189, 184, 193), доминесѣлш (183, 184) доминесѣлши (181, 183, 191), доминесѣлъ доминесѣлур (182), ботѣсе (188), ботѣсе (188), ботѣсарж (181), ботѣсатж (183), доуши (194), си (186, 194, 195), силѣ (194, 195 de 2 ori), брълск (194), грѣмасѣ (195), кресѣ (183), вжсѣ, вѣсѣ а 3-a pers. (185, 186 de 2 ori), вѣсѣ 1-a pers. (186, 187), вѣши (186, 187), вѣсѣт (183), фрълск (184), кѣсѣрѣ (184), кѣтмѣж (187);

cu *з*: кресѣ 1-a pers. (191, 192), кресѣ а 3-a pers. (190), кресѣрѣ (191), доминезѣс, доминезиш (180, 185, 186), доминезѣула, доминезиула (190, 191, 192 etc.), доминезени (192), доминезѣлши (189), зисѣ (180, 181, 182, 183 de 3 ori, 184 etc.), зичѣ (182, 183, 185), зисерѣ (184, 185), зичм (185), зи (186), зилѣ (180, 181, 186, 192), вѣзѣ (190, 193), ботѣза (181), ботѣзѣ (190), ботѣзатѣ, ботѣзатж, ботѣзатѣ (188, 191 de 2 ori), ботѣзарѣ (191), лѣши (180, 182, 191), доузинѣ (182), кѣзѣ (187 de 2 ori), кѣзѣрѣ (185);

cfr. mai sus p. 97.

14. Predilecțiunea pentru *ц*: цѣра (191), цюра (189), цюпнѣкск (188), цоск (184, 195), цюте (183).

15. o din *va*: лш (187, 188, 195), лш (187, dar 184: лш).

16. Vocalizarea lui *n*: **ан** (180), dar și **ани** (189);
vocalisarea lui *r*: [**вѣдѣ**]-**вѣм** (183), dar tot acolo:
[**рѣстнрнн-ш**]-**врѣм** etc.

17. **-nt-** pentru **-nt-**:

[**ѣ**] **сѣмтѣ** (183, 188, 191);

сѣмта [**Бенери**] (181, 190).

18. Alături cu **сѣмта** (181, 190) = *sancta*, formele:
сѣнтта (183, 187, 192) și **скѣнтта** (195), afară de ser-
bismul pur **свѣта** (188 etc.).

19. Alte particularități consonantice:

дѣволоуѣлѣн (192);

внѣорѣ (184);

влоуѣмѣс (192), dar și **пѣсѣмѣс** (186);

ѣнѣнтрѣ (192);

сѣлтнри (193) = *psăltire*.

20. Foarte deasă întrebuințare a demonstrativului
cel într'un mod apropiat de articolul prepozitiv: **ачѣлѣ**
ѣпѣрат (183, 186, 189, 190 de 3 ori, 192, 193),
ачѣлѣ ѣпѣрат (186 de 2 ori, 187 de 2 ori, 188, 189),
чѣлѣ ѣпѣрат (188), **чѣлѣ ѣпѣрат** (183 de 2 ori, 185,
191 de 3 ori), **ачѣла ѣпѣрат** (182, 188 de 2 ori),
ачѣлѣн ѣпѣрат (187 de 2 ori), **чѣлѣн ѣпѣрат** (187 de
2 ori), **чѣлѣн зѣлѣс** (189) etc., ceea ce însă — negreșit
prin intermediul slavicii lui **тѣ** sau **сѣ** — pare a fi o
rem niscință din originalul grec, cfr. mai sus p. 110:
ѣтр' ачѣлѣн зѣлѣ = *ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις*.

21. Substantiv articulat după adjectiv nearticulat:
кѣратѣ сѣфлѣтоуѣл (195).

22. Articulare anormală: **балтѣ дѣ лѣкрѣмнѣлѣ**
сѣ фѣчѣ (187).

23. Lipsa de articol: рѢГЪЧЮНЕ [воастрѣ] (180), вѢРЪЧЮНЕ [пѣкателѡр] (194).

24. Intrebuintarea corectă a articolului *al*: фок ал ѡр (193), сѡѡи алѣ лѡи (185), фѣкъторюл черюлѡи ши ал пѣмѡнтѡлѡи (194) etc.

25. Genitivo-dativul femeiesc cu *-eei*: рѢГЪЧЮНЕЕН (184), сѢИИТЕЕН (185 de 2 ori, 195), свинТЕЕН (190) -пѣрѣцѣЕЕН (187), МѡрѣЕЕН (182);

cu *-iei*: рѢГЪЧЮНѢЕН (193);

cu *-ei*: свинТЕЕН (195) etc.

26. Nicăiri лѡ, ci numai лѡи.

27. Тѣтѣне-сѣѡ (181).

28. Pluralul cu *-ure*: дѡхѡрѣлѣ (189, 190, dar 194: дѡхѡрилѣ).

29. Conservațiunea tematicului *-u-* din lat. *manus*: мѣнѡлѣ (184, 185, 195), мѣнѡлѣ (195).

30. Forma absolută în loc de cea enclitică: дѣ мѣе (180).

31. *si* pentru *sânt*: пѣгѣни-сѡ (188).

32. Condițional arcaic: сѣ ноу аскѡлатарѣт (189), сѣ нѡ аскѡлатарѣ (192), сѣ бирѡнрѣ спрѣ змѣѡѡ ши сѣ но перирѣ (189), сѣ нѡ-и тѣрѣ канѡл (193), сѣ фѡрѣ (194), unde сѣ = lat. *si*;

сѣ нѡ с'арѣ покѣи (195).

33. Perfect arcaic: фѣчѣ (181, 187, 190), фѣчѣрѣ (186), вѣне = *venit*.

34. Imperfectul cu *-iea* de la infinitivul cu *-i*, dar cu *-ea* de la infinitivul cu *-e*: ѡуѡнѡ ши крѣдѣѣ (182), лѣкѡнѡ (189, 191) lângă нѡтѡл (186), вѣниѡ (180) lângă зичѣ (180) etc.

35. Ablativ fără prepozițiune: рѣ морте шморн-те-вою (192).

36. Gerunziu cu *-und-*: кѣрѣндѣ (193 de 2 ori), кѣрѣндѣ (193).

37. Propaginațiunea pronumelui: пре-дѣци-ѣ дѣ ш легащи (183), прендѣци-ш ши ш легащи (185), ми с'арѣ дешкидѣ шкии мѣе (187), при-дѣци-ш съ ш дѣчель (189), ми се каде мѣе се мѣ доук (191), дѣсерѣ-л дѣ костеле лѣи (195);

pronume pleonastic: чель шм кема-л ягатовѣ (180), боерѣса лѣи кема-ш (180), четатѣ марѣ че ш кема (181), оу'мпѣратѣ че-лѣ кима (181), соу'флетѣл да-л-вою (192), дѣконѣрѣ-н ачен мѣнчитори (193), нѣ ш ва чин-сти ачата шн (194), каполѣи ен скинтѣи Бенеири (195), ваменѣи мѣлци ен стрига (185), мѣлци неколннчи ве-дѣекѣ ен (187), ш дѣсерѣ кѣтрѣ змѣѣ съмѣта (190), ш ва чинсти сѣанта Бенеири (194), cfr. mai sus nota 3 de la pag. 123.

38. *vrem, vem* în formarea viitorului: рѣстигни-ш-врем (183), ве-дѣ-вем (183), плека-не-врем (189) etc.

39. Subjonctiv pentru viitor: ѣ съ наскѣ (180) = *va naște*, съ фѣе (180) = *va fi*, съ фѣи (191) = *vei fi*; viitor pentru subjonctiv: че вою фаче (193) = *ce să fac*.

40. Pentru prepozițiunea *de* :

de = « decât »: маи фѣрѣмоасѣ фатѣ дѣ ачата (183);

de = « ca », « să », « ca să »: дѣ ш легащи (183), дѣ съ ш мѣнжѣчи (189);

de = « аша сѣ »: дѣ плека-се-ввр (193), дѣ дѣрѣптѣ домнезѣоуа мѣеѣ (192) = « аша сѣ pentru... », дѣ фаче-те-вою (183), дѣ проповѣдѣще (182);

de = «dacă»: ДЕ ВЪЗЪ (185, 186);

de cu sens partitiv: ЛШВ ДЕ ЛАКРЪМНИЛЕ САЛЕ (188),
ЛША ДЕ ЛАКРЪМНИЛЕ ЕИ (187);

exclamațiunea: W МИШЕН ДЕ НОН! (190);

ФЪРЪ ДЕ ХАРИЦИ (194), ФЪРЪ ДЕ ФЕЧВРИ (180);

ПЕРИРЕ ДЕ ЕЛЬ (189);

ФΟΥГЪ ДЕ ЕИ (194);

ЛЪВИ ЧЕЛ АПЪРАТ ДЕ М (191).

41. Distincțiunea între condiționalul *să*, reflexivul *se* și conjuncțiunea *să* nu e strict păzită: сЪ БОТЕЗАРЪ (191), сЪ ВА ЧЕТИ (195), МЪНИЕ-СЪ (188, 189, 192), ЛШПТЬ-СЪ (184), СКЪЛЪ-СЪ (184) lângă СКЪЛЪ-СЕ (187) și СКЪЛЪ-СЕ (186), сЪ ЛАЪДЕ-СЪ (184), СЕ МЪ ДОУК (191), сЪ АДЪКЪ lângă СЕ АДЪКЪ etc.

42. Conjuncțiunea *ci* și pronumele relativ *ce* se scriu deopotrivă че.

43. Acuzativ fără *pre*: сЪ НОУ АСКЪЛАТАРЕТ МЕНЕ (189), сЪ НЪ АСКЪЛАТАРЕ МЕНЕ (192), БОТЕЗЪ АЧЕЛЪ АПЪРАТ (190), БАЦЕ АЧМ ФАТЬ (192), ДЪСЕРЪ СФЪНТА ЕНЕРИ (192), ДОСЕРЪ СФЪНТА (193), АКОУЪСРЪ-И АЧЕН ЛШНИЧТОРИ (193), АТРЕБЪ ЕИ (193), БОТЕСА ЕИ (185), ВЕАДЕКЪ ЕИ (187), ШИ-Л РЪГА ЕЕН КА ШИ ДОМНЕСЕЪ (189), ДЪСЕРЪ КЪТРЪ ЗМЕЪ СЪМТЬ ЕНЕРИ (190).

44. *spre* cu sensul latinului «super»: АПЪРЪТЪКЪ СПРЕ ТОАТЕ (183), КЪЛЪКЪ КЪ ПИЧОРЪА СПРЕ ФАЛКА (190), ЧИНСТЪКЪ МЪ СПРЕ КАПЪА ТЪЪ (191), БИРЪИРЕ СПРЕ ЗМЪЕЪ (189);

spre = «la», «cătră»: ДА-ТЕ-ВОЮ СПРЕ МАРЕ МЪАКЪ (189);

ФРИКЪ МАРЕ ФЪ СПРЕ ЕЛЬ (193).

45. *ce* = «în care» sau «unde»: ЧЕТАТЕ МАРЕ ЧЕ ЛЪКЪНИМ ОУА ПЪРАТ (191).

46. Compozițiune incorporativă: ДА-ТЕ-ВОЮ (189, 192), ШМОРИ-ТЕ-ВОЮ (192), ЦЪРА-ЦИ-МЪ-ВОЮ (191), ЦЮРА-ЦИ-МЪ-ВОЮ (189), ФАЧЕ-Е-КА (193), ДЪЧЕ-МЪ-ВОЮ (188), ПЛЕКА-НЕ-ВРЕМ (189), АКИНА-НЕ-ВРЪКА (189), РЪСТИГНИ-Ш-ВРЕМ (183), ДА-Л-ВОЮ (192) etc., cfr. mai jos Nr. 50.

47. Subjonctivul fără *să*: БАЦЕ АЧМ ФАТЬ (192), ФΟΥГЪ ДЪ ЕН ТОАТЕ ДЪХЪРИЛЕ (194).

48. Construcțiune de observat: БОТЕЗАТЪ А НЪМЕЛЕ МН-Е СВЕТА ПЕТКА (183), БОТЕЗАТЪ НЪМЕЛЕ МЪ-Н ПЕТКА (191), БОТЕЗАТЕ А НЪМЕЛЕ МЪ-Н СВЕТА ПЕТКА (188), cfr. de asemenea anormalul *în*: АЦЕЛЪСЕ А ТОАТЪ ЛАЦЪК (181).

49. Disimilațiune sintactică: ПРЕДЪЦИ-Ш ШИ Ш ЛЕГАЦИ (185), ПРЕАДЪЦИ-Ш ДЪ Ш ЛЕГАЦИ (183).

50. Metateză sintactică: СЪ НО ЛАДЪЕ-СЪ (184), СЪ ЛАДЪЕ-СЪ (184), ЧЕ ЛЪПЪ-СЪ (184), СКЪЛАРЪ-СЕ (184), МЪНИЕ-СЪ (183, 189, 192) și așa la tot pasul, fără a mai vorbi de exemplele de mai sus la Nr. 46.

51. Pleonasticul *zise*: РЪСПОУНСЕ ШИ ЗИСЕ (183), АТРЕБЪ ЕН ШИ ЗИСЕ (193), ГРЪНИ КЪТРЪ М ЗИСЕ (184), ЕН СТРИГА ШИ ЗИСЕ (185), ГРЪНИ КЪТРЪ СЪАНТА БЕНЕРИ ШИ ЗИСЕ (186), СТРИГЪ ДЪАКОЛЪШ ШИ ЗИСЕ (190), ГРЪНИ СЪАНТА БЕНЕРИ ШИ ЗИСЕ (195), РЪГА-СЕ АЧЕЛЪР МЪАЧИТОРИ ШИ ЗИСЕ (193).

52. Construcțiunea imperfectului cu perfectul: КЕМА-О ШИ ЗИСЕ (191).

53. Dativ pentru nominativ: АЧЕЛЪШ АПЪРАТ ВЪСЪ (187).

54. Frazeologie:

е съ бирѣше спре змѣеѣ ши съ но перире де ель,
плека-не-врем ши ꙗкина-не-врѣмь ши нон ен (189) =
«iar dacă va birui pe zmeu și dacă nu va pieri de el,
ne vom pleca și ne vom închina și noi ei»;

съ нѣ-н тѣере капѣл, кѣрѣндѣ ачеири ваменн тоци
кѣтрѣ домнѣсеоуѣ ен ꙗче-е-ва де плека-се-ввр (193) =
«dacă nu-i vei tăia capul, în curând pe toți acești
oameni îi va face să se plece către Dumnezeuul ei»;

ѣши парѣ дн.ꙗ ꙗокѣ марѣ, дн.ꙗтр'ачел ꙗок ал лвр
(192).

55. е cu sens de «iară»: е съ ноу аскѣлтарет (189),
е съ нѣ аскѣлтарѣ (192), е съ бирѣше (189), е сѣѣнта
(183, 187), е пжриници ѣши (195), е чела че нѣ w ка
чинсти (194), е чела че w ка чинсти (194), е чель wм
(180), е боерѣса ѣши (180).

56. Осагă: врѣжитору рѣѣ ши кѣне рѣѣ! (192).

57. Дѣспѣторюл (194) = «stăpân».

58. магѣниць (193) = «fermecătoare», paleo-sl. ма-
гѣсьникѣ «magicus» (Miklosich).

59. четатѣ (180, 181, 182, 188, 189) totdeauna cu
sens de «oraș».

60. *Polată*, полатѣлвр (189, 192) = «curte prin-
ciară», din lat. *palatium* prin slav. полата.

61. боерѣсь (180, 182) = «mujere», de la *boier* =
slav. болгарѣ, alban. *bujar* și *bujareșă*, cfr. mai sus
p. 113.

62. ачичѣ (181) = «aice».

63. плод (180) = «posteritate».

64. *Fecior* = « copil în genere »: фьръ де фечорн (180), de unde deminutive după sex: фечорел și фечорницъ (180) sau фечорѣк (180).

65. *Dédevăr* = « adevărat »: дѣдєвѣрь домнєсєс (182), дѣдєвѣрьслшн домнєсєс (186), ачєлл ѡстє дѣдєвѣрь (191).

66. Numile lunelor: лѡѣна лшн брѡѣмарю (181, 195) = « octobre », лшна лшн коѡпторю (195) = « iuliu ».

67. *Meserére* = « milă, grație »: рѡгѣ-тє сѣ флчн мєсєрѣрѣк тл (194).

68. шарба (187, 194) = « sclavă ».

69. нетарє (195) = « slab ».

70. *Istucan* = « piatră, bolovan »: сѣ фѣє нєтѣскан ачєлл грѣмашс (195), paleo-sl. нєтѡѣканѣ « statua, simulacrum ».

71. *Spată* = « sabie »: тѣє кѣ сплтл (195).

72. *Harcă* = « silă, violență »: фьрь де харцн (194), ung. *harc* « luptă, război ».

73. *Ciudă* = « miracol »: ачє чюдѣ марє (186), slav. чѡѣдо.

74. фрѣлмєцнлє (183, 188) = « beauté ».

75. *Ținut* cu sens de « spațiu, întindere »: цннєтѣл ѡпѣрьѡцѣєєн мѣлє (187), și chiar « lume, univers »: пѣрннтєлє л тѡѣт цннѡтѡѣл (194).

76. мантє (187) = « mai 'nainte ».

77. *Nevoinic* = « bolnav »: мѣлцн нєвѡлнчн вєлѣдєкѣ (187), paleo-sl. нєвѡлнл « necessitas », trecut la Slavii meridionali la semnificațiunea de « morbus » (Miklosich).

78. Alte slavisme mai insolite: ѡѣповѣлцє (193), ѡгѡднцн (193), дѣгѡрѣлл (186), etc.

79. мѢНИИ-СѢ КОУ АМАРѢ (192).

80. ЧЕ САМѢ ДЕ УМѢ (183).

81. Cuvintele sânt foarte rar accentate, și mai totdeauna cu accentul normal;

de observat două accente pe ѡ = *ia*: ВЕНИѢ (180), ДОУЗИѢ (182), Ѣ (182, 183 de 3 ori, 188, 191), АЧНѢ (186), АЖКШИѢ (189) pentru АЖКШИѢ etc.;

accentarea monosilabelor între cuvinte neaccentate: КРѢДЕМ ШИ НОН (190), АЧАСТА СИ ВЕНЕРѢ (194), ШИ ЗИСЕ (185), ШИ АЛѢЦЕ (184) etc.

82. *Paiericul* este indicat rar, și anume:

După *r* și *l*: ПАР'ТѢ (180), АР'ДЕЦИ (185), АР'СЕРѢ (193), ОУР'БИ (187), ПОР'ТАА (190), БЪР'БАЦИ (190), ШАР'БА (194), ФЪР'МЪКЪТОАРЕЛЕ (194), АЛ'ТЪ (185), АЛ'ТЬ (188), АЛ'ЦИ (182 de 2 ori), АЛ'ТОРА (182), МЪЛ'ЦИ (185), КЪЛ'ДАРЕ (185, 186, 192 de 2 ori), КЪЛ'ДАРѢ (186), БАЛ'ТЬ (187), КЪЛ'КЪ (190), ЧЕ-Л' КЕМА (188), ДА-Л'-ВОЮ (192);

după nasală: ЯН'ТНУХ (181), АТРЪН'СЪ (181), КРЕДН'ЦА (185), АТОН'ЧИ (189), АТЪН'ЧИ (190), АНАНН'ТЪ (190 de 2 ori), ДИН' СЪЛТИРИ (193), СЪЛ'ТА (190);

după *p*: НОЛП'ТѢ (181), НОН'ЦИ (192), ШАП'ТЕ (186 de 2 ori, 194), А ШАП'ТѢ (186), ДЕРЕП'ТЬ (185, 187), ЛЪП'ТЬ (184), РЪП'СЕ (184);

ДЕШ'КИСЕРѢ (190);

З'МЪС (190).

83. Sub raportul ortografic, cfr. mai sus¹.

¹ Hasdeu trimite la pag. 65 a lucrării sale, unde, analizând alt text mähăcean («*Legenda Duminiceii*»), subliniază confuzia dintre *ѣ*, *ѡ* și *ѡ*; *ѣ*, *ѡ* și *ѡ* în scrisul popei Grigorie. (N. Ed.)

84. Ar fi important de a constata dacă partea finală a Legendei sânteii Vineri este tot așa în prototipul grec sau în textul slav, căci ea prezintă, în orice caz, o coincidență foarte semnificativă cu Legenda Duminicii, și anume:

LEGENDA DUMINICII:

« Nu știți că veînreré mare eu mă răstigniū priîntru voi ? cu sulița mă înpunseră în coaste, cu trestie mă ucidé pre capu, e în mâru și în picîuare ei-mi bătură găvoazde, e cu oțăt și cu fiîare mă adăpară, dereptu să lasu voao lége... »

SÂNTA VINERI:

« Sfânta veneri răstignitu-s'au Hs. de voe în cruce, cu oțit și cu fere adăpară-lū, și cu sulița înpunseră-l în costele lui, priîntru să lase noao lége... »

de unde rezultă — după noi — că Legenda Duminicii s'a scris sub influința unei proaspete lecture a Legendei sânteii Vineri, astfel că s'a întrodus în ea un pasagiu cu totul străin « duminicii », ba încă și un altul: « Nu știți, neînțeleptiloru, că în vereré mare fecu omu întăe Adamu... », cari pasage lipsesc ambele în « Epistolie », unde vinerea nu e considerată decât numai ca o zi de post deopotrivă cu miercurea.

PARTEA II

TEXTURI BOGOMILICE

1550—1580

INTRODUCEREA GENERALĂ *

§ 1. O mare parte din prețiosul volum, care aparținuse lui popa Grigorie, anume intervalul de la pag. 21 până la pag. 126, cuprinde bucăți scrise cu altă mână și într'o altă localitate.

La 1600, acest manuscris străin se afla deja în mâinile preutului din Măhaciu, căci pe ultima-i pagină 126 el a înscris atunci în coadă titlul propriei sale lucrări: «Покѣстѣ сѣинтѣ доумирѣчи».

Manuscrisul în cestiune datează dară, în toată puterea cuvântului, din secolul al XVI-lea; ba chiar — după cum ne vom încredința treptat mai la vale — el s'ar putea considera ca cel mai vechi text cunoscut în limba română, cam de pe la 1550, dacă nu și mai denainte, cel puțin în unele părți ale sale.

În adevăr, acest manuscris este omogen numai în privința grafică și a tendinței generale, nu însă și sub raportul compunerii. Diferitele bucăți, cari s'au

transcris într'însul de cătră unul și același individ înainte de 1600, sânt copiate după nește originaluri compuse în diverse timpuri și — probabilmente — în diverse locuri, deși toate provenind de la o singură direcțiune religioasă.

§ 2. Intre lucrările proprie ale lui popa Grigorie, am văzut mai sus figurând în frunte «Legenda Duminicei», care nu este altceva decât un apocrif favorit, un fel de stindart al sectei Flagelanților din secolul al XIII-lea.

De astă dată vom avea a face nu cu ereticii pribegi din Occidinte, ci cu un eres mai apropiat de noi, de o origine curat orientală, născut în Persia, renăscut în Bulgaria, crescut poate chiar în România, răspândit apoi din Balcani și Carpați până la poalele Pireneilor.

Este manicheo-pavlicianismul asiatic, devenit bogomilism lângă Dunărea de jos și transformat de aci, în lunga-i călătorie spre Provența, în Catari, în Patareni, în Albigensi etc.

Românii avuseseră a face numai cu forma *bogomilică* propriu zisă, care însă diferea atât de puțin de formele cele occidentale, încât episcopii eretici din Bulgaria trimiteau cărți dogmatice celor din Italia și din Franția.

§ 3. In secolul al XIII-lea toți sectarii neo-manicheici din întreaga Europă erau cunoscuți sub numele de «Bulgari».

Deja Du Cange adunase în această privință mai multe texturi decisive.

Așa călugărul Matei Paris zice sub anul 1238: « Ipsos autem nomine vulgari Bugaros appellavit, sive essent Paterini, sive Joviniani, vel Albigenses, vel aliis haeresibus maculati ».

Un alt cronicar din aceeași epocă sub anul 1207: « Per idem tempus Bulgarorum haeresis execranda, errorum omnium faex extrema, multis serpebat in locis, tanto nocentius, quanto latentius, sed invaluerat maxime in terra Comitis Tolosani et Principum vicinorum ».

Guilelm de Nangis zice sub anul 1223 despre regele Filip-August: « Envoia son fils en Albigeois pour destruire l'heresie des Bougres du pays ».

Un episcop catolic afirma chiar atunci că Albigensii erau supuși unui papă din Bulgaria: « quem haeretici Albigenses Papam suum appellant, habitantem in finibus Bulgarorum ».

Printr'o scădere semasiologică, foarte obișnuită în istoria tuturor limbelor, cuvântul *Bulgarus* « eretic » a ajuns în Occidente, sub forma franceză contrasă de *bougre* și *bougresse*, a însemna vițiile cele mai rușinoase.

Dar o soartă analoagă a avut tot acolo și numele de *Vlachus*, *Blachus* « Român ».

Spaniolește, începând din secolul al XIV-lea, cuvântul *vellaco*, *vellacho*, *bellaco* însemnează « maraud, coquin, fourbe »; la Francezi același termen este *blaische*, *blesche*, *blèche* — « trompeur, homme de mauvaise foi ». Deja bătrânul Huet recunoscuse că această vorbă nu

este altceva decât o formă medievală a numelui *Valaque*, ceea ce constată de asemenea Francisque Michel, mai adăogând că în argotul francez până astăzi *blêche* vrea să zică « vagabond, gueux ».

Dacă *bougre* = *Bulgarus* datează din epoca Albigensilor, de ce oare să nu fie tot de atunci *blêche* = *Blachus*, cu atât mai mult că cuvântul este popular numai în Franția și în Spania, de ambele laturi ale, Provenței?

De aci ar rezulta că Românii, în secolii XII—XIII, vor fi luat o parte aproape egală cu Bulgarii la răspândirea bogomilismului în Europa.*

Dar mai este ceva.

§ 4. Am spus mai sus că doctrina bogomilică este o transformățiune a manicheo-pavlicianismului.

Insuși Schmidt, care se încearcă din răspuțeri a separa dualismul european de cel asiatic, este silit a nu ascunde că în secolul al IX-lea Paulicianii din Armenia făceau o activă propagandă în Bulgaria, că manicheismul a exercitat de timpuriu o durabilă influință asupra mănăstirilor grecești și că în Tracia, în fine, tărâmul bogomilismului fusese bine preparat mai cu seamă printr'o colonie armeană pavliciană, pe care împăratul Ion Tzimisceș — Armean el însuși — o stabilise pe la 970 în prejmeteile Filipopolii.

Teologul rus Golubinskij se rostește fără șovăire că eresul bogomililor nu este decât o « continuare modificată » (продолжение и видоизмѣнение) a eresului Armenilor pavliciani, a căror așezare în Bulgaria se

începuse, cu mult înainte de Tzimisces, deja sub împăratul Constantin Copronim, între anii 741—775.

Istoricul cel mai recinte al vecinilor noștri de peste Dunăre, d. Jireček, nu vede de asemenea în bogomilism decât cel mult « o reformă a celui pavlicianism armean », care de pe la secolul al X-lea era deja atât de înrădăcinat în Tracia, încât poseda acolo șase centruri bisericesti în diferite direcțiuni.

Nu mai puțin categoric se pronunță, în același sens, cel mai nou istoric al bogomilismului, d. Korolev.

Mai pe scurt, această provenință a r m e n e a s c ă a doctrinei bogomilice ni se pare a fi mai pe sus de controversă, rezultând dintr'o înlănțuire firească a unor fapte istorice necontestabile.

Dar propaganda pavliciană mărginitu-s'a ea numai de-a-dreapta Dunării? Nu se găsesc oare, dacă nu probe, cel puțin unele indici, oarecari motive de bănuială despre trecerea ei în Dacia lui Traian?

Nu punem mult temei pe faptul că pe la 1355 se menționează în Transilvania un « episcopus A r m e n o r u m de Tulmăchy », căci el nu era eretic, ci catolic, vicar al arhiepiscopului unguresc de la Strigonia.

Există altceva mai semnificativ.

Se știe că pavlicianii aveau o venerațiune specială pentru apostolul Paul, considerându-se ca urmași direcți ai celui mai liberal dintre discipolii lui Crist. Ei pretindeau a fi « creștini de ai sântului Paul », de unde — poate — însuși numele de P a u l i c i a n i.

Ei bine, întocmai aceeași pretensiune aveau Românii până în secolul al XVI-lea și mai încoace, deși

altmintrea păreau a fi foarte corecți în credințele lor religioase.

La 1527, venind în Moldova Sasul Georgiu Reicherstorffer, ca ambasador din partea regelui unguresc Ferdinand, a aflat aci că Românii se cred a fi conservat intactă religiunea anume a sântului Paul: « gens ista Moldavica — S. Pauli, ut ipsi volunt, religionem hactenus iam inde ab initio non sine summa veneratione et pietate coluit ».

Tot așa un boier moldovenesc încredința pe la 1536, pe un diplomat german, că Petru-Vodă Rareș este creștin de legea « Sancti Pauli ».

Până pe la 1699 existau în Transilvania Români cari puneau pe apostolul Paul mai pe sus de toți sfinții, iar un proverb sășesc zice până astăzi în bătaie de joc: « er hat sie verlassen, wie Sanct-Paul die Bloch » (el i-a părăsit, *ca sântul Paul pe Români*).

Această extremă preferință pentru marele apostol al ginților, preferință care — la adică — s'ar putea explica în multe feluri, să nu fie oare o reminiscință a pavlicianismului în Dacia lui Traian?

Oricum ar fi fost, sau că ideele dualistice se vor fi introdus la Români deja în cursul evului mediu, ori nu, — să aruncăm acum o privire asupra fondului doctrinei bogomilice.

§ 5. Așa numitele eresuri ne sânt cunoscute, în genere, numai după aprecierile adversarilor lor, căci biserica domnitoare avea totdeauna grijă de a nimici orice cărți eterodoxe, mai ales pe cele dogmatice.

Cam tot așa a pățit-o și bogomilismul.

Principalele două fântâne contimpurane despre fondul acestui eres, aș putea zice chiar unicele fântâne, sânt Grecul Eutimiu Zygadenos, care trăise pe la începutul secolului al XII-lea, și preutul bulgăresc Cosma de pe la finea secolului al X-lea.

După aceștia, bogomilii credeau că Dumnezeu avusese doi fii: pe cel mai mare, Satanail, care s'a răsculat contra Tatălui și a devenit astfel elementul cel rău, și pe un fiu mai mic, arcangelul Mihail, pe care dâșii îl identificau cu Crist. Satanail, în urma căderii sale, a zidit pământul și întreaga natură văzută. Numai omul reprezintă în lume un fel de compromis între Dumnezeu și Satanail, datorind celui dentâi sufletul, iar celuiilalt corpul.

Predomnirea corpului asupra sufletului, adecă a lui Satanail asupra lui Dumnezeu, a durat până la întruparea arcangelului Mihail sub numele de Crist. Cea mai mare parte a Vechiului Testament nu e decât apoteoza lui Satanail. Satanail, iar nu Dumnezeu, este acela pe care-l adora Moise.

Prins de cătră Crist, Satanail a fost aruncat în tartar și despuiat de finalul -il, rămânând de aci înainte numai Satană. Puterea Satanei n'a încetat prin această victorie momentană a fratelui său mai mic. Insăși răstignirea lui Crist a fost o machinațiune a dracilor. Mai mult decât atâta, întreaga biserică ortodoxă, cu icoanele sale, cu moaștele sfinților, cu sacramentele, cu ierarchia, cu totalitatea instituțiunilor, este opera Satanei.

Provocând nesupunere contra oricărei autorități, eclesiastice sau civile, bogomilii se priveau numai pe sine ca adevărați creștini. Afară de «Tatăl-nostru», pe care-l țineau în mare onoare, ei respingeau celelalte rugăciuni creștine, înlocuindu-le prin ale lor proprie. Nesocoteau liturgia și sărbătorile ortodoxe, dar posteau luna, miercurea și vinerea. Fiecare biserică se compunea dintr'un învățător cu 12 «apostoli», și totodată fiecare membru al sectei, chiar cei de sexul femeiesc, se considerau ca preuți și diaconi.

Ca urmare morală riguroasă a dogmaticii lor, bogomilii condamnau tot ce place corpului sau servă a întări acest element diabolic: căsătorie, vin, carne, avuție.

Approape toți purtau haine călugărești, și erau în fapt mai papi decât papa.

Ceea ce deosebea mai cu seamă pe bogomili de cătră frații lor din Occidente, era dreptul de a minți la trebuință, pe când ramura albigensă, din contra, era celebră prin ura minciunii. Ei atribuiu lui Crist monstruoasa autorizațiune de a înșela pe inamici prin viclenie: «*τρόπω σώθητε, τουτέστι, μετὰ μηχανῆς καὶ ἀπάτης*». Această maximă se uea la dânsii cu cea mai neastâmpărată patimă de propagandă, de proselitism, fiecare bogomil voind cu orice preț să fie dascăl, predicator, «apostol»: «*НЕ БО СОСТОЯТСА РЪКНИ НХЪ ККСПЪ, НО РАЗНОВЛЕКЪТСА, АКИ ГНИЛА СВНТА, ДРЪГЪ ДРЪГА ПРЕХИТРИТИ ТВОРАШЕСА И СВОНАМЪ КОМЪЖДО ОУМЫШЛЕНІЕМЪ ИМА ТВОРАТЪ*» (învățăturele lor nu se împacă împreună, ci se risipesc ca o haină

putredă, unul pe altul dorind a întrece și fiecare să-și facă un nume prin propria sa născocire).

De aci a izvorît acea mulțime de cărți bogomilice apocrife, dintre cari unele atât de dibace, atât de mascate, încât au reușit a scăpa de obicinuita nemicire a literaturii eretice și a deveni chiar cu timpul, precum vom vedea mai jos, cea mai favorită lectură a creștinului.

D. Jireček observă foarte bine că bogomilii se sileau în genere a se apropia în aparență de ortodoxi, pentru ca astfel să-i poată atrage mai cu înlesnire. Unii dintre ei primeau chiar Testamentul Vechi întreg sau făceau alte concesiuni, mai mult sau mai puțin importante.

§ 6. Literatura apocrifă a bogomililor nu este tocmai originală.

Ei s'au mărginit, în cea mai mare parte, a preface după chipul lor din grecește diferite apocrifuri de fabrică bizantină, alegând mai de preferință pe acelea, în cari pe de o parte figurează arcangelul Mihail, iubitul sectei, iar pe de alta se cuprinde antagonismul între suflet și corp, sau lupta între bine și rău, sau contrastul între paradis și infern, mai în sfârșit ceva în spiritul doctrinei dualistice.

Pe unul din asemeni apocrifuri bogomilice greco-slavice, anume « Legenda lui Avram », noi am studiat deja mai sus sub Nr. VII între « Texturi măhăcene », unde am indicat totodată în Introducere, după Sbornikul paleo-slavic manuscris al Arhivelor Statului din

București, mai multe alte bucăți probabilmente de aceeași provenință.

D. Golubinskij, dând o listă a scrierilor apocrife de nuanța bogomilică, a scăpat din vedere o enumerațiune mult mai completă, cuprinsă într'un Sbornik din secolul al XVI-lea al Bibliotecii Sinodale de la Moscva, sub titlul de: « Cărți de ale Vechiului și Noului Testament pe care ortodoxii nu trebui să le citească ».

Iat'o întregă:

« Nu trebui să le citească ortodoxii, căci ereticii le-au scris din mintea lor, iar nu din Duhul sfânt, după cum sânt:

Povestea despre Enos, cum a fost în al cincilea cer și a scris 300 de cărți;

Cărțile lui Lamech;

Rugăciunile lui Seth;

Testamentul lui Moise;

Psalmii lui Salomon;

Povestea lui Iacob;

Îmblarea Maicei Domnului pe la munce;

Despre fruntea lui Adam cu cele 7 biserice într'însa;

Despre liturgia la care a întârziat preutul;

Despre judecățile lui Salomon și enigme;

Despre soarele pe care-l învârtesc 300 de îngeri și cocoșul ce stă în mare;

Despre Chitovras (Centaur);

*Rugăciuni de friguri și de buba cea rea (? в нежн-
Аѣхъ);*

Despre cele 7 friguri;

Apoi alte rugăciuni minciunoase de friguri, pe cari le scriu pe nafure și pe mere (на белоцѣхъ), ca să scape de boală;

Și fel de fel de născociri eretice de ale filosofilor, lecture, canoane, rugăciuni minciunoase, pentru a seduce pe cei simpli, dintre cari mulți, necunoscând bine Sânta Scriptură, pier din neștiință, păstrând în casele lor din părinți și din moși, nește scrieri eretice, furișate în cărți de predice și de rugăciuni, pe cari trebuia să le arză, căci ele depărtează de la Dumnezeu și aduc victime dracilor, precum sânt:

Vrăjiri de noroc și altele multe;

Despre zilele luni, și că în ziua dentâi a luni fusese creat Adam;

Despre noroacele și ceasurile bune și rele;

Citirea în stele, în care cred oamenii cei fără minte, căutând în ele ziua nașterii, și căpătarea slujbelor, și despre trai și moarte, și despre semne de pe corp, și despre cumpărături și vânzări, și altele urîte lui Dumnezeu și blăstamate de sfinții apostoli și sfinții părinți.

Eresul este a doua idolatrie, semănată în dauna sufletelor; și acela ce ține la sine scrieri eretice și crede în vrăjile lor să fie blăstemat cu toți ereticii, iar cărțile acelea să se arză pe fruntea lor.

Făptuitorii cărților eretice au fost în țara bulgărească popa Ieremia și popa Bogomil, și Isidor Italianul, și iarăși Italianul Iacov Tzentzal (?) și alți mulți, însemnați în marele Nomocanon, cari au falsificat

regulele sântilor părinți și au scris lucruri eretice, canoane, lecture și rugăciuni.»

Din lunga listă de mai sus, cam confuză pe alocuri, două bucăți, anume cele indicate prin cursivă, se regăsesc mai jos românește între «Texturi bogomilice»*.

O altă enumerațiune analoagă a scrierilor eretice, în mare parte bogomilice, sub titlul: «Despre cărți adevărate și false și despre superstițiuni», se află într'un codice slavice, publicat deja în secolul al XVII-lea, unde se menționează, mai pe de-asupra: Viziunea lui Isaia, Intrebările lui Ion Teologul, Dialog între sântul Bartolemeu și Maica Domnului, Nomenclatura îngerilor etc. etc., și se atribue personalmente lui «popa bulgăresc Ieremia» (Єрѣмія поупъ Болгарьскій) o legendă a Crucii și — mai cu seamă — acea rugăciune de friguri, pe care o vom publica mai la vale.

§ 7. O imagine foarte poetică, dar nu mult exagerată, a totalității literaturii bogomilice, religioase și nereligioase, ne-o dă d. Lombard, în cartea cea mai proaspătă, despre sectele dualiste din evul-mediu:

«De ce mouvement religieux naquit toute une littérature. À l'origine elle revêt un caractère religieux, naïf et populaire. Peu à peu ce qu'elle a de spécialement bogomile s'efface, les couleurs riches et variées, les fantaisies merveilleuses et bizarres de l'Orient font irruption dans son sein; elle perd de plus en plus les contours précis et nettement terminés des récits bibliques. La littérature profane,

ainsi graduellement préparée et annoncée, paraît finalement sous la forme de traductions des romans byzantins du moyen-âge et d'œuvres originales telles que chroniques, lois expliquées par des exemples, etc. C'est à ce moment que la littérature atteint l'apogée de son développement; elle s'émancipe à la fois de l'ancienne langue slovaque et de l'influence grecque; par la Bosnie, elle se répand chez les Croates, par la Roumanie chez les Russes; elle devient ainsi le canal par lequel l'antique culture de l'Orient et le monde fabuleux de l'Arabie et de l'Inde pénètrent chez les Slaves du sud et du nord; et tandis que la doctrine des Bulgares remuait toute l'Europe occidentale, leurs livres faisaient luire quelques rayons de lumière dans l'Europe orientale.»

Vom constata mai jos, în Apendice, că una din cele mai frumoase balade poporane ale României * a străbătut la noi tocmai din Persia, pe calea bogomilismului.

Aceasta confirmă până la un punct entuziasticul tabel schițat de d. Lombard.

Ceea ce se poate zice fără cea mai mică exagerațiune este că nici o sectă, nici un eres din veacul de mijloc nu împinsese atât de departe, ca bogomilii, fuziunea în fond și în formă a teoriilor teologice cu credințele vulgului. De aci literatura bogomilică se apropie în toate de literatura poporană, și în unele puncturi ambele se confundă chiar, se identifică într'un mod indisolubil, astfel că ar fi peste putință a decide dacă lucrul cutare sau cutare va fi trecut de la popor la bogomili ori vice-versa.

Acum însă, mai întâi de toate, să ne întrebăm: cine oare să fi fost cei doi « făptuitori ai cărților eretice în țara bulgărească », popa Jeremia și popa Bogomil?

§ 8. Fântânele grece menționează numai pe popa Bogomil; unele fântâne slavice atribue lui popa Jeremia ceea ce în altele se dă lui popa Bogomil, pe când lista de mai sus a cărților eretice face din Jeremia și Bogomil, după cum am văzut, două individualități separate; presbiterul Kozma însă, fântâna cea mai importantă dintre toate, nu cunoaște de loc pe popa Jeremia, ci numai pe popa Bogomil: « *къ лѣта пракославнаго царя Петра бысть попъ именемъ Богъмилъ* » (în anii ortodoxului împărat Petru trăia un popă numit Bogomil).

Criticii au ajuns de aci la concluziunea că Jeremia și Bogomil nu sânt decât unul și același personaj, numit Bogomil ca mirean și Jeremia ca monac. Pentru a înlătura orice obiecțiune, vom adăuga că slavonește « popă » se zicea și călugărilor, după cum românește de asemenea « a popi » însemnează în cronică « a călugări ». Vornicul Ureche, vorbind despre Domnul moldovenesc Alexandru Lăpușneanul, zice: « *дакъ с'аѣ трезнит ши с'аѣ къзѣт кълѣгър, съ х'ѣ зис къ дѣ се ва скѣла, ва попи ши ел пре знѣи* ».

Acest eresiarc trăia dară sub împăratul bulgăresc Petru, între anii 927—968. Un manuscris paleo-slavic de la 1210, așa zisul « Sinodic al tzarului Boris », ne spune anume că popa Bogomil « a răspândit în Bulgaria eresul manicheic » (*къспрѣемшаго манихенскѣа с'ѣж*

ересь и въ българскѣи земи разсѣавшаго), și ne mai dă și numile primilor săi elevi sau «apostoli»: Mihail, Todur, Dobri, Ștefan, Vasile și Petru, cari vor fi înmulțit și ei, neapărat, literatura cea apocrifă a sectei.

§ 9. Intemeiat în secolul al X-lea, bogomilismul a durat peste Dunăre mai până în zilele noastre. Clerul bulgar nu poseda nici dibăcia greacă, nici inquisițiunea romană, pentru a ști să pună capăt eterodoxiei. Guvernul turc, mai cu deosebire, nu avea nici o rațiune de a o persecuta. Abia pe la 1650 un mare număr de bogomili, cari își dedeau ei înșiși numele de Pauliciani, au fost convertiți la catolicism. Ei ocupau Nicopolea și 14 sate dempregiur, adecă locuiau tocmai la coastele noastre.

De la 950 până la 1650, în curs de șapte* secolii, bogomilismul a putut să exercite o influință oarecare, mai mare sau mai mică, dar totdeauna directă, asupra învecinaților Români. Dacă aceasta nu s'a resimțit la noi într'un mod zgomotos, cauza principală este cunoscuta toleranță a clerului român, carele se prefăcea că nu vede abaterile cele mărunte, iar în parte și ignoranța dogmatologică a acestui cler, care nu-i permitea a stabili o distincțiune precisă între eres și ortodoxie, între «credendum» și «non credendum».

Popa Grigorie din Măhaciu, care totuși nu era om prost și nu era nici eretic, căci n'ar fi copiat cu atâta îngrijire un catechism foarte ortodox, propaga tot felul de apocrifuri eretice, numai și numai din lipsa unei solide instrucțiuni teologice.

Cu atât și mai lesne trebuiau să se alunece preuții cei de rând.

În acest mod, în cursul secolului al XVI-lea, s'au tradus românește o mulțime de scrieri bogomilice.

Pe la 1580 un amator de lucruri miraculoase, probabilmente cleric, s'a apucat a le aduna, a le transcrie și a le grupa într'o singură colecțiune, din care o parte a nimerit apoi în mâinile lui popa Grigorie.

Nici traducătorii, nici colectorul, nici preutul din Măhaciu, nici unul din ei nu-și închipuia, de sigur, că răspândește cu tot dinadinsul printre ai săi afurisitul eres al lui Bogomil!

§ 10. După cum am făcut în privința « Texturilor mähăcene », de asemenea și aci vom indica la marginea textului paginile după manuscris, prevenind pe lectori că la ele se referă cifrele cele între parantezi din *Notanda*.

APOCALIPSUL APOSTOLULUI PAUL

INTRODUCERE

§ 1. Neuitatul Ozanam, într'un studiu « Despre fântănele poetice ale Comediei Divine », a analizat un lung șir de « călătorie la iad », antice și medievale, începând de la un pasagiu din Mahâbhârata până la Infernul lui Dante.

Lista, deși foarte lungă, este totuși departe de a fi fără lacune; și nu noi vom lua asupra-ne sarcina de a o completa, ba nici măcar de a o reproduce.

Cele mai celebre viziuni antice de această natură sânt a lui Ulisse în Homer și a lui Enea în Virgiliu, pe lângă cari ar fi păcat de a uita parodia mușcătorului Lucian, unde ne arată pe marele rege Filip redus în iad la modestul rol de a-și cârpi nește vechi papuci.

La Romani imaginile muncelor din Infern erau atât de comune, atât de răspândite în popor, încât Plaut zice undeva:

Vidi ego multo saepe quae Acherunti fierent
Cruciamenta.....;

iar la Greci Aristotele ne spune că, din cele patru feluri de tragedie, unul este anume acela în care acțiunea se petrece în Tartar.

Cu toate astea, niciodată capitala Satanei n'a fost mai frecventată ca în cursul veacului de mijloc. În literatură cel puțin, acea epocă ne-a lăsat mai multe pelerinagiuri la Iad decât la Ierusalim; și în orice caz, nește pelerinagiuri cu mult mai citite. Să ia cineva Viețile Sântilor, cele grece sau cele latine, și o să se sperie de mulțimea viziunilor infernale. Altele, tot pe atât de numeroase, nu s'au cuprins în Hagiografie. Cele mai renumite sânt: a lui Patrick, a lui Guerino Meschino, a lui Tindal, a lui Wettin, a lui Bernold, a lui Alberic, a lui Owen, a lui Winfred, a sântului Ansgar, a sântei Terese, a regelui Carol Pleșuvul, a marchesului Hugo de Brandeburg, a landgrafului Ludovic de Turingia etc.; iar la Bizantini: a lui Timarion și a lui Mazari. Se găsesc printre ele până și bucăți comice, ca: « Jongleur qui va en enfer » și altele, cari ne amintesc, prin lipsă de respect pentru cele nesfinte, pogorîrea în Infern a lui Bacchus în Aristofan.

Nu mai menționăm drăciele necreștine, bunăoară călătoria la iad a poetului evreesc Immanuel ben Salomo pe la 1330, pe care-l călăuzea profetul Danie, întocmai ca Virgiliu pe Dante.

§ 2. Multe și diferite cauze, unele generale, altele proprie evului mediu, au concurs la producerea acestui fenomen.

Pe de o parte, don-quichotismul era la ordinea zilei. Toți, până și sfinții, doreau a fi cavaleri. Pe apostolul Paul — vezi mai jos §-ul 4 — trubadurii îl numeau « baronul Paul »: *Pol le ber*; iar pictorii și sculptorii bisericești îl înarmau ca pe un viteaz mergând la bătălie. Era spiritul timpului. Pe când unii provocau la duel pe falnicii paladini, alții chemau la trântă pe însuși dracul, ba încă mergeau chiar la el acasă, pentru a-i arunca mânușa drept între coarne.

Pe de altă parte, teribilul e frumos: « fair is foul and foul is fair », după expresiunea fermecătoarelor lui Shakspeare. Poporul aleargă nebun după ceea ce îl îngrozește: aci, la arena gladiatorilor; dincolo, la auto-da-fê; dincoace, la lupta taurilor; pretutindeni, la guillotină sau la spânzurătoare, negreșit nu pentru a fi victimă, dar pentru a privi în siguranță suferințele altora, pentru a vărsa o lacrimă, pentru a simți o bătaie de inimă. Și ce oare poate fi mai teribil ca Infernul, construit ad-hoc prin fantasia omului din tot ce însuflă teroare?

Nu mai vorbim de alte cauze mai secundare. Frica iadului înlesnea stăpânului ținerea în frâu a celor stăpâniți, dar și pe cei stăpâniți îi apăra adesea de desfrâul stăpânului; frica iadului umplea până în vârf punga clerului, dar împiedeca în același timp abuzurile clericale; frica iadului funcționa ca un fel de lege penală preventivă în sânul superstițioasei barbarie a veacului de mijloc; mai în sfârșit, frica iadului era bună atunci pentru toți și pentru fiecare.

§ 3. Crist, Maica Domnului și Apostolii stau în capul religiunii creștine, conducători văzuți cătră cele nevăzute, elastică trăsură de unire între om și Divinitate.

Călătoriile lor la iad trebuiau să serve de model pentru excursiunile posteroare mai mărunte.

Cea mai puțin poporană a fost pogorîrea în Infern a lui însuși Crist, descrisă, nu fără scânteii de adevărată poezie, dar prea pe scurt, mai mult ca o aparițiune decât ca o « umblare », în pretinsul evangeliu al lui Nicodem, de unde a trecut pe de 'ntregul în Messiada lui Klopstock.

Dacă acest apocrif a fost sau n'a fost cunoscut Românilor, nu știm. Intre cărțile bogomilice, în orice caz, el nu figurează. Mult gustat nu era nici în Occidente. Puținătatea amăruntelor infernale se pare a-i fi stricat în opiniunea publică a oamenilor din veacul de mijloc, căroră le plăceau grozăviile grămădite una peste alta într'o panoramă pe cât se poate mai prelungită.

Să nu uităm totuși că din evangeliul lui Nicodem episodul lui Crist în Infern a fost intercalat într'un alt apocrif mai norocos, mai poporan, certamente familiar Bogomililor — vezi mai sus p. 150 — anume în așa numitele « Intrebări ale apostolului Bartolemeu cătră Maica Domnului », de care există manuscrise slavice foarte vechi.

Despre pogorîrea Maicei Domnului, de tot lungă, plină cu fel de fel de « quae Acherunti fierent cruciamenta », și tocmai de aceea foarte poporană în

toate țările creștine medievale, noi am vorbit pe larg în introducerea la textul precedente.

Dintre Apostoli, pogorîrea în iad a fost rezervată celui mai de frunte, celui mai vorbitor și mai umblător totodată: Paul, a căruia călătorie, în adevăr, dacă n'a întrecut în popularitate pe a Maicei Domnului, dar cel puțin n'a rămas nicidecum în urmă.

Este remarcabil că însuși Dante o citează într'un mod indirect, în cântul II din « Infern »:

Andòvvi poi lo vas d'elezione . . . ,

unde o glosă adaugă: « Paolo apostolo, lo quale fu vaso d'elettione, andò al inferno ».

§ 4. Textul grec al acestui apocrif, publicat întreg de cătră Tischendorf, dempreună cu variante dintr'o redacțiune siriacă, și a căruia compunere nu este cu mult posterioară epocii lui Teodosiu cel Mare, poartă titlul de: *Ἀποκάλυψις τοῦ ἁγίου Παύλου*.

El a fost prelucrat în evul mediu, în proză și în versuri, în mai toate limbele europene, începând de la cea latină.

Reproducând un fragment dintr'o redacțiune versificată franceză, d. Paul Meyer îl precede de următoarea notiță:

« Je ne m'étendrai pas sur ce poème, ayant l'intention de l'étudier, avec d'autres sur le même sujet, dans un mémoire sur les légendes pieuses dans la littérature française, dont je rassemble les matériaux depuis bien des années. Je me bornerai à dire

qu'il est fondé sur un apocryphe dont nous possédons *deux rédactions latines...* »

Și apoi adaugă:

« Je connais *en français cinq rédactions rimées* de cette légende... »

Și aceasta nu e încă tot.

O a șesea redacțiune franceză rimată, compusă în 334 versuri de cătră călugărul anglo-normand Adam de Ros în secolul al XIII-lea, a publicat-o întregă Ozanam:

Seignors freres, ore ecoutez,
Vos qui estes à Deu nummez,
Et aidez-moi à translater
La visiun saint Pol le ber...

Tot în versuri, mai este cunoscută o veche traducțiune engleză, iar în proză — una provențială și una italiană.

N'am avut ocaziunea de a da peste redacțiunile medievale spanioală sau portugeză și peste cele germane; dar ne-ar fi greu a ne îndoii despre existența lor; ba încă nu ne sfiim a bănuii că fericitul apocrif va fi fost tradus oarecând până și ungurește.

Din cele orientale, afară de redacțiunea siriacă, Du Pin citează una coptică, iar Assemani una arabă.

Pe noi însă, după ce am indicat răspândirea așa numitului Apocalips al lui Paul, în cursul evului mediu, până la marginile extreme ale creștinătății spre apus și spre răsărit, ne interesă mai cu seamă, în cazul de față, anume redacțiunile cele slavice.

Apostolul Ginților bucurându-se, dempreună cu arcangelul Mihail, de cea mai deosebită favoare din partea Bogomililor, este învederat că aceștia, mai mult ca oricine altul, nu puteau să nu-și însușească cu grabă un apocrif care, din toate puncturile de vedere, se potrivea de minune cu propria lor doctrină.

Să observăm că Apocalipsul lui Paul, chiar în evul mediu, era considerat de către ortodoxii cei riguroși ca o operă eretică a Paulicianilor, iar prin urmare ca ceva foarte bogomilic, din cauza intimei legături între ambele aceste secte de nuanță manicheică.

De la Bogomili apoi, el a trecut la Români.

§ 5. Apocalipsul lui Paul a avut soarta tuturor cărților poporane: redacțiunile sale, uneori chiar copiele aceleiași redacțiuni, diferă una de alta.

Un exemplu.

Biblioteca Imperială din Viena posedă trei redacțiuni latine manuscrise ale acestui apocrif (N-rele: Rec. 3129, Theol. 745 și Lunael. F. 11), dintre cari:

cea dintâi se începe cu: «Paulus vero cum erat in carne»;

cea a doua: «Dies dominicus dies est electus»;

cea a treia: «Oportet nos timere»...

Generalmente însă, lăsându-se la o parte deosebirile specifice din limbă în limbă și din timp în timp, prototipul s'a diferențiat într'o redacțiune lungă și o redacțiune scurtă.

Vechia redacțiune slavică cea lungă, cu variante după două copie, s'a reprodus de către profesorul

Tichonravov de la Moscva sub titlul de: **ГЛОВО Ѧ ВИДИНЪИ СВѢТАГО АПОСТОЛА ПАВЛА** (Cuvânt despre viața sântului apostol Paul).

Ea diferă prea puțin de textul grec publicat de Tischendorf¹...

De aci însă nu urmează că redacțiunea slavică cea lungă este mai veche. Și la Bizantinii putea să fi existat o redacțiune scurtă, alături cu cea lungă, dintr'o epocă medievală cât de depărtată. Slavii, după toată probabilitatea, au tradus ambele din grecește.

Redacțiunea slavică cea scurtă, reprodusă de curând de profesorul Stoian Novaković de la Bielgrad, după ce fusese publicată pentru prima oară deja la 1520 în Veneția de către Bojidar Vuković, se intitulează: **ГЛОВО СВѢТАГО ПАВЛА АПОСТОЛА Ѧ ИСХОДѢ ДОУШЕВНѢМА** (Cuvântul sântului apostol Paul despre ieșirea sufletelor).

§ 6. Deosebirea între ambele redacțiuni este mare.

Redacțiunea cea lungă cuprinde întreaga istorie **p o s t u m ă** a sufletului uman, consistând din trei momente:

1. Judecarea sufletului de către Dumnezeu;
2. Răsplătirea sufletului celui bun în Paradis;
3. Pedepsa sufletului celui rău în Infern.

Secțiunea Paradisului este mai mică decât a Infernului, nu numai pentru că în rai nimeresc mai

¹ Hasdeu pune aci față în față un pasaj al redacțiunii slavice și corespunzătorul grecesc, pe care nu le-am reprodus. (N. Ed.)

puțini, dar mai cu seamă — rațiune retorică — pentru că fericirea se descrie mai cu anevoie decât durerea.

Din cele trei momente, în redacțiunea cea scurtă găsim abia pe cel dentâi. Paradisul și mai ales Infernul, atât de voluminos prin natura sa, sânt lăsate la o parte. Totul se reduce la porțiunea cea introductivă, la « judecarea sufletului de cătră Dumnezeu » sau — după titlul puțin corect ce și l-a ales această redacțiune — la « ieșirea sufletelor ».

Nu mai este dară o călătorie la iad, ci numai, ca să zicem așa, strângerea geamantanului, așezarea sacului cu care sufletul se pregătește a pleca în lumea cealaltă.

Dacă redacțiunea cea scurtă ar fi cronologicește posterioară Călătoriei Maicei Domnului la Iad, atunci ea s'ar putea considera ca rezultatul unei disociationi de idei, în puterea căriia din Apocalipsul lui Paul s'a șters tot ce seamănă prea mult cu cuprinsul celuilalt apocrif.

§ 7. Redacțiunea cea lungă a fost cunoscută și ea strămoșilor noștri în secolul al XVI-lea.

O traducere română nu s'a descoperit încă; dar în textul, pe care-l vom publica mai la vale sub Nr. IV, se află o indicațiune foarte precisă în astă privință, și anume:

...спѣсе ꙗверѣа азъ Павелъ апостолъ, къ-ль портж де-и арѣтъ тоате мѣнчиле, къ арѣ фн оуна воиникѣ де трен-сечи де ани де арѣ прѣвжани ѡ пѣатрѣ ши ѡ арж слобоси ꙗ цос съ зводре ꙗ трен ани съ касж аколо, аколо есте мѣника прѣкжтошиларѣ.

Acest pasagiu corespunde celui următor din redacțiunea slavică cea lungă:

...dacă va lua cineva o piatră și o va zvârli într'un puț foarte adânc, încât să ajungă la fund după mult timp, așa este această adâncime....¹

Intre redacțiunea slavică cea lungă și redacțiunea corespunzătoare românească, pe care ne-o indică pasagiul de mai sus, exista, prin urmare, o însemnată diferență de amărunte; fondul însă era identic. În redacțiunea cea scurtă, fie slavică, fie românească, pe care o dăm întreagă mai jos, nu ne întimpină nicăiri, din contra, «o piatră prăvălită» sau ceva analog.

§ 8. Nici redacțiunea românească cea scurtă n'a ajuns până la noi completă.

În volumul lui popa Grigorie din Măhaciu, ea cuprinde paginile 21-30; dar între paginile 24-25 lipsește o foaie întreagă, adică $\frac{1}{6}$ din totalitate.

Grație contextului slav, pe care, după edițiunea d-lui Novaković, noi îl reproducem în josul textului românesc, am putut completa, sub raportul sensului, această regretabilă lacună².

§ 9. Textul de față ne procură o indicațiune cronologică foarte prețioasă, deși indirectă.

¹ S'a reprodus numai traducerea lui Hasdeu. (N. Ed.)

² În ediția noastră, pasajul înlocuit cu traducerea lui Hasdeu se află, vizibil despărțit, la pag. 168-169. (N. Ed.)

Ca și contextul slavonic, el cuprinde începutul lui Tatăl-nostru până la: «și pe pământ».

Noi cunoaștem deja această rugăciune după patru exemplare dintre anii 1560-1619, în cari pasagiul în cestiune sună în următorul mod:

1560:

ТАТЪЛЪ НОСТРОУ ЧЕ ЕЩИ
 ꙗ черю, сѣницѣскъ-се ноу-
 меле тѣоу, съ вѣе ꙗпърж-
 цѣе та, фѣе коѡ та коум
 ꙗ черю аша ши пре пж-
 мжнтѣ...

1580:

ТАТЪЛЪ НОСТРОС ЧЕ ЕЩИ
 ꙗ черю, сѣницѣскъ-се ноу-
 меле тѣс, съ вѣе ꙗпърж-
 цѣѡ та, фѣе коѡ та коумъ
 ꙗ чери аша ши пре пж-
 мжнтѣ...

1593:

parintele nostru ce esti
 în ceriu, swincaske-se nu-
 mele teu, se vie înperecia
 ta, se fie voia ta, komu
 ie în ceriu assa ssi pre pe-
 mintu...

1619:

ТАТЪЛЪ НОСТРОС ЧЕЛ ЧЕ
 ЕЩИ ꙗ черюре, се сѣеницѣ-
 скъ-се нсѡмеле тѣс, съ вѣе ꙗе
 ꙗпържцѣѡ та ши се фѣе
 коѡ та ка ꙗ черю ши пре
 пжмжнтѣ...

Prin urmare, între texturile din 1560 și 1580 nu este nici o deosebire, iar texturile din 1593 și 1619 se deosebesc prea puțin de același tip comun al lui Tatăl-nostru, tip ce se vede a se fi răspândit la toți Românii în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Cu totul altfel, mult mai imperfect, mai rudimentar, mai dibuitor, mai primitiv, este pasagiul corespunzător în textul de mai jos, și anume:

ТАТЪЛ НОСТРЪС ЧЕЛА ЧЕ ЛИЦИ А ЧЕРЮ, СВЪНТЪС НЪМЕЛЕ
ТЪС, КЪНДЪС ВЕРИ ВЕНИ ДИИТЪС АПЪРЪЦИЕ ТА, ФЪЕ ВОЛМ
ТА КЪМ А ЧЕРЮ ЛИША ПРЪК ПРЪ ПЪМЪНТЪС. . .

De aci este legitim de a conchide că traducerea românească a Apocalipsului lui Paul s'a făcut în prima jumătate a secolului al XVI-lea, până a nu se fi născut tipul cel cu «sfințească-se» și «să vie», pe care-l găsim așa zicând stereotipat de la 1560 încoace.

- Să se alătore cu aceasta cele spuse deja de noi la pag. 139 despre epoca generală a «Texturilor bogomilice» din volumul lui popa Grigorie.

CUVĂNTUL SVĂNTULUI PAVEL APOSTOLŪ DÉ EȘIRÉ SUFLETELOR

Fără de stare vă rugați, *fraților*, cătră Hs. în toate
casurile, și ȳua și noapte, și *blagosloviți* Dumneȳeu.
Că în toate ȳile, deca apune soarele, toți îngerii ome-
niloru, a bărbaților și a muerilor, mergu la Dumne-
ȳeu să se închine, și ducu lucrurile toate înainté lu
Hs. dela toți oamenii; e *Duhul svăntu* iase dela Hs,
în tămăpinaré loru și grăiaște: De unde veniți, în-
gerii mei, de aduceți acéle sarcine iușoare și rugăciuni
cu alte darure dulci și cinstate? Ia|ră ei răspundu 21
așa: Noi venimu dela ceia ce s'au lăsatu de dulcața
lumiei dereptu svăntul numele tău și să roagă așa:
«tatăl nostru cela ce iaști în ceriu, svăntu numele
tău, cându veri veni dintru înpărăție ta, fie voaia ta
cum în ceriu așa pré pre pământu », de să muncescu
în pustie și în măguri și în peșteri, și să ducu în orașé
și în cetăți, de-i gonescu și-i hulescu și-i ucigu și
scuepescu spre ȳai; ei în toate casurile plăngu și să
flămănzescu și să însetoșadă; iară ei înblându în
cetăți deréptu sfăntu cuvântul tău și săntu uciși și ȳua
și noapte, iară inima lor iaste miloasă; noi sem | îngeri, 22

încă ne mirâmu de răbdare lor! Și grăi glas~~u~~ cătră ei și ȕise: Aceia să-i știți, că voi aice seți cu mine, iară dulcața me iaste acolo cu ei, că sântu aceia fii mei ceia pre-ȕubiții; stați în toate căsurile de slujȕi lor; nece dinioră nu lăsare pre ei, că loc de veselie aicia iaste acelora tuturor¹. Iară se ducu îngerii și slujescu lor. Și iară îngerii omenilor celora ce n'au fapte bune mergu să să închiné la scaunul Tatălui; ei mergu tânguindu-se, că ducu numai strămbătăți de la omenii săi. Duhul svântu iase în timăpinare lor, și grăi glas cătră ei și ȕise: De unde

23 *veniți*, îngerii mei, de aduceți acele | *sarciné grele* și *veniți ponosiți*? Ei răspundu: Noi *venim* dela omeni botezați în numele tău, iară ei *facu* voe trupului seu de grămădescu păcate pre păcate, de *să* spurcă cu rele lucrure: *pre-ȕubire*, și *clevetescu*, și *mântu unii cătră alăți*, cu *furtușagure* și cu *zavistii*, și-șu varsă *sângele*, și-sū grăbitori în *fără-de-legi*, și *calcă* porunca ta, și toate lucrurelia să spurcă; cruce o ținū în mările sale, iară *din rostul* lor *grăeștia* diavolul, iară *svântul boteȕul* nu-l păzescu și *prazni-cele svinte* ale tale, și a șapte ȕi *svânta Duminiacă* ei

24 nu o păzescu. Și |

[zise Dumnezeu: Duceți-vă, fără încetare, de le slujȕi lor până ce se vor întoarce și se vor pocăi și vor veni la mine, și atunci eu îi voi judeca. — Vedeți dară, fii omenești, că toate faptele

¹ Era scris *tutururu*, apoi s'a adaus de aceeași mână un *o* de-asupra lui *r*.

oamenilor de pe pământ îngerii le duc în cer denaintea lui Dumnezeu, fie cele bune, fie cele rele; și știind aceasta, nu încetați de a lăuda pe Dumnezeu. Căci iată eu, Pavel, am fost în Duhul sfânt și am văzut acestea. Și la întrebarea mea, îngerul ce mă purta îmi zise: Urmează după mine, Pavele, de-ți voi arăta locașul sfinților și vei cunoaște locașul celor drepți, unde sânt duse sufletele celor drepți. Și văzui acolo bunătăți nepovestite. Și apoi ne-am pogorît sub pământ, unde este întunerecul și iadul, și aci mi-a arătat sufletele păcătoșilor și locașul unde ele sânt duse. Și iarăși am mers sus la tărie, unde văzurăm pe Satana cu îngerii lui, cu puterile și cu mai marii lui; și erau aci lupte și răscoale, vrând rău unul altuia; și erau sufletele cele pizmașe, clevetitoare, desfrânate și mânioase; și'n fruntea lor erau sufletele cele viclene, cari intră în inimele puternicilor de-i ațâță la moartea unul altuia. Și am întreat eu pe înger: Cine sânt aceștia? Și-mi zise îngerul: Sânt stăpânii pământești și domnii lumii acesteia; sânt cei ce se trimit asupra sufletelor oamenilor necredincioși în ceasul morții, căci n'au avut credință în Dumnezeu, n'au avut nădejde în Dumnezeu, nici în numele lui. Și căutai spre cer, și văzui acolo alți îngeri, ale cărora fețe luminau ca soarele, și erau încinși cu brâne de aur, și erau foarte cinsteși în hainele lor, și era scris numele]

...lu Hs.

pre ei, și era în toată frâmsete și miloși. Și întrebaiu îngerul: ce îngeri sintu aceste? Și-mi răspunsă îngerul și dîse: Acește sintu îngerii oamenilor drepți.

- Și ȕiș cǎtrǎ ȕngeru: Toȕi derepȕii și pǎcǎtoșii șȕiu-se cǎndu moru? Șȕi-mi ȕise ȕngerul: Cautǎ pre pǎmǎnǎtu. Șȕi cǎutaȕu, și vǎȕuiu toatǎ lume, și fu ca o nimica. Șȕi ȕise ȕngerul ceta ce mǎ purta: Acolo este mǎriate și ȕubiré omenilor ceȕa deșarta. Șȕi vǎȕuiu uȕn nuoru de focu prespré totu pǎmǎntul, și ȕișu:
- 25 Ce ȕaste, Doamne, acela? | Șȕi-mi ȕise ȕngerul: Acela nuor de focu ȕasté a omenilor nebuni, ceȕa ce se mestecǎ și sǎ ȕnpreunǎ ȕn rugǎciuné perȕilor. Eu plǎnșu și ȕișu cǎtrǎ ȕngeru: Voȕu sǎ vǎȕu sufletele oamenilor, direpǎȕiloru și a pǎcǎtoșiloru, ȕn ce chipu ȕasu din acasta lume. Șȕi-mi rǎspunsǎ ȕngerul și-mi ȕise: Cautǎ ȕn ȕosu. Șȕi cǎutaȕu ȕn ȕosu pre pǎmǎntu, și vǎȕuiu u omu murindu. Șȕi-mi ȕise ȕngerul: Acela ȕasté di dereptu. Șȕi cǎutaȕu, și vǎȕuiu faptele lui ce-u fǎcutu ȕn numele lu Dumneȕeu ¹, ȕn toatǎ viaȕa sa ceȕa ce-u
- 26 visu pre pǎmǎntu; și toate fa|ptele sta ȕnainté lui ȕn acela cǎs, și vǎȕuiu cǎ ȕn fapte bune cu sǎvrǎșitu, și ș'au fǎcutu odihniǎle sufletului sǎu; și cu ȕubire și cu dulcǎȕǎ ȕnainté-i sta ȕngerul lu Dumneȕeu și depreunǎ cu ȕngerii drǎceșȕi; și cǎutarǎ toate faptele omului, și de cele relǎ nu aflarǎ nemicǎ la elu. Șȕi vǎȕuiu omul cǎ cu toatǎ dulcǎȕa ȕngerii socotiȕa și pǎzie sufletul lui, pǎnǎ cǎndu-l luarǎ di trupu; și de trei ori grǎirǎ lui: Suflete, cunoșȕe-ȕi trupul tǎu de ai eșȕit, dostonicȕ eșȕi și iarǎ te veri ȕntorce ȕn trupul
- 27 tǎu la ȕua de ȕviere, de sǎ priimeșȕi ce ȕi e gǎtitȕ cu | toȕii direpȕii. Șȕi luarǎ sufletul di trupu, și-l sǎrutarǎ

¹ Aci mai era scris o datǎ: *fapte*, și apoi șȕters.

și să cunoscură, și dăseră sufletului: Rugatu-ne-i, dup'aceia ai făcutu voia lu Dumnețeu prē pământu, și veniia îngerul și pădiia pre pământu în toate țile. Și dăse îngerul: Bucură-te, suflete, că eu mă bucuru de tine, că ai făcut voia lu Dumnețeu până ai vis pre pământu: eu amu duce (?) fapte bune în toate țile cătră Hs. Așa iară eși Duhul sfântu în tămpinare sufletului și dăse lui: Suflete, să nu te cîudești, nece să te sviești, că veri merge în loculū cela ce n'ai mai vădutu nece dinioară așa, și fi-ți-voiu eu într'ăgutoriu, | că 28 amū aflat eu întru tine odihănelă cătū amū fostu întru tine. Duhul sfântū merge înainte sufletului în ceru, iară întru Duhul susū ei sta dracii de departe, și să tânguia și grăia: O, cu cătā slavā te-i spodobitu, suflete! cu adevăru că fugiiai de noi. Și deca întrā sufletul pre porta ceruliui în lăutru, cu tărie zise și cu glas mare răspunse loru și dăse așa: De ocărăle voastre fugiū eu și cu putere și sila lu Hs. mă îngrădiū. — Așa mă purtā îngiarul și-mi arătā, de să știți toți că nu lasă Dumnețeu șerbii și slugile sale în ponoslul necuraților, cela ce slujaște lu Dumlezeu (sic) dere|ptu sufletul seu în toate țilele vieției sale. 29 Aceia spuū voao, frații mei prē-îubiți; așa și voi să arătați lucrure bune, destoinici să fiți împărăție cerului¹. Puneți într'ănimile voastre frica lu Dumnezeu, nu de negândire și de lene voastră să perdeți dulcața ce-u gătit voao Domnul nostru Is. Hs., aceluia e

¹ Deasupra lui -ru- scris cu aceeași mână ю, pentru a se putea citi și cerului.

slava și împărăție și ținutul cu Tatăl și cu Duhul
30 sfântu de acum și purure în vecu, adevăru.

NOTANDA

1. Finalul *u* întreg: мѢНЧЕСКѢ (22), ГОНЕСКѢ (22), ХУДЕСКѢ (22), СЧНГѢ (22), СКѢПЕСКѢ (22), ПЛЪНГѢ (22), ФЪЛМЪНЗЕСКѢ (22), АБЛАХНДѢ (22), МЕРГѢ (21, 23 de 2 ori), ДѢКѢ (21, 22, 23 de 2 ori), СФЪНТѢ, СКЪНТѢ, (21, 22, 23, 30), ЛОРѢ, ЛОРѢ (21, 23 de 2 ori, 24, 29), РЪСПИНАДѢ (22, 24), ЛЪСАТѢ (22), ДЕРЕПТѢ (22, 30), КЪНДѢ, КЪНДѢ (22, 25), МИРЖЛѢ (23), ТОТѢ (25), ТѢТѢРОРѢ (23), САЖЖЕСКѢ (23), ГРЖМЪДЕСКѢ (24), КЛЕВЕТЕСКѢ (24), ПЪЗЕСКѢ (24 de 2 ori), АУЕРѢ (25, 26), МОРѢ (25), ЧЕРѢ (29), МЪРИНАДѢ (26), КИПѢ (26), ДЕРЕПЪЦИЛОРѢ (26), ПЪКЖТОШИЛОРѢ (26), ВЪСѢ (26), ФОКѢ (25, 26), НЪОРѢ (25), СПОДОБИТѢ (29), ЦОСѢ (26 de 2 ori), АДЕКЪРѢ (29, 30), УМѢ (26), УМЕНИЛОРѢ (21), ФЪКѢТѢ, ФЪКѢТѢ (26, 27, 28), ВИСѢ (26), СЪВРЪШИТѢ (27), ЕЛѢ (27), СИШѢ (25, 26), ПЛЖНШѢ (26), ВЕКѢ (30), ТРЪПѢ (27, 28), ФОСТѢ (29), МЪНТѢ (24), ТАТЬЛѢ (30), ЦИНЪТЪЛѢ (30), ПЪМЪНТѢ, ПЪМЪНТѢ, ПЖМЪНТѢ, ИЖМЖНТѢ, ПЪМЪНЪТѢ (22, 25, 26 de 2 ori, 28 de 2 ori), МСѢ (26), СЪНТѢ, СИНТѢ (22, 23, 25 de 2 ori);

finalul *u* scris de-asupra șirului: ФАКѢ (24), ФЪКѢТѢ (26), ГЛАСѢ (23), БЪКЪРѢ (28), ВЕНИМѢ (22);

fraza cu *u* întreg de mai multe ori: ЕѢ ПЛЖНШѢ ШИ СИШѢ КЪТРЖ АУЕРОУ ВОЮ СЪ ВЪСѢЮ (26), КЪСТАЮ А ЦОСѢ ПРЕ ПЪМЪНТѢ ШИ ВЪСѢЮ Ѣ УМѢ МЪРИНАДѢ (26); etc.;

dar și *u* jumătățit în *ъ* sau *ь*: *кѣзѣтъ* (28), *локѣлъ* (28), *сѣсъ* (29), *кѣтъ* (29) = *căiță*, *сѣтънтъ* (29) = *săntău*, *амъ* (29 de 2 ori), *цннъ* (24), *достоннкъ* (27).

2. *Ѡ* întrebuițat ca vocală nasală: *ѠѠ* [нѣѠрѣ] (25); vocalizat cu desăvârșire: *Ѡ* [ѠмѠ] (26), *Ѡннтѣ* (29), *лѣѣтрѣ* (29), *дн* [трѣнѣ] (27, 28);

trecut în *н*: *днн* [дчстд] (26), *Ѡн* [дчелд] (27), *днн* [рѠстѣд] (24)...

3. Confuziunea între *o* și *u*: *тѣтѣрѣрѣ* și *тѣтѣрѣрѣ* (23);

o pentru *oa*: *днннѠрѣ* (23, dar 28: *днннѠарѣ*), *портѣ* (29), *кѣноѣ* (27), *тѠтѣ* (21), *ѠленилѠрѣ*, *ѠменилѠр* (21, 23, 25, 26, dar 25, 26: *ѠменилѠр*), *Ѡменин* (23), *Ѡторѣ* (27);

oa pentru *o*: *ѠдѠм* (22, dar 28 de 2 ori: *ѠѠм*);

oo pentru *oa*: *тѠѠтѣ* (28).

4. *ѣтѣ* (25, și tot acolo: *ѣтѣ*), *Ѡрѣжмѣѣѣ* (24), *челѣ* (27), *дчелѣ* (23, dar 21: *дчѣлѣ*), *грѣѣѣѣѣ* (24, dar 21: *трѣѣѣѣѣ*), *грелѣ* (24), *релѣ* (24), *релѣ* (27), *ленѣ* (30), *лѣѣѣѣ* (27), *мерѣѣ* (28, 29), *пѣтѣѣѣ* (29);

Ѡдѣѣѣнелѣ (29, dar 27: *Ѡдѣѣѣнѣлѣ*), *Ѡекѣ* (30), *дѣѣѣ* (21, 29);

[*дѣѣѣѣѣѣѣ*] *лѣѣ* (23);

5. *Ѡкинѣ* (23, dar 21: *Ѡкннѣ*), *сарчинѣ* (24, dar 21: *сарчннѣ*), *ѣтѣѣ* (26 de 2 ori, dar 25: *ѣтѣѣ*), *снѣѣѣ* (23, și tot acolo: *снѣѣѣ*), *грѣѣѣѣѣ* (24, dar 21: *грѣѣѣѣѣ*), *лѣѣѣѣѣѣѣ* (24, dar 21: *лѣѣѣѣѣѣѣ*), *дѣѣ* [ѣшнрѣѣ] (21), *тѠатѣѣ* [чѣсѣрнлѣ] (21, dar 22, 23: *тѠатѣѣ чѣсѣрнлѣ*), *Ѡрашѣѣ* (22), *прѣѣѣ* [пѣѣѣѣѣѣѣ] (28, și tot acolo: *прѣѣѣѣѣѣѣ*), *релѣѣ* (27, dar 24: *релѣѣ*), *прѣѣѣѣѣѣѣ* (25);

лци (22), [спре] лн (22, și tot acolo: ен);

дерѣптѣ (22, pe aiuri: дерептѣ), дѣминакѣ (24),
вѣници (23, pe aiuri: веници), Ѡцарѣл (29)...

6. ъ trecut în e după ц: [тоатѣ] фржлсеце (25).

7. се-ѣ сѣкрѣшитѣ (27), че-ѣ фѣкѣтѣ (26), че-ѣ гѣтит
(30), че-ѣ ксеѣ (26), те-и сподобитѣ (29) рѣгатѣ-не-и (28).

8. Alte particularități vocalice:

лѣнтѣ (24) = *mințesc*;

черѣлѣи și черюлѣи (30);

пердеци (30), мен (21, 23 etc.) fără *-ie-*;

синтѣ (25 de 2 ori) și сѣнтѣ (22, 23);

скѣпекѣ (22);

дирепци (25) și дирепци (25);

лѣнилѣ (24) fără *-i-*;

нѣврѣ (25), нѣвр (26);

лечеце (25 de 2 ori) = *acești*;

ши-шиѣ [варѣѣ] (24);

мѣрѣлѣ (25) = *măria*;

слѣжаце (29);

вкѣрѣлѣ (29);

юшорѣ (21);

ѣѣ (21, 22, 27).

9. -лѣи pentru -лѣи: черѣлѣи (29).

10. Confuziune perpetuă între *ѣ* (= *dz*) și *ѣ* (= *z*),
fiind scris alături: ѣнѣ și ѣнѣ (29), пѣѣѣ (27) și
пѣѣѣ (28), ботѣѣѣ și ботѣѣѣѣ (24) etc.

11. Alte particularități consonantice:

дѣмлѣѣѣѣ (29), probabilmente numai prin eroare
grafică;

ѣосѣ (26 de 2 ori), ѣѣѣѣѣѣ (28);

вєри [вєни] (22), вєрї [мєрѹє] (28), вєри [Ѡторчє] (27);

ѡчигѡ (22).

12. *sū* = lat. *sunt*: ши-сѡ грѡбитори (24).

13. Articolul *al*: празничєлє свинтє алє талє (24), dar numai *a* pentru *ai*: [Ѡцєрїи а вѡрбацнлор ши а мѡвєриллор (21), pentru *al*: нѡлор дє фокѡ жєтѡ а влєннлор (26), pentru *ale*: [сѡфлєтєлє] дирєпѡцнлорѡ ши а пѡкѡтошилорѡ (26);

а шлптє [сї] (24), fără amplificativul *-a*.

14. Adjectivul post- și pre-articulat în construcțiune cu substantivul post-articulat: юбирѡ влєннлор чєтл дєшлртл (25);

pentru фїи мєн чєл прєювїцїи (23), cfr. mai jos Nr. 20.

15. Dupla post-articulare în construcțiunea substantivului cu adjectivul: скѡнтѡл вотєсѡл (24), тоцїи дїрєпцїи (28);

скѡнтѡл нѡмєлє тѡѡ (22).

16. Adjectiv nearticulat denaintea substantivului articulat: сфѡнтѡ кѡкѡнтѡл [тѡѡ] (22), unde însă scriitorul a putut să uite de a pune un *л* de-asupra lui *ѡ*.

17. Genitivo-dativ femeiesc cu *-iei*: лѡмїєн (22), вїєцїєн (30).

18. лѡ христос (25, 29), лѡ дѡмнєсєѡ (26, 27, 28 etc.).

19. Pluralul cu *-ure*: фѡртѡшлгѡрє (24), длрѡрє (21), лѡкрѡрє (24, 30), лѡкрѡрєлє (21), лѡкрѡрєлѡ (24), dar: члсѡрилє (21, 22, 23).

20. Nearticulare:

după *tot*: толтѡ лѡмє (25), толтѡ фѡжмєцє (25), тѡтє сїлє, тѡтѡтє сїлє, толтє шллє (21, 28 de 2 ori),

dar: ТОВАТѢ ЧАСѢРИЛѢ (21, 22, 23), ТОВАТѢ СИЛѢЛѢ КЇЦІЕН (30) etc.;

în construcțiunea substantivului cu genitivul și cu posesivul: РЪБДАРЕ ЛОР (23), ФІН МЕН (23), ТИМЪПНАРЕ ЛОРѢ (23), ТЪМПИНАРЕ СЪФЛЕТЪЛЪН (28), КОЕ ТРЪПЪЛЪН (24), АПЪРЪЦІЕ ТА (22), ЛЕНЕ ВОАСТРЪЖ (30);

[ДЕСТОННИЧИ СЪ ФІЦИ] АПЪРЪЦІЕ ЧЕРЪЛЪН (30);
СЪА ШИ НВАПТѢ (21, 22).

21. Pronume personal pleonastic: ЕН СТА ДРАЧІН (29), КРЪЧЕ W ЦИНЪ (24), БОТЭСЪА НЪ-А ПЪЗЕСКЪ (24) etc.

22. Perfectul simplu arcaic: ЕЪ ПЪЖИШЪ ШИ СИШЪ (26), СИШ, СІШЪ (25 de 2 ori).

23. Perfectul compus arcaic: [ЧЕА ЧЕ]-Ъ ВИСЪ (26), АН ВИС (28).

24. Imperativul negativ arcaic: НЪ ЛЪСАРЕ [ПРЕ ЕН] (23).

25. -*ii*a la imperfectul verbelor cu -*ire*: СОКОТНА (27), ПЪШИА (28), ТЪНГЪНА (29), ГРЪНА (29), ФЪШІА (29);

-*ii*a: ВЕНІНА;

-*ie*: ПЪСІЕ (27).

26. НОН СЕМ (22), КОН СЕЦН (23).

27. Pleonasticul *zise*: РЪСПЪНСЕ ЛОРЪ ШИ СИСЕ (29), РЪСПЪНСЕЖ АПЪРЪЛ ШИ-МИ СИСЕ (26), РЪСПЪНСЪ АПЪРЪЛ ШИ СИСЕ (25).

28. *ѣ* = «iară»: *ѣ* ДЪХЪЛ СЕВЪНТЪ ЖЕ (21) = în contextul slavonic: ИЗЫДЕ ЖЕ ДОУХЪ, adică *ѣ* = *же*.

29. *Nu* cu sensul lat. *ne*: НЪ ДЕ НЕГЪНДИРЕ ШИ ДЕ ЛЕНЕ ВОАСТРЪЖ СЪ ПЕРДЕЦН (30) = în contextul slavonic: ДА НЕ...

30. *De* cu sens partitiv: ДЕ ЧЕЛЕ РЕЛА (27);

ачела жсте дн (?) дерептѣ (26) = în contextul slavice: съ праведникъ бѣ.

31. *De* = «са»: дѣ съ прѣимещи (27)...

32. Construcțiunea incorporativă: фн-ци-вою еѣ (28), рѣгатѣ-не-и (28).

33. Construcțiunea metatetică: цнѣ-се [къндѣ морѣ] (25)...

34. еѣ амѣ дѣче (28) = ?

аша прѣ прѣ пѣмѣнтѣ (22) = ?

35. Pentru frazeologie: въсѣю ѡмѣл къ къ тоатѣ дѣлчача дѣрѣи сокотнѣ ши пѣзѣе сѣфлетѣл л ѣи (27) = «văzui că îngerii cu toată dulceața socotea și păzea sufletul omului».

36. *A se svii* = actualul *sfii* și chiar *sii*; съ те свнещи (28) = în contextul slavice: оуѣоумни се.

37. *A se ciudi* = «a se mira»: съ нѣ те чюдещи (28) = paleo-sl. чоудити-сѣ «mirari», totuși în contextul slavice: не съмоуцан се = «nu te turbura».

38. прѣпрѣ = actualul *peste*.

39. *Măgură*: ѡ пѣстѣе ши ѡ мѣгѣри ши ѡ пещери (22).

40. цнѣстѣлѣ (30) = «putere» = literalmente din contextul slavice дрѣжава «tenere», cfr. totuși p. 136 Nr. 75.

41. поносици (24) = «rușinați», поносла (29) = «rușine», paleo-sl. поносити, поносѣ, iar pentru -л- cfr. paleo-sl. поносликъ.

42. шѣрбни ши слѣцилѣ (29) = în contextul slavice numai рабѣ.

43. ѡдѣхѣнелѣ (29), ѡдѣхнѣлѣ (27), paleo-sl. отѣ-дѣхнѣти.

44. фъръ дѣ старѣ (21) = « neîncetat », literalmente după contextul slavic: бѣзъ прѣстани.

45. Pentru accentuațiunea, cfr. mai sus.¹

46. *Paieric*;

după nasală: рѣспѣн'дѣ (22, 24), рѣспѣн'сѣж (26), кѣн'дѣ (22), днн'трѣ (22), фѣлмѣн'зѣскѣ (22), сѣн'тѣ, син'тѣ (22, 23, 25), фн'кѣ (23), пѣлжн'тѣл (25, 26, 28), пѣжн'шѣ (26), мѣрин'дѣ (26), фнанин'тѣ (27), тѣн'гѣнѣ (29), гѣн'дирѣ (30), тѣл'пиннарѣ (28);

după licuidă: спѣр'кѣж (24), фѣр'тѣшарѣ (24), мер'цѣ (28), пор'та (29), пер'дѣци (30);

după labială: шап'тѣ (24), дирѣп'ци (25), дерѣп'тѣ (26, 30), фѣп'тѣ (26).

47. Vocala irațională ѣ sau ѣ: wд'хѣнѣлѣ (29), дерѣпѣцнлорѣ (26), пѣлмѣнѣтѣ (25), алѣцѣ (24), тѣл'пиннарѣ (21) și тимѣпннарѣ (23), numai într'un loc din trei simplul paieric: тѣл'пиннарѣ (28).

48. Ca specimen de ortografie, un singur cuvânt din trei silabe scris în cinci moduri: пѣлмѣнтѣ, пѣлмѣнтѣ, пѣлжмѣнтѣ, пѣлжнтѣ și пѣлмѣнѣтѣ (22, 25, 26, 28).*

¹ Hasdeu trimite le ceea ce spusese despre accente în studiul privitor la « Călătoria Maicei Domnului la iad ». (N. Ed.)

DIN TOMUL III

După ce arată necesitatea elaborării unei istorii a limbii române, construită pe temelii științifice, Hasdeu explică de ce o asemenea lucrare se impune să fie precedată de o expunere a principiilor generale lingvistice. El își începe studiul cu un « conspect al științelor filologice », pentru a se vedea legătura dintre noțiunile de *linguistică* și *filologie*. Dăm aci rezumatul și concluziile acestei prime părți a studiului său, rezervând un spațiu mai întins extraselor din al doilea capitol: *linguistica în genere*.*

PREFAȚA

În cestiuni de o natură socială, soluțiunea atinge totdeauna până la un punct deprinderile noastre, interesele, amorul propriu sau vanitatea, dorințele și tendințele, fel de fel de coarde individuale sau colective, care zbârnâie mai lesne prin emoțiune decât prin rațiune. De aci dificultatea nu numai de a constata adevărul, dar mai mult încă de a face pe ceilalți să-l înțeleagă și să-l primească.

Nemic mai social ca limba, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelial societății. Nemic mai expus, prin urmare, la pericolul unor aprecieri emoționale în loc de cele raționale. Limba unui

popor se confundă și se identifică cu naționalitatea lui, cu memoria părinților, cu leagănul, cu m a m a, de unde ea se și numește « limbă *maternă* », expresiune sublimă, necunoscută anticității, născută în Italia din veacul de mijloc și pe care de la gîntea latină au împrumutat-o apoi Germanii. Zicînd aceasta, iată că eu însumi, ca Român, simțesc o caldă emoțiune. A o birui pe deplin, a o supune rațiunii celei reci, fără a scoate măcar un suspin de protestare, e anevoie.

Momentul cel mai priincios pentru constatarea, înțelegerea și primirea adevărului este acela când o cestiune socială a fost deja exagerată în două direcțiuni opuse; căci numai atunci emoțiunea, izbită prin antiteză, se sperie de extreme, se oprește cu nedomire, rechiamă ea însăși ajutorul rațiunii.

Un asemenea moment a sosit pentru graiul român.

* * *

Nu e aci vorba de limba literară, și cu atât mai puțin de limba științifică în specie.

Națiunea română a făcut într'un scurt interval nește pași atât de mari și atât de iuți pe calea progresului general, încât, cercul său de cugetare lărgindu-se peste măsură, literatura la noi și mai ales știința se văd silite vrînd-nevrînd a căuta din afară un arsenal de expresiuni, pe cari nu le află deloc sau nu le găsesc după plac în graiul poporului. Acel arsenal ni-l procură latina și limbile romanice, de cari ne leagă gîntea, curentul de aspirațiuni, însăși provenința culturai noastre actuale.

Această procedură de a forma o limbă literară comună tuturor Românilor o indicase cel întâi, pe la finea secolului trecut, Bănăţeanul Paul Iorgovici, a cărui carte*, pe o scară modestă, este pentru noi, cu tot dreptul, ceva ca a lui Dante « De vulgari eloquio » pentru limba literară a Italiei. Heliade n'a făcut în Muntenia decât a aplica şi a propaga ideile lui Iorgovici. Tot aşa Asachi în Moldova.

Orice s'ar face, orice s'ar zice, literatura română, mai cu seamă cea ştiinţifică, şi-a croit deja o limbă, pe care o înavuţeşte şi o va înavuţi mereu, nu cu elemente slavice, maghiare, turce etc., ci numai cu elemente latine. Dacă latinitatea nutreşte într'un mod aproape exclusiv limba literară engleză, deşi germanică în fond, apoi cu cât mai vârtos ea nu poate a nu fi unica sorginte firească pentru limba literară română.

Nu aceasta însă, repetăm încă o dată, ne preocupă în cazul de faţă; nu literatura şi nu actualitatea sau viitorul, ci numai graiul poporan în dezvoltarea lui istorică, în înlănţuirea cea nemeşteşugită a fenomenelor ce-l caracterizează de la naştere şi până astăzi, în toate câte constituă individualitatea lui bine definită în sânul familiei lingvistice neo-latine şi în concertul limbilor în genere.

* * *

Primele încercări asupra graiului poporan al Românilor, conduse într'un mod ceva mai sistematic, se datoresc unei pleiade de Ardeleni: Şincai, Samuil

Micu, Petru Maior, a căroră mărime trebui măsurată nu prin ceea ce ei au făcut, ci prin ceea ce voiau să facă: a deștepta naționalitatea română, a o deștepta cu orice preț. « Sânteți fii ai Romei! » au strigat ei; și Românul, zguduit din somn, s'a pus pe gânduri.

În acest chip s'a plăsmuit la noi și a crescut treptat până la un *non-plus-ultra* o direcțiune unilaterală în sensul latin. Toate elementele limbei române sânt latine și numai latine. Se știe că Lexiconul Budan de la 1825, a cărui partea etimologică este opera lui Petru Maior, trage pe turcul *alai* din latinul *aula*, pe slavicul *becisnic* din latinul *imbecillis*, pe albanezul *brad* din latinul *abies*, *brânză* din *prandium*, *bardă* din *dolabra*, *ceas* din *caedo* etc.

Această școală a produs doi bărbați, denaintea căroră cată să se închine toți Românii: Cipar și Laurian. Cipar a supus cel întâi unui studiu critic vechile texturi române. Laurian, pe de altă parte, a presimțit, înainte de somități occidentale, două dintre pârghieile cele fundamentale ale Linguisticii contimpurane: neîntrerupta continuitate dialectală și reconstrucțiunea prototipurilor. Când el zice că dialectul sard unește Italia cu Spania, dialectul piemontez pe Italia cu Francia, iar dialectul sicilian pe Italia cu România; când el reconstruește apoi pentru « tatăl-nostru » românesc de astăzi trei tipuri succesive anterioare, cari îl leagă cu « pater-noster » latin; procedura poate fi necorectă, dar ideea — dezvoltată mai târziu de

Schleicher, de Schuchardt, de Ascoli — e roditoare și adevărat științifică.

Și totuși această școală, pe care o justificau împrejurările nașterii sale și latinitatea cea reală a limbei române, trebuia să cază prin exces.

* * *

Cealaltă direcțiune unilaterală, într'un sens exagerat antilatin sau chiar latinofob, o reprezintă mai cu seamă Cihac în tomul II din « Dictionnaire d'étymologie daco-romane », căci în tomul I el se ținea cam incolor.

Cihac a lucrat vreo zece ani, răsfoind tot felul de vocabulare, pentru ca să ne dea la urma urmelor un volum de peste 800 de pagine, în cari să tinză a dovedi că:

1. Limba română cuprinde în sine de două ori mai multe cuvinte slavice decât latine, cari sânt deopotrivă la număr cu cele turce.

2. Elementul latin e atât de proaspăt la noi, încât în evul mediu, pe când Românii făcuseră cunoștință cu Slavii, « on est tenté de croire que l'élément latin n'était pas encore entré de ce temps-là dans la chair et le sang de la nation ».

3. Afară de elemente slavice, turce, neo-grece, maghiare și prea puține albaneze, adică cinci categorii peste tot, ba chiar numai patru, fiindcă după Cihac: « l'albanais ne nous a donné directement qu'un très petit nombre de vocables, *et même ces mots ne sont pas d'origine albanaise* », nu există în graiul român absolutamente nici un alt ingredient străin.

4. Elementele slavice, cari constituă jumătatea limbei române după Cihac, au început a se introduce la noi anume de atunci când « les Roumains ont été christianisés par les Slovènes », prin urmare cel mult în secolul al IX-lea.

5. Nu se află nici o vorbă, dar nici una, pe care Slavii și ceilalți vecini s'o fi luat de la Români, ci pe toate le-au primit numai Românii de la vecini și mai ales de la Slavi, cărora noi le datorim până și pe *Traian* !

Din toate acestea rezultă, fără ca Cihac să ne-o spună într'un mod expres, cum că de la Traian până la Ciril și Metodiu Românii nu vorbeau aproape nici o limbă, fiind un popor m u t, căci latina « n'é-tait pas encore entrée dans la chair et le sang de la nation », Turcii și Ungurii nu se arătaseră încă, iar Slavii nu se apucară a ne creștina.

De aci mai rezultă încă, și Cihac ne-o spune el însuși cu o fragedă candoare, cum că vorbele române cele eminentemente creștine ca: *biserică* = lat. *basilica*, *botez* = lat. *baptizo*, *duminica* = lat. *dominica*, *păresimi* = lat. *quadragesima*, *cruce* = lat. *crux* etc. nu ne-au venit de la Romani, ci « sont venus, s a n s a u c u n d o u t e, d'une source gréco-latine du moyen-âge ».

Lui Cihac, ce e drept, îi scapă într'un loc de a zice că « elementul latin formează, fără îndoială, *substanța* limbei române », și pe « *substanța* » el chiar o subliniază; dar ce fel de *substanță* poate fi aceea, care în curs de o p t s e c o l i, de la colonizarea romană a Daciei până la apostolatul Slavilor, « nu întrase în carnea și în sângele națiunii »!

După Cihac, afară de sfera curat lexică, elementul slav ic « preponderază » la Români în sufixuri, în nomenclatura locală, în terminologia botanică, în « forma interioară a limbei »; mai adăogându-se că poezia noastră poporană e slav ică de sus până jos « par le langage, le sujet, la forme ».

Cu alte cuvinte, dacă teoria lui Cihac poate fi înțeleasă într'un fel și dacă o înțelege măcar el însuși, apoi numai doară în acel sens, că limba română este un *dialect neo-slavic*.

* * *

În paginile următoare Hasdeu relevă, ca o scădere esențială, lipsa de metodă și de onestitate științifică a dicționarului lui Cihac. Între altele, el subliniază nesocotirea oricărui criteriu fonetic și — ceea ce e mai grav — inventarea unor cuvinte slavice, care să vină în sprijinul unor etimologii fanteziste. În aceste privințe, — zice Hasdeu, — «reputațiunea lui Petru Maior e mai pe sus de orice mustrare».

Nu numai ca metoadă și ca onestitate științifică, dar și ca principiu, exagerațiunea latinomană a lui Petru Maior este mai legitimă decât exagerațiunea slavomană a lui Cihac.

Petru Maior, exagerând latinitatea graiului român, exagerează un adevăr, la care știința tot va trebui să revină, după ce-și va da mai întâi osteneala de a înlătura trăsurile cele încărcate. Cihac, din contra, exagerând slavismul Românilor, ba încă sub toate puncturile de vedere, exagerează o exagerațiune, care ia nește proporțiuni gigantice pentru a deveni o curată fantomă.

Ambele exagerațiuni însă provoacă deopotrivă necesitatea de a se supune graiul român unui nou studiu, ale cărui rezultate pot fi înțelese și primite de astă dată în toată obiectivitatea lor, dezbrăcată de orice sensaționalism, de oară ce lumea s'a săturat deja de *prea-prea* dintr'o parte și de *foarte-foarte* din cealaltă.

Această este ținta operei de față.

* * *

Limba română oferă linguistului un câmp de cercetare pe atât de nou pe cât și de important.

Nou, căci până acum ea a fost studiată din când în când într'un mod monografic, dar nu s'a scris încă nimic solid asupra totalității sale.

Important, căci ea singură reprezintă ramura orientală a familiei romanice, având astfel în cumpănă aceeași greutate pe care o are ramura occidentală întreagă, adică dialectele italiene, spanioale, portugeze, provențale, reto-romane și franceze luate la un loc.

Tocmai de aceea însă, prin noutate și prin importanță, studiul limbei române cere *a fortiori*:

1. Deplina cunoaștere și aplicarea riguroasă a principiilor generale ale Linguisticii;
2. Adunarea și aprofundarea în specie, după putință, a tuturor monumentelor literare și a tuturor dialectelor române.

De aci împărțirea operei de față în două secțiuni.*

* * *

O știință în progres, ca și un individ care mereu se îmbogățește, are trebuință din când în când de un bun inventar al averii sale, pentru ca să știe tot ce posedă, tot ce a câștigat, tot ce a pierdut, tot ce-i prisosește și tot ce-i mai lipsește încă.

În ultimii zece ani, începând de la « Cursul » lui Ascoli, Linguistica a fost brăzdată în atâtea direcțiuni diverse și semănată cu atâtea nouă idei, datorite mai cu seamă generațiunii celei tinere, ca Johannes Schmidt, Ludwig, Sayce, Leskien, Bréal, Brugman, Caix, Gustav Meyer etc., între cari să nu uităm pe d-na Carolina Michaëlis, încât inventarele din trecut nu se mai potrivesc cu avutul de astăzi, iar avutul de astăzi îmbrățișează nu numai roadele cele culese, dar mai mult încă pe acelea ce răsar pentru ziua de mâni și se pot deja privi mai denainte ca dobândite.

Intr'un cuvânt, Linguistica actuală e mai departe de Linguistica lui Schleicher de cum era Linguistica lui Schleicher de Linguistica lui Bopp.

Un inventar al acestei nouă faze a științei îl încercăm noi în prima parte a operei de față sub titlul special de « Principie de Linguistică ».

* * *

« Istoria limbei române », obiectul părții a doua, este o consecință și tinde a fi o sinteză a numeroaselor texturi publicate în *Cuvente den bătrâni*, alăturându-se

cu toate tipăriturile noastre cele vechi, mai ales din secolul al XVI-lea, precum și cu mai multe manuscrise inedite de aceeași epocă, dintre cari ne mărginim a menționa aci prețiosul Evangeliar de la 1574 din *British Museum* și nu mai puțin prețiosul codice în posesiunea profesorului Sbiera de la Cernăuți.*

ȘTIINȚA LIMBEI

I. CONSPECTUL ȘTIINȚELOR FILOLOGICE

§ II.

REZUMAT

Filologia în genere studiază manifestațiunile tendinței firești a omului de a cunoaște toate și de a se cunoaște pe sine însuși, fie în stare incultă, fie în civilizațiune. Acea tendință se manifestă în limbă, în literatura scrisă sau nescrisă, în obiceiuri, în credințe etc., cari împreună — « humanitas » în adevăratul sens al cuvântului — formează astfel obiectul filologiei în genere.

Studiul acelor manifestațiuni în stare incultă se chiamă filologie comparativă; studiul lor pe o treaptă de civilizațiune este filologia clasică.

Starea socială, fie cât de rudimentară, este pentru om o necesitate; civilizațiunea — numai o posibilitate. Orice civilizațiune presupune o stare socială anterioară incultă, prin care trece omenirea întreagă; nu însă orice stare socială ajunge la civilizațiune, deși poate să ajungă. În starea socială, oricât de înapoiată, se

prevăd germenii civilizațiunii celei posibile; în civilizațiunea, oricât de înaintată, se întrevăd urmele fazelor precedinți celor necesare. Pentru a prevedea acei germeni, pentru a întrevedea aceste urme, se cere unirea intimă a filologiei comparative cu filologia clasică. Numai filologul în genere cunoaște pe omul întreg.

Filologia comparativă este o știință pe deplin, întemeiată pe observațiunea fenomenelor colective, din cari rezultă legi generale; filologia clasică este mai mult o artă, trăgând precepte din studiul fenomenelor izolate.

Filologia clasică se referă cătră filologia comparativă ceva ca orticultura cătră botanică. Și curios! orticultura este și ea mai veche decât botanica. Pe timpul artisticelor grădine suspense ale Semiramidei, nemini, de sigur, nu observa încă într'un mod științific buruienele. Tot așa în filologia în genere, au trebuit să treacă multe mii de ani, până ce omul să recunoască importanța de a-și studia copilăria în loc de a-și concentra toată atențiunea numai asupra maturității sale.

Fiecare din cele două filologie posedă o parte materială sau reală și o parte formală sau nominală. Partea formală sau nominală este limba, fie cea vulgară sau grai, fie cea literară sau stil. Partea materială sau reală consistă din literatură, estetică și etică. În filologia clasică ambele părți constitutive

n'au ajuns a deveni fiecare câte o doctrină separată. In filologia comparativă, partea reală este etno-psi-cologia; partea nominală — Linguistica.

Modul nostru de a privi totalitatea filologiei în ramificațiunile ei este nou numai ca o formulare-precisă și categorică a unor elemente de demult împrăștiate sau oarecum îmbrobodite pe aiuri. Max Müller, care — ademenit de propaganda lui Schleicher — considera altădată Linguistica ca o știință biologică, a ajuns astăzi a se mira că unii tot încă se mai îndoiesc despre aceea că studiul comparativ al limbei face « o parte integrantă din filologia în genere ». Revista berlineză a lui Steinthal întrunește de fapt Linguistica și etno-psi-cologia într'un singur tot: « *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* », lîpsindu-i numai doară un termen comun pentru ambele, și acest termen — după cum am văzut — nu poate fi decât « filologie comparativă » față cu aceea « filologie clasică » pe care însuși Steinthal a înțeles-o, totdeauna în sensul lui Wolf și Böckh. In Statutele Societății de Linguistică din Paris se îmbrățișează de asemenea, în sensul nostru, filologia comparativă întregă: « a pour but *l'étude des langues, celle des légendes, traditions, coutumes* »... In fine, legătura cea intimă între Linguistică și etno-psi-cologie o prevăzuse, într'un mod confuz, deja August Schlegel. Mai pe scurt, premisele fiind gata, noi am tras o concluziune...

§ 12

CONCLUZIUNE

Din cele de mai sus, rezultă următorul conspect al științelor filologice:

FILOLOGIA IN GENERE

	Comparativă	Clasică
{	I. Limba	I. Moravurile
	II. Literatura și arta	II. Literatura și arta
	III. Moravurile	III. Limba

Conspectul total al științelor filologice fiind astfel stabilit, în cazul de față nu ne mai interesă în specie, din generalitatea lor, decât numai Linguistica.

II. LINGUISTICA IN GENERE

§ 14

LINGUISTICA.—GLOTICA.—GLOSOLOGIA.—GLOSOGRAFIA

Primul pas la definițiunea unei științe este chiar numele ei; în cazul de față nu e însă tocmai ușor de a zice cum se chiamă știința ce ne preocupă, căci copilul a fost botezat cu o mulțime de numi diferite.

Steinthal, Pezzi, Whitney, Braun, Frederic Müller și Max Müller, Heyse, Chaignet, Benloew etc. o numesc « știința limbei » sau « știința limbilor ».

Deja Humboldt aprobase termenul « Linguistică », consacrat astăzi în titlul excelenței societăți speciale

de la Paris, adoptat de școala lui Chavée și de alți, ba poate tocmai cel mai răspândit din toate chiar afară din Franța, astfel că însuși Schleicher, care nu voia să-l primească, a fost silit o dată a se supune dorinței expresive a editorului său de a pune pe fron-tispiciul unei cărți: « Cercetări L i n g u i s t i c e ».

Francezii, Englezii și Italianii îi mai zic « filologie comparativă ».

Dwight o botează « filologie modernă », iar Peile simplu « filologie ».

Schleicher o numește « glotică », Ascoli « glotologie », Stoddart « glosologie » etc.

Cei mai mulți întrebunțează două-trei numi totodată, când pe unul, când pe celalt sau pe celelalte.

Am văzut în capitolul precedente că știința noastră intră ca o parte integrantă în filologia comparativă, dar nu e « filologie comparativă » întreagă, a carii altă ramură, tot atât de importantă, este etno-psicologia.

A fortiori ea nu poate fi « filologie » în genere, nici veche, dar nici « modernă », căci ar trebui atunci, pe lângă etno-psicologie, să mai îmbrățișeze filologia clasică.

« Știința limbei » are nefericirea de a nu rămânea o vorbă neschimbată în orice limbă, ca *geometrie*, *istorie*, *fizică* etc. Ea trebuie mereu tradusă, și nu totdeauna se traduce printr'un singur cuvânt sau măcar prin două: *Sprachwissenschaft*, *science of language*, *science du langage*, *scienza della lingua*... Pe titlul unei cărți acest nume figurează cu eleganță, cel puțin cu o amplitudine oarecare, mai mult ca o traducere a termenului tehnic; îl putem admite din când în când, ca

o perifrază, pentru varietatea stilului; dar el însuși nu este și nu e chip să fie un termen tehnic.

Urmează dară a se face o alegere între *glotică* sau *glotologie* ori *glosologie* și între *Linguistică*.

Contra *Linguisticii* s'a rădicat obiecțiunea că ar fi un barbarism.

După Schleicher și Max Müller, o mai repetă Pezzi: «tocmai un specialist în studiul limbei nu poate să aproabe cuvântul *Linguistică*, fabricat din latinul *lingua* printr'un sufix grec».

Noi credem, din contra, că tocmai un specialist în studiul limbei trebui să aproabe o asemenea combinațiune, ca unul ce știe mai bine decât oricine că toate limbile obicinuesc a uni o tulpină și un sufix eterogene, după cum facem noi înșine, de exemplu, în *silință* = slav. *sila* + lat. *-entia*, *casnic* = lat. *casa* + slav. *-nikū* etc.

Dacă e vorba de ibridism, apoi cu mult mai ibrid este termenul *sociologie*, făurit de cătră Quêtelet și Auguste Comte din latinul *socius* și grecul *λόγος*. Ei bine, el a rămas și va rămânea.

Precum din latinul *lingua* printr'un sufix grec s'a format *Linguistică*, tot așa din latinul *status* cu sens de «Stat», prin același sufix grec, Achenwall a croit în secolul al XVIII-lea * cuvântul *Statistică*, admis astăzi fără nici o contestațiune.

Termenul «*Linguistică*» e atât de comod, atât de potrivit, încât însuși Pezzi, după ce-l combate, adaugă apoi: «*tuttavia per amore di brevità e di varietà ci varremo talvolta della parola Linguistica*».

După cum se văd unele figuri capricioase, neregulate, nesimetrice, și totuși foarte plăcute și foarte norocoase, de asemenea sânt unele cuvinte.

Bergmann crede că termenul *Linguistică* nu s'a format de-a-dreptul din *lingua*, ci din *linguist*, modelat după *elenist*, *germanist*, *romanist* etc. El conchide de aci: « Le nom de Linguiste, formé d'après cette analogie, et qui par sa forme désigne proprement quelqu'un qui imite une langue, n'est donc pas, philologiquement, bien choisi ». Ar fi mai corect — zice el — a se introduce vorba *Linguatică*, « Linguatique ».

Cu toate astea, însuși Bergmann întrebuițează pretutindeni *Linguistică*, și bine face, cu atât mai vârtos că opozițiunea sa cea teoretică se întemeiază pe o etimologie falsă. Deși din *elenist*, *romanist* etc. s'a putut naște *Elenistica* sau *Romanistica*, totuși *Linguistica* nu s'a născut din *linguist*. Cronologiceste, *linguist* este mai nou decât *Linguistică*, precum *sociolog* va fi mai nou decât *sociologie*. Existând deja *Linguistică*, ca nume de știință, s'a zis apoi *linguist* celui ce se ocupă cu acea știință, prin analogie cu *elenist*, *romanist*, *germanist*, ba încă *specialist*, *erborist*, *florist* etc.

Chiar însă dacă am admite că *Linguistică* derivă din *linguist*, tot încă nu este nici o obiecțiune serioasă contra acestui termen. Oricare să fi fost semnificațiunea elenului *-ιστής*, în limbile moderne el nu mai însemnează de loc « quelqu'un qui imite quelque chose », după cum crede Bergmann, ci numai « quelqu'un

qui s'occupe de quelque chose ». Negreșit că *erboristul* nu imitează *iarba*, nici *floristul* — *floarea*, nici *specialistul* o *specialitate* etc.

Mai pe scurt, pentru doctrina totală a limbei noi nu găsim nici un termen mai bun decât *Linguistică*.

Latinul *lingua* ne oferă tocmai sensul pe care-l cere studiul linguistic: « modul vulgar de a vorbi ». Pentru vorbirea cultă, mai mult sau mai puțin artificială, Romanii aveau *sermo*. Astfel Seneca (*Controv.* II, 12) se exprimă în privința unui individ: « sua *lingua* disertus est; ingenium illi concessit; *sermonem* objecit », pentru a arăta că altceva este « la langue » și altceva « le beau langage ». Linguistica are a face cu « *lingua* », filologia clasică cu « *sermo* ».

Vom observa în parantezi că *Linguistica* este un termen tehnic, pe care nici o limbă nu trebui să-l modifice. A zice românește *Limbistică* fiindcă avem *limbă*, după cum susțin unii, este ca și când Francezul ar zice *Linguistique* fiindcă are *langue*, sau Spaniolul *Lenguistica* fiindcă are *lengua*. Analogia nu se poate aplica la termeni tehnici. Din *Georgius* noi am făcut *Iorgu*; de aci nu urmează ca din *geometria* să facem *iometrie*.

Linguistică admițându-se ca nume general pentru totalitatea științei limbei, prin aceasta nicidecum nu se resping, ca numi speciale foarte nimerite, ceilalți doi termeni: *glotică* și *glosologie*, pe lângă cari va trebui să mai introducem un al treilea.

Vom vedea mai departe că *Linguistica* întregă, negreșit cea pură, nu cea aplicată, îmbrățișează:

1. Diferitele graiuri în specie;
2. Limba umană în genere;
3. Clasificațiunea graiurilor.

Prima sferă, *Linguistică pozitivă*, se poate numi *glotică*, după cum o și înțelegea Schleicher.

A doua sferă, *Linguistică transcendentă*, se va zice *glosologie*.

În fine, pentru a treia sferă, *Linguistică descriptivă*, se potrivește numele neîntrebuințat încă de *glosografie*.

Deocamdată însă ne interesează numai termenul comun de «*Linguistică*».

§ 15.

LIMBA IN ABSTRACTO

Obiectul *Linguisticii*, indicat în însuși numele acestei științe, este *lingua*, «*limba*».

Limba, cu care se ocupă *Linguistica*, este manifestațiunea vocală nativă a sufletului.

De ce vocală?

Omul poate să-și manifeste sufletul, poate să-și exprime simțirea și cugetarea, în diferite moduri.

Sânt acum trei secoli, Elvețianul Bonivard observa cu mult bun simț: «*Maintenant est question si la langue est seulle interprète de la pensée; sur quoy je responds qu'elle en est interprète souveraine, mais non pas la seulle, car il y ha d'autres membres à ce*

servantz. Les mains parlent, les doigts, les yeux, la teste, les pieds... »

Precum graiul este vulgar sau literar, tot așa gestul poate fi instinctiv sau artificial, mergând în artificialitatea sa până la un grad extrem de perfecțiune, după cum este, bunăoară, la Siciliani, fără ca să mai vorbim despre « parole manuelle » a surdo-muților.

O asemenea manifestațiune a sufletului nu intră în sfera studiului lingvistic, deși poate fi consultată, mai ales gestul cel instinctiv, ca o fântână între atâtea altele; ba chiar uneori sântem datori a o consulta, mai cu seamă întru cât privește originea limbei în genere.

Aci, la prima vedere, s'ar putea rădica o obiecțiune.

Ce să facem cu limba scrisă ?

Un om scrie tăcând; citește în tăcere; literele de pe hârtie se adresează la văz, nu la auz.

Dacă am exclude limba scrisă din sfera Lingvisticeii, Lingvistică n'ar mai fi. Limba egipteană a ieroglifelor, cele trei limbi mesopotamice ale cuneiformelor, feniciană de pe inscripțiuni, zendica, sanscrită, gotică, paleo-slavică, chiar latină și elena, fazele cele vechi ale oricărei limbi fără excepțiune, toate acestea ne sânt cunoscute numai prin scrisoare.

Scrisoarea însă, dacă nu este neapărat auzită, cel puțin e totdeauna auzibilă.

Ca limbă *auxibilă*, măcar că și *vizibilă* în același timp, scrisoarea intră pe deplin în obiectul Lingvisticeii, care studiază în ea o limbă întocmai după cum studiază cineva o figură după un portret, ba figurele celor răposați nici nu se pot studia altfel.

S'a zis nu o dată că limba, pentru a merita numele de limbă, trebui să fie articulată. Un sunet nearticulat, adecă confuz, nedeterminat, equivoc, este un zgomot neorganic, un țipet animal, o notă muzicală, dar n'are a face cu limba. Această aserțiune e falsă. Germanii articulează foarte rău tenuele și mediele, astfel că în pronunția lor un *k* se distinge de un *g* mai anevoie decât în cântecul cucului. Un *v*, așa cum îl rostesc Spaniolii, nu e nici *v*, nici *b*. Ce să mai zicem apoi despre acele «țâțaiture», acele «click-uri», acele sunete ce seamănă când cu sărutarea, când cu vâjâirea unui bici, când cu scrâșnirea dinților sau cu trosnirea din degete, cari nu sânt de loc articulate și cari totuși formează o porțiune însemnată din aparatul fonetic al unor limbi, mai ales africane: la Hotentoți, la Cafri, la Bușmani etc.? Vom vedea mai departe, că tocmai prin ambiguitatea sunetului în fonetică, ca și prin ambiguitatea cugetării în gramatica propriu zisă, se explică unul din fenomenele cele mai caracteristice în Linguistică: substituțiunea. Sayce crede, cu drept cuvânt, că limba umană s'a născut din sunetele cele mai nearticulate. Click-urile — zice el — închipuesc o punte între limba cea articulată și între țipetele animalelor. «Ele se pot numi germeni fonetici ai limbei, germeni răspândiți până astăzi pe ici pe colea peste lumea întreagă.» Să fie oare cu putință de a exclude din definițiunea limbei acest element nearticulat, atât de esențial?

Vocalizațiunea este dară o condițiune fundamentală; *articulațiunea* — nu.

De ce însă limba, ca obiect al Linguisticii, e nu numai vocală, dar și nativă ?

Latinește *nativus* însemnează ceea ce se naște așa zicând de la sine, fără a fi rezultatul artei, al muncii, al arbitriului. Limba nativă este opusul unei limbi convenționale.

Un medic prusian din secolul al XVI-lea, într'o carte foarte curioasă, ne dă mai multe rețete pentru a vorbi în orice limbă într'un mod așa ca să ne poată înțelege numai cei inițiați. De exemplu. A se intercala după fiecare vocală un *b*, urmat de aceeași vocală repetată: *pabateber* din *pater* sau *fababribicabatobor* din *fabricator*. A se transpune literele inițiale de la cuvintele învecinate: *san magt* din *man sagt*. A se suprime la fiecare cuvânt consoanele inițiale, mutându-se la finea aceluiași cuvânt, însoțite de un *-en*, astfel că din *Wiltu mit mir gen Strassburg ziehen* se face: *Iltuwwen itmen irmen engen Assburgstren iehenzen*.

Un scriitor contimpuran ne spune că, nu mai departe decât pe la 1830, tot așa vorbea burgezimea din marele Paris: « On retranchait la dernière consonance des mots pour y substituer la syllabe *mar*. On disait *épíemar* pour *épícier*, *boulangemar* pour *boulangier*, *cafemar* pour *café*. Ainsi de suite. C'était de l'esprit dans ce temps-là. »

Această limbă convențională s'ar putea numi ș c o l ă r e a s c ă. Noi toți, ori din ce țară am fi, am petrecut cu ceva analog în primii ani de pe băncile școlii. Ea nu trebui confundată cu limba c o p i l ă r e a s c ă, o limbă nativă în toată puterea cuvântului,

de care ne vom atinge mai la vale. Nu trebuie confundată de asemenea cu limba hoț e a s c ă, artificială și ea, dar de o altă natură.

În limba școlărească convențiunea este curat fonetică: se adaugă, se suprimă sau se modifică sunetele. În limba hoț e a s c ă, în așa numitul *argot*, în graiul «cârâitorilor» la tâlharii din România, convențiunea este rareori fonetică, mai totdeauna lexică, și mai cu seamă logică. Se înlocuesc cuvintele locale prin cuvinte străine; mai adesea se schimbă sensul propriu al vorbelor și chiar al frazelor, dându-li-se o accepțiune metaforică. Hoțul din Grecia pune românul *Ντομνιζέος* = *Dumnezeu* pentru *θεός*, sau albanezul *ζέμπια* pentru *δόντια*. Tâlharul francez zice la «spânzurătoare» — *béquille*, la un «ceasornic» — *coucou*, la «dracul» — *boulangier*, la «dinți» — *dominos*, «a muri» — *casser sa pipe* etc. Pungașul român preface «galbeni» în *ochișori*, «cafea» în *cerneală*, pe «câne» în *zapciu*, «clondir» în *traistă* și altele; iar pentru «vin» împrumută de la Țigani *mol* sau *molete*, precum și pentru «bani» — *lovele* = țig. *love*.

Neguțitorii — honni soit qui mal y pense — imiteză uneori pe hoți. Tolbașii din Rusia, de exemplu, vorbesc o limbă a lor convențională, numită nu se știe de ce «ofenească», în care flexiunea, sintaxa, particulele sânt rusești, dar cuvintele s'au luat de la fel de fel de neamuri străine, între cari nici Românii n'au fost uitați: «patru» — *tisero* = *τέσσαρα*, «cinci» — *pionda* = *πέντε*, «fată» — *korjuk* = *κόρη* (?), «lup» — *lykus* = *λύκος*, «casă» — *rym* = germ. *Raum* (?),

« oraș » — *koster* = lat. *castrum* (?), « piatră » — *ketrak* = mold. *kiatră* (?), « sat » — *turlo* = rom. *târlă* (?) etc.

Oriunde o grupă mică se vede izolată de restul societății, fie prin vârstă, fie prin despreț, fie prin profesie, prin interes, prin frică, prin crimă, ea tinde a-și combina o limbă aparte, care în principiu nu se deosebește de scrisoarea cea cifrată: să ne înțelegem noi între noi și să nu ne înțeleagă alții. Sub raportul psihologic, câteodată și prin material, aceste limbi convenționale ne pot interesa; dar nici într'un caz ele nu formează obiectul Linguisticii.

Literatura și lumea cea elegantă își croesc și ele câte un *argot*, pe care-l descrie măiestrește pana lui Nodier: « Il y a une tendance incroyable, dans laquelle se croit plus de génie que les autres, à *individualiser* sa parole. C'est ainsi que surviennent, dans les langues littéraires, je ne sais quelles langues extra- ou ultra-littéraires, qui ne diffèrent des autres que par la bizarrerie du trope ou l'extension forcée du radical, car elles n'ont jamais inventé le mot dans sa substance essentielle: le *mythisme* énigmatique de Lycophron, l'*euphuisme* des Anglais, le *marinisme* des Italiens, le *cultorisme* de Gongora, et quelques autres encore dont je ne parlerai pas, mais dont le *précieux* du dix-septième siècle offre un des types les plus curieux et les plus connus. »

Acest fel de limbi convenționale, Francezii le numesc *jargon*, termen pe care Voltaire îl aplica deopotrivă la nomenclatura științifică. Latineasca cea botanică a lui Linnaeus, de exemplu, este și ea o limbă,

dar o limbă cu totul străină preocupărilor lingvistului, oricât de rațională ar fi, oricât de sistematică, oricât de importantă sub raportul teoretic. Lingvistica se va interesa mult de *măzărîche*, prea puțin de *Lathyrus Nissolia*; va studia *iarba-ciumei* sau *ciumărea*, nu *Galega officinalis*.

În acest mod, limba, care ne preocupă, trebuie să fie vocală și nativă; dar mai pe sus de toate, ea cată a fi o manifestațiune a sufletului.

Tusea sau strănutarea sânt și ele nește manifestațiuni foarte vocale și foarte native, dar nu ale sufletului, ci ale guturaiului sau a vre-unei alte leziuni organice. Ceea ce ne face însă a stăruii asupra «sufletului» în definițiunea limbei, negreșit că nu este tusea sau strănutarea, ci vechea și înrădăcinata jumătățire a rolului limbei numai la expresiunea *cugetării*, iar nu și a *simțirii* totodată. Sufletul, în înțelesul său biologic, cuprinde totalitatea facultăților intelectuale și morale ale unei ființe. Limba este manifestațiunea vocală nativă a tuturor acestor facultăți fără excepțiune. Orice animal, fie bou sau priveghetoare, întru cât își manifestă sufletul într'un mod vocal, are și el o limbă, diferită prin grad, prin putere, prin formă de limba omului, dar nu prin fond.

Definițiunea cea exclusivamente spiritualistă a limbei, care mai domnește încă în Lingvistică, aduce la cele mai curioase neconsecințe. Pentru a impune cuiva tăcere, noi punem un deget la gură și zicem «*st!*!». Deși un asemenea *st* a putut să dea naștere celei mai fecunde radicale *sta*, cărui lingvistul îi acoardă pagine

întregi și ar putea să-i consacre chiar volume, totuși nenorocitul străbun nu aparține limbei, căci exprimă simțirea, iar nu cugetarea. Cu același drept se poate contesta caracterul lingvistic al vocativului sau al imperativului, măcar că nu s'a găsit încă nici o limbă omenească fără vocativ și fără imperativ, pe când atâtea alte forme gramaticale lipsesc cu desăvârșire într'o mulțime de graiuri. Ni se spune că o interjecțiune, un vocativ, un imperativ rămân izolate într'o sentință, fără a se lega cu celelalte cuvinte ce o formează. Neapărat; căci fiecare din ele este o sentință întreagă, întocmai precum este o sentință întreagă în gura copilului un *papă* sau un *dadă*, primul pas în viața limbei umane.

Ce fel de consecință poate fi aceea de a distinge Linguistica de cătră filologia clasică anume prin naturalismul obiectului celei dintâi față cu artificialitatea celeilalte, și apoi în același timp a suprimi din cercul limbei celei naturale tocmai elementul cel mai natural?

Nici un linguist nu s'a încercat a susține că omul nu e om din naștere. A zice însă că limba exprimă numai cugetarea, iar nu și simțirea, nu sufletul întreg, este ca și când s'ar pretinde că omul începe a fi om numai de la vârsta cutare sau cutare. În vorbirea copilului, fie dintr'o ginte cât de înaintată în civilizațiune, precumpănește simțirea asupra cugetării; și mult timp trebui să treacă mai înainte de a se putea discerne în acea vorbire elementul curat intelectual de cătră cel moral. Tot așa este la sălbateci. Minner

observă foarte bine că chiar la noi, oameni în toată firea, maturi prin etate și prin cultură, «rare ori se poate deosebi de cătră ascultători, ba și de cătră însuși acela ce vorbește, limba simțirii de limba cugetării, astfel că omul adesea nu știe, dacă într'un caz dat el și-a expres pe una sau pe cealaltă». Și totuși el a vorbit! Ceea ce a spus dânsul, oare nu face parte din limbă?

Limba se începe la om prin *percepțiune*, nu prin *apercepțiune*. Percepțiunea rezultă dintr'o impresiune directamente produsă de un obiect oarecare asupra simțurilor, fără nici un amestec al cugetării. Zahar «alb» este o *percepțiune*. Combinarea succesivă, prin mijlocul cugetării, a mai multor percepțiuni, cari se completează una prin alta pentru a ne da o noțiune oarecum integrală despre un obiect, constituă *apercepțiune*: «alb» + «dulce» + «tare» = «zahar». Pentru a găsi un nume zaharului, copilul se mulțumește cu prima percepțiune. După prima percepțiune, el numește oricare alt lucru. În *vau-vau*, nume copilăresc al cânelui, de exemplu, se exprimă numai percepțiunea «lătrător», fără nici o altă combinație de calități. Numele diferitelor obiecte în toate limbile sânt percepțiuni cristalizate, niciodată *apercepțiuni*. Pretutindeni *aurul* este «galben», nicăiri «galben» + «strălucit» + «greu» etc. Este dară radicalmente fals de a susține cum că limba nu se începe de la percepțiune sau simțire, ci dela *apercepțiune* sau cugetare.

Ceva mai mult. Sufletul omului se manifestă uneori printr'o limbă, limbă în toată puterea cuvântului,

care însă nu este nici cugetare, nici simțire, ci numai doară un fel de p a u z ă. Unii bagă fără nici o trebuință în fiecare frază, o dată sau mai de multe ori, câte un *știi*, câte un *vezi bine*, câte un *negreșit* etc. La Romani *etiam, vero, quidem* și altele, la Greci *γάρ, δέ, μέν* etc. jucau adesea aproape același rol. Este un fel de umplutură, care ne permite a nu ne întrerupe materialmente atunci când mintea nu află iute o vorbă pe care o caută. Deasa întrebuintare a unor asemeni umpluturi devine apoi o deprindere, de care își bate joc comedia. Dar se poate oare pretinde că acest element atât de n e c u g e t a t — cel puțin în aplicațiune, dacă nu în origine — nu aparține limbei?

Mai pe scurt, definițiunea limbei este datoare a cuprinde s u f l e t u l întreg, iar nu numai c u g e t a r e, nu numai s i m ț i r e, și nici chiar numai pe aceste două. Grimm o întrevăzuse aceasta într'un moment, dar abia în treacăt, fără a se explica și fără a rămânea pe aiuri consecinte cu sine însuși. Și mai de demult o înțelesese bunul simț al popoarelor. Precum la Greci se identificau « limbă » și « cugetare » în *λόγος* sau în *φράζομαι*, tot așa la Romani *sensus* însemna « cugetare » și « simțire » totodată. După ei, omul vorbea așa cum simțea: « Pansa et *sentit* bene, et *loquitur* fortiter » (Cicero, *Fam.* XII, 22).

Limba literară, chiar când nu e strict științifică, este aceea care reprezintă mai mult cugetarea; și tocmai ea interesă mai puțin pe linguist. Steinthal observă

unde va: « limba literară este patrie numai a cugetării noastre; patria simțirii și a inimei noastre este dialectul provincial al locului nașterii ». Nemic mai adevărat! Ei bine, tocmai dialectele provinciale fiind obiectul de predilecțiune al Linguisticii, cum oare să excludem « simțirea și inima » din definițiunea limbii?

Omul poate să ajungă la o limbă întemeiată exclusiv pe cugetare; o asemenea limbă însă nu intră în obiectul Linguisticii. Cugetarea pură ne dă pe $a + b = c$ sau CaOSO_3 . Aceasta este oare limbă?

În graiul uman cugetarea tinde din ce în ce mai mult a predomini ca fond, iar sunetul articulat ca formă. Înaltul grad posibil al cugetării și al articulării rădică pe om foarte sus de-asupra tuturor celorlalte animale. Toate acestea sânt adevărate și iarăși adevărate; dar de aci rezultă că linguistul este silit a acorda o mai mare atențiune cugetării și sonului articulat, iar nu rezultă că atențiunea trebui concentrată numai și numai asupra lor, încât să se suprimă cu desăvârșire elementul simțirii și elementul sonului confuz. Din contra, în unele faze linguistice trecătoare și în unele fenomene chiar permanente, tocmai simțirea mai pe sus de cugetare și sonul confuz mai pe sus de cel articulat ne oferă cheia pentru deslegarea celor mai interesante probleme.

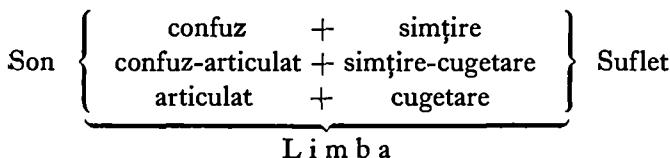
Vechea definițiune a limbii: « manifestățiunea cugetării în sonuri articulate », cu tot aparatul de profunditate filozofică cu care unii nu încetează

de a o reînnoi mereu, este încă una din număr-oasele rămășițe ale aceluși trecut, când însăși știința izola din rădăcină pe om de restul naturei, iar cu atât și mai vârtos îl izola și va să-l izoleze mereu neștiința. Numai omul *cugetă!* numai omul *articulează!* numai *omul!* Aceasta ne aduce aminte caracteristica mirare a unui copil, intrat de curând în școală. Intr'o zi, el aleargă la părintele său și-i zice, pe jumătate zâmbind, pe jumătate supărat: auzi, tată, profesorul ne-a spus că omul e animal! Bietului băiat nu-i venea la socoteală de a fi deopotrivă cu cânele sau cu pisica.

Și apoi mai este ceva. Clausula *cugetării* și aceea a *articulării*, dacă le vom lua în teză generală, fără a specifica diferitele graduri de una și de cealaltă la cutare sau la cutare ființă, sânt în cazul de față nu numai necompatibile cu starea actuală a științei, dar încă au ajuns a fi de prisos chiar pentru acei ce ar mai voi cu orice preț să sape o prăpastie între om și între restul lumii zoologice. Animalul și el *c u g e t ă*. Whitney nu se teme a susține că în mintea cânelui se petrec uneori niște silogisme foarte complicate. Pisica, pe de altă parte, *a r t i c u l e a z ă* cât se poate de bine pe scurtul său *miao*, în care — când se trăgănează — profesorul Hewitt Key distinge întreaga scară vocalică a limbei umane: [m]i-e-a-o-u. Nu se vor găsi doi oameni la două capete ale pământului, cari să nu auză miaunatul pisiceii absolutamente în același mod, ceea ce ar fi cu totul peste putință pentru un grup fonetic confuz. Pe al nostru *Christianus* Chinezii îl aud *Ki-li-sse-tang*, dar pe pisica o

numesc *miao*, după cum o numeau și vechii Egipteni, după cum o numesc copiii la toate popoarele.

În rezumat, ceea ce este *limba in abstracto* s'ar putea exprime prin următoarea schemă:

§ 16.

LIMBA IN CONCRETO

Limba *in abstracto* este — am spus-o — manifestațiunea vocală nativă a sufletului.

Limba *in concreto* este *dialect*.

Uzul comun numește *limbă* graiul cel literar, cel cult, cel scolastic al unei națiuni, al unui întins teritoriu locuit de un element etnic omogen, de ex. limba franceză, germană, italiană etc. Generalmente, este graiul capitalei, al centrului politic, actual sau trecut. Termenul *dialect* se rezervă graiurilor celor provinciale ale aceleiași națiuni sau ale aceluiași teritoriu, cari sânt toate de același tip gramatical și lexic, dar divergesc unele de altele prin particularități, câteodată foarte marcate, de ex. dialect normand, burgund, picard ale limbei franceze. Linguistul, cel puțin deocamdată, nu se poate sustrage nici el uzului comun, care s'ar scandaliza de a auzi, bunăoară, că Victor Hugo

a scris în « dialectul parizian », sau Byron în « dialectul londonez »; și totuși, sub raportul riguros al științei, toate graiurile concrete de pe fața pământului, literare și neliterare, sânt dialecte și iarăși dialecte, astfel că numai graiul abstract, numai facultatea nativă a omului în genere de a-și manifesta sufletul prin voce, constituă limbă. « Limba » este o m e n e a s c ă; « dialectele » sânt n a ț i o n a l e.

Înălțarea unui grai la demnitatea de « limbă » numai fiindcă este scolastic, e tot ce poate fi mai străin Linguisticii, pentru care vorba are, din contra, cu atât mai multă valoare, cu cât este mai neartificială, mai puțin teoretizată prin școală. Din acest punct de vedere, ceea ce uzul comun numește *dialect*, ba încă cu o nuanță de dispreț *patois*, ar trebui să fie fără alăturare mai prețios pentru un linguist decât ceea ce uzul comun, în semn de considerațiune, botează *limbă*. Zic « ar trebui să fie », căci deocamdată acest principiu există mai mult în teorie, fiind uitat aproape totdeauna în aplicațiune, uneori de bună voie, mai adesea de nevoie. Limbile așa numite clasice, elena, latina, sanscrita, ebraica etc., ne sânt mai-mai necunoscute sau prea puțin cunoscute sub formele lor cele inculte. Pe de altă parte, dialectele moderne cele mărunte, lipsite de orice literatură, sânt grele de cunoscut tocmai din cauza acestei lipse. Pus într'o asemenea situațiune, linguistul cel mai corect se vede silit a se învârti mai cu preferință, dacă nu într'un mod exclusiv, în cercul dialectelor celor trecute în curs de secolii prin multipla acțiune a școalei.

Aceasta este atât de adevărat, încât pentru studiul dialectelor propriu zise, mai mult sau mai puțin inculte, s'a mănținut în Linguistică termenul tehnic de « Dialectologie », care n'ar avea nici un sens, dacă acele dialecte ar procura, după cum ar trebui, totalitatea materialului, sau măcar o mare parte din el. Înțelegem o « dialectologie » separată în filologia clasică, pentru care graiul cel literar servă ca normă. O înțelegem chiar în Stalder pe la începutul secolului nostru, când Linguistica era încă de tot în fașă. Astăzi însă, sub condeiul unui linguist, e cam greu a o înțelege.

Când Giovanni Papanti a publicat frumoasa colecțiune: *I parlari italiani in Certaldo* (Livorno, 1875), Ascoli a zis că prin aceasta se aduce un mare serviciu « alla dialettologia dell'Italia ». Dar atunci ce va fi oare « glottologia italiana », pusă în titlul excelentei reviste a lui Ascoli? « Dialettologia italiana » este ea numai o mică parte din « glottologia italiana », în care locul de onoare aparține limbei literare a Italiei în comparațiune cu celelalte limbi literare romanice din Francia, Spania etc.? Negreșit, nu un linguist ca Ascoli ar fi putut să zică ceva în acest sens; din contra, pentru dânsul « dialectologia » coincidă aproape în toate puncturile cu întreaga sferă a Linguisticii pozitive; dar totuși termenul « dialectologie », prin însăși existența sa, ne spune *grosso modo* că numai graiurile cele literare, numai ceea ce vulgul numește « limbi » în opozițiune cu « dialecte » se studiază deocamdată mai în specie de cătră toți linguiștii, între cari astfel dialectologiei formează un fel de

excepțiune din regulă, adecă ceva tot așa ca în filologia clasică.

Oricum ar fi, cultă sau incultă, veche sau nouă, mare sau mică, orice limbă concretă, orice sistemă a manifestățiunii vocale native a sufletului, este pentru linguist un « dialect », căci metoada științifică îi impune de a nu compara unul cu altul niște elemente eterogene, ci numai pe membrii înrudiți ai unui grup sau grupurile înrudite ale unei familie.

Zicând însă că orice limbă concretă este un dialect, noi distingem în cuvântul « dialect » două nuanțe, cari pot fi de prisos în uzul comun, dar sânt de o însemnătate extremă în studiul lingvistic: dialect etnologic și dialect antropologic.

Două sau mai multe graiuri de aceeași origine comună sânt dialecte etnologice fiecare în privința tuturor celorlalte. În acest înțeles, dacă ne mărginim în generalitate, cuvântul *dialect* nu diferă de accepțiunea sa uzuală. Oricine lesne va percepe, fără a fi linguist, că daco-româna, macedo-româna și istriano-româna sânt dialecte române; româna în genere, franceza, provenșala, italiana, reto-romana, spanioala și portugeza sânt dialecte romanice etc. Lucrul însă încetează de a fi atât de simplu, din dată ce intrăm în amănunte asupra naturei unui asemenea « dialect ». Românul din Carpați, când aude pe un Român de la Pind, zice râzând că « vorbește stricat românește ». Parizianul se rostește cu același ton glumeț despre *patois* provinciale. Ei nu vor să priceapă

în ruptul capului că nici un dialect nu este stricat față cu cealaltă, de vreme ce toate dialectele, toate fără excepțiune, sânt fiecare câte un produs normal al unei dezvoltări deopotrivă firești.

Pentru a înțelege într'un mod științific ceea ce este dialectul « etnologic », cată să răspundem la două cestiuni fundamentale:

1. Care e raportul reciproc între dialectele unui grup?

2. Care este relațiunea lor totală cătră punctul comun de plecare?

Cu alte cuvinte, dialectul etnologic ni se prezintă sub două puncturi de vedere esențiale: punctul de vedere peritetic, când se compară graiurile sincronice unul altuia, și punctul de vedere anatetic, când se compară perioadele succesive din ce în ce mai în sus ale fiecărui grai în parte față cu ale celorlalte graiuri.

În literatura lingvistică contimpurană a avut un răsunet oarecare cearta între doi romaniști de prima ordine: Ascoli și Paul Meyer.

Grupul dialectal provençal deosebindu-se într'un chip foarte simțit de grupul dialectal francez, Ascoli s'a încercat a demonstra existența unui grup intermediar între ambele, cărui i-a dat numele de franco-provençal: « numesc franco-provençal — zice el — un tip idiomatic în care, pe lângă unele caractere specifice ale sale, se întrunesc mai multe caractere, comune în parte tipului francez, în parte celui provençal ».

Paul Meyer combate această încercare în următorul chip:

« Mie mi se pare că nici un grup dialectal, oricum ar fi combinat, nu poate să constituie o familie naturală, de oară ce aceea ce se chiamă dialect, considerându-se ca specie, nu este el însuși decât o concepțiune destul de arbitrară a spiritului nostru. Iată, în adevăr, cam în ce fel procedăm noi pentru a constitui un dialect. Alegând în limba unei țări oarecari un număr oarecare de fenomene, noi facem din ele trăsuri caracteristice ale limbei din acea țară. Această operațiune ar ajunge a determina o specie naturală serioasă numai atunci când, într'o asemenea alegere de trăsuri caracteristice, n'ar juca un mare rol arbitriul. În faptă însă, fenomenele linguistice cele observate într'o regiune nu vor să se mărginească toate pe aceeași întindere geografică. Ele se împletecesc și se curmezișează astfel, încât niciodată nu vom reuși a găsi o circumscripțiune dialectală statornică, ci numai ne închipuim că am găsit-o. Să presupunem, de exemplu, că se ia ca trăsură caracteristică a dialectului picard conservarea lui *c* (*k*) denaintea lui *a* la începutul cuvântului sau după o altă consoană. Acest criteriu de hotar va merge binișor la sud și la răsărit, dar mai puțin la nord, afară numai dacă vom împinge dialectul picard până la cel flamand, și nicidecum la apus, de vreme ce-l aflăm și în Normandia, al cărei dialect nu se identifică cu cel picard. Ne vom vedea dar siliți a alerga la vre-o altă trăsură caracteristică, care să nu

fie comună Normanzilor și Picarzilor, alegând-o, iarși într'un mod arbitrar, acolo unde, după o idee preconcepută, vom voi a pune hotarul între ambele dialecte. Vom lua, bunăoară, formarea în *-oe* a imperfectului de la prima conjugățiune, proprie dialectului normand. Și aci însă vom păți-o ca și cu *c* denaintea lui *a*. Despre răsărit, această trăsură caracteristică se va potrivi, dar nu și despre apus, unde ea trece departe peste hotarul Normandiei, afară numai doară dacă s'ar pretinde că în Anjou și în Poitou se vorbește tot dialectul normand. A procede altfel nu e chip, o știu; dar prin această neputință nu se scuză arbitriul. De aci urmează că ceea ce se zice dialect este o specie mai mult artificială decât naturală, orice definițiune a dialectului fiind o *definitio nominis*, iar nu *definitio rei*. Deci, dacă dialectul este ceva confuz prin însăși natura sa, vor fi tot așa de confuze și preținsele grupuri dialectale... ♦

Cearta între Ascoli și Paul Meyer este cu atât mai instructivă, cu cât în realitate ambii adversari constată unul și același fenomen: continuitatea cea neîntreruptă a dialectelor din punctul de vedere peritetic. Unul și altul recunosc deopotrivă, că graiurile cele învecinate se confundă totdeauna la punctele de contact reciproc. Așa numitul grup franco-provençal nu este pentru Ascoli altceva decât o probă că între grupul francez și grupul provençal nu există nici o lacună. Paul Meyer, la rândul său, nu vede nici o lacună între dialectul normand și cel picard.

Cel întâi care dibuise acest raport de neîntreruptă continuitate peritetică a dialectelor etnologice a fost amicul nostru Hugo Schuchardt, indicându-l nu numai în întreaga familie neo-latină, dar întinzându-l chiar asupra oricărei alte familie lingvistice.

Sânt acum vreo douăzeci de ani, el zicea:

« Când noi cutrierăm un întreg cerc linguistic, constatăm mai totdeauna că dialectele cele învecinate, primare, secundare, terțiare etc., nu se despart unul de altul într'un mod brusc, ci convergesc laolaltă, contopindu-se împreună. Tot așa este în privința grupurilor dialectale celor mari: între cel spaniol și cel francez, între cel francez și cel italian, se arată tranșiuni; chiar între cel spaniol și cel italian, deși le separă marea, totuși graiul sard ne apare ca un nod de legătură. Sub acest raport este foarte interesant studiul grupului reto-roman, care dintr'oa parte, prin ramura *rumoșă*, se apropie de franceza, iar din cealaltă, prin ramura *ladină*, de italiana. În Tirol, mai cu seamă, este cu greu de a stabili o linie de demarcațiune: pe când graiurile grödneric și badiotic sânt curat reto-romane, iar graiul trientinic și altele sânt curat italiene, la mijloc între ele figurează graiurile de la Fassa, Buchenstein, Ampezzo etc., despre care anevoie se poate spune, dacă ele sânt reto-romane sau italiene... »

Putem trece acum la cealaltă cestiune fundamentală: punctul de vedere a n a t e t i c.

Perioadele succesive din istoria unei limbi formează un lung șir de dialecte față unul cu altul. Aceasta se învederează mai cu seamă când punem alături două perioade destul de depărtate, de exemplu franceza lui Joinville și franceza actuală, sau engleza actuală și engleza lui Chaucer. Singura deosebire între asemenea dialecte anatetice și între dialectele ce peritetice este că pe unele le despărțește timpul, pe celelalte spațiul. Dacă însă dialectele ce peritetice, precum am constatat mai sus, sânt legate printr'o continuitate neîntreruptă, cu cât mai vărtos trebui să recunoaștem aceeași neîntreruptă continuitate dialectelor celor anatetice. De la Joinville sau de la Chaucer până astăzi, istoria limbei franceze sau a limbei engleze poate fi urmărită zi cu zi, oferindu-ne din moment în moment o treptată diferențiere, o tranșițiune imperceptibilă, dar foarte reală.

De aci unii au tras concluziunea extremă, că o limbă nouă nu se poate numi *fiică* a unei limbi vechi, precum nici vice-versa o limbă veche nu este *mumă* a unei limbi nouă, ci între ambele, limba cea veche și limba cea nouă, există numai relațiunea a două puncturi foarte depărtate din continuitatea cea neîntreruptă anatetică a unei și aceleiași limbi. Cu mult foc o susținuse mai cu seamă un romanist foarte eminent, răposatul August Fuchs, în privința tuturor dialectelor neo-latine. Franceza, provenșala, italiana, spanioala, portugeza, reto-romana și româna — zice el — nu sânt fiice ale latinei, ci o firească a ei continuațiune: «eine ganz

naturgemässe Fortsetzung und Fortbildung der Lateinischen Sprache ».

Când noi am zis că dialectul etnologic este o continuitate neîntreruptă, astfel că nicăiri nu trebui să se găsească, în sfera unei singure familie lingvistice, nește salturi violente, în timp sau în spațiu, de la o stare la o altă stare, n'am înțeles prin aceasta absoluta imposibilitate a unei clasificățiuni geografice a dialectelor celor periteticе, sau absoluta imposibilitate a unei clasificățiuni genealogice a dialectelor celor anateticе.

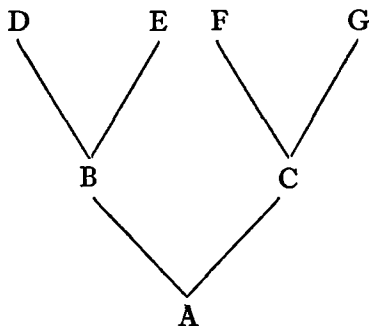
Continuitatea, oricât de neîntreruptă, nu exclude existența unor centruri mai pronunțate. Culorile prismeі trec pe nesimțite dintr'una într'alta, fiind anevoie a indica punctul unde se sfârșește una și unde se începe cealaltă; dar la o distanță de la început și de la sfârșit fiecare culoare înfățișează un mijloc foarte lămurit. In acest mod se confundă capetele dialectelor, nu însă și porțiunile lor centrale. Orice grup dialectal conservă în bloc o expresiune a sa proprie, care e cu atât mai distinsă, cu cât grupul este mai mare. Grație acestei concentrațiuni relative, complexul dialectelor franceze, orice s'ar zice, lesne se deosebește de complexul dialectelor spanioale sau italiene, și toate la un loc se deosebesc tot atât de lesne de complexul vechi latin.

« Dificultatea — observă undeva Max Müller — nu este tocmai de a arăta tranșițiunea Ȋela un strat lingvistic la un alt strat, ci mai mult de a trage un hotar sigur între diversele straturi. O dificultate

analoagă simțise geologia, astfel că Lyell a fost silit a născoci nește numi elastice ca *eoceen*, *miocen*, *pliocen*, care însemnează *auroră*, *mai-puțină-cantitate*, *predominarea* formațiunilor nouă, dar nu indică nici o linie de demarcațiune precisă între un strat și un alt strat. Aci, ca și pe aiuri, creșterea naturală, grămădirea curat mecanică și concrețiunea sânt nește lucruri atât de delicate și aproape imperceptibile, încât concursul lor înlătură orice terminologie științifică riguroasă și ne face, cu voie sau fără voie, a ne mulțumi cu o exactitate aproximativă.»

Orice mapă geografică dialectală implică rezerva fluctuațiunilor terminale: cętrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sânt ecuivoace. O rezervă și mai importantă trebui prevăzută în privința arborelui genealogic al dialectelor.

Figura obicinuită:

nu este, în Linguistică ca și în Eraldică, decât o abreviațiune a unei figure mult mai complicate, care cu

greu s'ar putea exprime într'un mod grafic. Un A nu naște pe B ca pe o ființă de tot nouă, ci numai îl manifestă, scoțându-l dintr'o stare anterioară latentă. Când noi zicem că dialectele romanice s'au născut din limba latină, înțelegem prin aceasta că a , b , c erau deja cuprinse în A , dar într'o fază mai mult sau mai puțin rudimentară. Această relațiune a dialectelor peritetică cătră punctul lor comun de plecare anatetic se poate simboliza numai doară prin treptata mărire a literelor, începând de la cele aproape invizibile, cam în următorul chip:

$$\begin{array}{ccc} a & b & c \\ a & b & c \\ a & b & c \\ a & b & c \\ a & b & c \\ a & b & c \end{array}$$

Aceasta însă nu este tot. Fiecare a , b , c , chiar atunci când ele zac imperceptibile în sânul lui A , cuprinde în sine în stare latentă alte dialecte α , β , γ , gata a se manifesta la rândul lor și susceptibile de o nouă generațiune ulterioară α , β , γ . Astfel, fiecare termen dintr'un arbore genealogic dialectal este, matematiceste vorbind, un polynom, în care sânt închiși mai mulți alți termeni de o gradațiune foarte varie în intensitate și în durată.

Un arbore genealogic în sensul ordinar al cuvântului, adecă ceea ce se zicea la noi altădată « spița

neamului», înșiră numai pe membrii cei cunoscuți ai familiei, punând câte un misterios *N* în privința acelora cari n'au lăsat în lume vre-o urmă măcar nominală, și nici măcar atâta despre cei morți în copilărie sau chiar la naștere. Mulți *N* ar trebui să figureze și într'un arbore genealogic al dialectelor! Oriunde vorbesc doi oameni, se află deja germeni a două dialecte. Dintr'un singur grai, fie cât de mărunțel, s'ar putea desfășura altele mii și mii. Inșă nu toate posibilitățile au ocaziunea de a se realiza, și nu toate cele realizate au soarta de a trăi...

Am spus că dialectul este nu numai *e t n o l o g i c*, dar și *a n t r o p o l o g i c*.

Intru cât «limba» e comună omenirii întregi, fiecare grai al unei colectivități de oameni este un *dialect* din acea limbă comună față cu toate celelalte graiuri ale tuturor celorlalte colectivități de oameni, oricât de eterogene ar fi între sine acele graiuri sau colectivități de oameni. Prin dialect *etnologic*, Francezul e rudă cu Italianul sau cu Spaniolul; prin dialect *antropologic*, el este rudă chiar cu Hotentotul.

Nu există două graiuri pe suprafața pământului, cari să nu ne prezinte interesante paralelisme materiale sau fonetice, formale sau gramaticale, sintactice, ideologice.

Astfel, dacă ar fi să admitem în Linguistică termenul de *dialectologie*, ar trebui să zicem că uneori noi facem anume o *dialectologie antropologică*; bunăoară:

Bindseil, când compară sonurile în toate graiurile cunoscute, sau urmărește acolo felurilele chipuri de a exprime noțiunea de « gen »;

Schleicher, când studiază acțiunea asupra consoanei a parasiticului *y* (*ŷ*) la Greci ca și la Evrei, la Maghiari ca și la Chinezi sau la Tibetani;

Buschmann, când colindează pretutindeni după numirile copilărești ale părinților, arătându-ne că la sălbateci de prin Africa, America și Australia se aude întocmai ca la noi *tata* sau *mama*;

Garnett, când își explică natura genitivului sau vre-o altă formă gramaticală prin alăturarea graiurilor celor mai diverse, până și din Polinezia;

Pott, când grămădește exemple peste exemple de reduplicarea mecanică și dinamică a silabei de prin toate continentele;

Georg von der Gabelentz, când procede în același chip pe terenul sintactic;

Și așa mai departe.

Să dăm un specimen. Graiul român și graiul sălbatecilor Dahcota din America sânt două dialecte, nu din aceeași familie lingvistică, dar din aceeași *l i m b ă u m a n ă*; două dialecte în cari, de exemplu, ne întâmpină deopotrivă un articol post-pozitiv: *wicasta-kin* = *omu-l*, sau formațiunea viitorului prin « a voi »: *mani-hta* = *umbla-va*, deși nimic analog nu se află la frații noștri de sânge, la Francezi, Italiani etc.

Intru cât lingvistul nu confundă dialectul antropologic cu dialectul etnologic; întru cât el nu caută filiațiune națională acolo unde nu se află decât identitate

de natură umană; asemeni studii, conduse cu o pază cu atât mai metodică cu cât mai alunecos e terenul, concurg a limpezi, și uneori singure pot să limpezească, cestiunile cele mai importante în viața limbei în genere și a fiecărui grai în specie.

Dialectul antropologic trebui privit și el din cele două puncturi de vedere: peritetic și anatetic. Studiul peritetic compară elementele omogene așa zicând contimpurane ale diferitelor graiuri, de ex. noțiunea pluralului în toate familiile lingvistice. Dar această noțiune, luată într'un moment dat, este necesarmente rezultatul unei evoluțiuni anterioare, mai lungi sau mai scurte, care se poate constata numai urcându-ne din treaptă în treaptă, în fazele precedinți ale diverselor graiuri. Cu alte cuvinte, dialectul antropologic, ca și cel etnologic, cată a fi urmărit nu numai prin periteză în spațiu, pe unde este, dar și prin anateză în timp, cum a devenit, căci limba, în orice clipă a existenței sale, are o vârstă, la care a ajuns printr'un șir de vârste succesive.

O categorie foarte instructivă a dialectului antropologic din punctul de vedere anatetic este — nu « limba școlărească » cea artificială, despre care noi am vorbit în §-ul precedent, ci o limbă foarte naturală — așa numita limbă copilărească, care corespunde oarecum primelor încercări de a vorbi în istoria limbei umane.

A studia graiul născând al unui popor, adecă al unei colectivități, este mai anevoie decât a supune

studiului graiul născând al unui copil, adecă al unei individualități: este mai anevoie, de oară ce copii găsim pretutindeni, pe când popoare în fază de a-și zămisli modul vorbirii nu se află mai nicăiri, aproape pretutindeni graiurile fiind deja trecute peste primul period al formațiunii. Copilul în acest caz suplenește pe popor; ceva mai mult, el suplenește umanitatea.

Biologia a constatat că individul, în dezvoltarea sa de la embrion până la descompunere, percurge aceleași trepte ca și totalitatea speciei din care face parte. Este un paralelism constant — după expresiunea lui Häckel — între « individ » și « seria sistematică », între « ontogenie » și « filogenie ». Darwin se încercase a merge și mai departe, zgândărind până și în peripețiile embrionului fazele vieții ante-umane. Pe noi însă acest principiu biologic de paralelism ne interesă numai în marginea epocii când omul este *homo*, nu *simia*. Cum se naște limba la un copil, aproape tot așa trebuia să se fi născut la un popor, la întreaga specie umană. Zicem « aproape tot așa », și iată de ce.

Deja Egipteanul Psametic, cu șapte secolii înainte de Crist, apoi în evul mediu împăratul Frederic II și în timpii mai încoace regele scoțian Iacob IV, unii lăsând a crește copilul cu câte un dobitoc, alții cu un om mut, în ambele cazuri despărțindu-l cu desăvârșire de societatea omenească cea vorbitoare, pentru ca să n'o poată imita, ci să-și formeze graiul din propria sa inițiativă, s'au încercat a dezvălui misterul nașterii limbei umane. Experimentele erau stângace și au dat rezultate comice; dar punctul de plecare

a fost foarte corect. Născut într'un mijloc social, copilul își însușește limba societății, pe când ar trebui să-l vedem formându-și-o prin sine însuși într'un contact de-a-dreptul cu natura exterioară. Aci este deosebirea cea esențială între limba copilărească a individului și limba copilărească a colectivității umane. Un paralelism aproximativ, nu perfect.

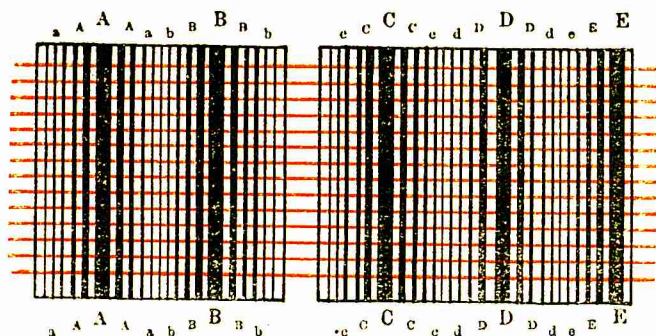
Să nu uităm totuși că, până și într'un mijloc social înaintat, copilul nu primește deodată limba societății și n'o primește întocmai, ci mult timp o mai împetrițează cu câte ceva propriu al său, rezultând din instinct sau din organism, și mult timp formulează într'un mod original chiar elementele cele primite din afară. Pentru a se înțelege cu copilul, părinții, fie cât de serioși, sânt adesea siliți a vorbi ei înșiși pe jumătate copilărește.

Linguistica a început a acorda din ce în ce mai multă atențiune acestei limbi copilărești, de care — din diverse puncturi de vedere converginți — se interesează nu mai puțin filozofii, pedagogii și biologii. Dintre cei ce au studiat-o mai cu dinadinsul, vom indica aci pe Egger, Schulze, Sigismund, Taine, Löbisch, Holden, Preyer etc., afară de observațiuni mai în treacăt, dar foarte instructive, de Schleicher, Ebel și alții.

Ca să ne rezumăm, limba *in concreto* se poate simboliza prin următoarea încrucișare de linii verticale negre și de linii orizontale roșie (vezi p. 226).

Cele două patrături reprezintă două familii lingvistice, străine una alteia sub raportul etnologic și

împărțite fiecare aparte într'un număr de dialecte ce se contopesc prin nuanțe gradate, astfel că *A* trece în *B* prin *a a b b*, sau *D* trece în *E* prin *d d e e*, dar niciodată *B* nu trece în *C*, căci între ambele patrături se deschide la mijloc un interval gol, o lacună, o întrerumpere de orice continuitate, de ex. între familia ario-europee și între limba bascică; ceea ce unește

însă chiar pe *B* cu *C*, împreunând toate graiurile fără excepțiune, sânt liniile cele orizontale roșii, prin cari se figurează elementul antropologic.

§ 19.

LIMBA ÎN CIRCULAȚIUNE

În economia politică, *c i r c u l a Ț i u n e a* are două sensuri: dentâi, sensul vulgar de trecerea unui lucru din posesiune în posesiune, sau mai bine din loc în loc; al doilea, sensul adevărat științific de mișcarea productivă a valorilor.

Circulațiunea în Linguistică se apropie până la un punct de ambele aceste sensuri.

Prin multă circulațiune materială, o monedă sau o marfă iute se învechește, se șterge, pierde lustrul. Și nu e necesar ca acest fel de circulațiune să se petreacă prin mai multe mâni; copilul el singur, sucind și răsucind mereu jucăria, o strică mai degrabă și mai lesne de cum s'ar strica ea călătorind de la New-York până la București. În acest înțeles, circulațiunea în economia politică nu e altceva decât o neastâmpărată locomoțiune, fie prin concurs colectiv, fie prin mijloace individuale.

În Linguistică un cuvânt, o formă gramaticală, o semnificațiune, orice alt element al limbei se deterioară tot așa printr'o deasă întrebuințare. Aceasta s'a observat de demult și s'a spus de mai multe ori. Ceea ce a scăpat însă din vedere linguiștilor este că întrebuințarea cea deasă nu trebui să fie neapărat colectivă, adică nu trebui neapărat să se exercite în totalitatea graiului unui popor. Pentru ca francezul *Pierre* să se metamorfozeze în cele două sute de forme, despre care noi am vorbit în §-ul precedente; pentru ca *Ioan* să devină la Români *Ion*, *Iancu*, *Ioniță*, *Ionașcu*, *Niță*, *Ionel* etc., etc.; pentru toate acestea ajunge acțiunea cea desmierdătoare a câtorva familie, în care se află câte un *Pierre* sau *Ioan*, chiar dacă în sânul națiunii ar fi puține asemeni familie.

Mult mai important, fie în economia politică, fie în Linguistică, este celalt fel de circulațiune: mișcarea productivă a valorilor, în

puterea carii două lucruri, identice sub orice raport, reprezintă totuși nește valori foarte disproportionate, astfel că din doi m unul face 12, pe când altul numai 1 sau chiar *zero*.

Precum în economia politică moneta este mijlocul universal al circulațiunii tuturor bunurilor, tot așa în Linguistică graiul este mijlocul universal al circulațiunii ideilor și impresiunilor. Și fără monetă bunurile ar circula, dar cu mult mai greoi; cu mult mai greoi ar circula de asemenea, deși tot ar circula, ideile și impresiunile fără grai.

Acest paralelism o dată stabilit, să lăsăm acum textualmente să vorbească economistul cel mai competente în materia circulațiunii.

« Supposons — zice Skarbek — qu'une pièce d'un franc soit remise dans la matinée de la première journée par un habitant de la capitale à une laitière en échange du lait qu'elle apporte au marché; que celle-ci l'emploie tout de suite à acheter une aune de toile; que le marchand de toile fasse avec cette même pièce de monnaie sa provision de viande dans la boucherie; que le boucher la dépense dans la boutique d'un marchand de vin; que celui-ci l'emploie à l'achat de bouteilles; que le marchand de verreries la dépense en pain, le boulanger en bois, et que le marchand de bois la retienne pour une dépense à venir et la laisse sans emploi dans le courant de la journée suivante. La différence des services rendus par cette pièce de monnaie dans le courant des deux journées est très sensible, et peut

être exprimée par des chiffres, car *elle est comme sept à un*. Dans la première journée, la pièce d'un franc a fait la fonction de sept francs, parce qu'elle a servi à faire sept achats consécutifs, au lieu que dans la seconde journée elle n'a représenté qu'une unité dans les mains du marchand de bois. Si celui-ci n'en fait point usage dans le courant de la seconde journée, on peut même dire avec raison que, pour la société en général, la différence des services rendus par la même pièce de monnaie dans les deux journées *est comme sept à zéro*, parce que, étant restée inactive dans les mains du marchand de bois, elle n'a point rempli sa fonction comme instrument d'échange, et l'effet est le même que si elle n'eût point existé. Sa valeur, dans la première journée, est égale en services rendus à celle de sept francs, et il est facile de s'en convaincre en rassemblant tous les produits qui ont été achetés par son moyen; car en évaluant la valeur du lait, de la toile, de la viande, du vin, des bouteilles, du pain et du bois achetés consécutivement avec la même pièce d'un franc, on se convaincra aisément qu'il faudrait dépenser sept francs pour pouvoir acheter toutes ces choses simultanément. »

Rezumând și completând această particularitate în două cuvinte, un alt economist observă: « Cu cât mai des o monedă trece din mână în mână, cu atât mai multe bunuri și servicii se pot cumpăra cu ea, și cu atât mai puțin numărar se va cere pentru întreaga circulațiune dintr'o țară ». Cu această ocaziune, el

citează un fapt foarte instructiv. Pe la jumătatea secolului trecut, comandantul unei cetăți asediate nu avea la dispozițiune decât 7000 fiorini, cari i-ar fi ajuns abia pe o săptămână pentru plata garnizoanei. El a susținut totuși asediul în curs de șapte săptămâne, plătind regulat soldaților săi, cari cheltuiau apoi banii pe la cărcimari, iar cărcimarii împrumutau mereu aceiași bani comandantului. În acest chip 7000 de fiorini au reprezentat valoarea de 49.000!

Intocmai în același mod, din două lucruri lingvistice de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă înzecită și chiar în-sutită decât celalt, dacă în graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de ori mai mult în același interval de timp.

Autorul unei scrieri despre fuziunea limbei franco-normande cu limba anglo-saxoană și-a dat osteneala de a distribui după provenință respectivă cele peste 40.000 de cuvinte din dicționarul englez al lui Robertson, de unde a rezultat că limba engleză posedă 13.330 cuvinte germanice și 29.854 cuvinte romanice, și anume după litera inițială a cuvântului:

	<i>Germanic</i>	<i>Romanic</i>
A.	392	2.230
B.	1.210	846
C.	680	3.630
D.	637	2.757
E.	297	1.810
F.	853	1.171

	<i>Germanic</i>	<i>Romanic</i>
G.	594	679
H.	729	613
I.	250	2.608
K.	165	13
L.	500	636
M.	555	1.412
N.	244	375
O.	478	594
P.	171	1.545
Q.	163	169
R.	499	1.926
S.	1.973	2.411
T.	697	1.107
U, V.	1.332	3.221
W.	834	81
Y.	61	—
Z.	16	20
	<hr/>	<hr/>
	13.330	29.854

Muncă colosală, fără rezultat serios! Important este de a cunoaște mișcarea cea productivă a valorilor, iar nu de a socoti cu de-a-mărunțul întregul număr de dintr'o țară, clasificându-l după diferitele efigie ale suveranilor, dar uitând de a distinge mai pe sus de toate moneda care circulă în realitate, care concurge la avuția națiunii, care este o adevărată utilitate, de câtră moneda cea îngropată fără folos în pământ sau ascunsă în lăzile câtorva zgârciți.

Dacă Thommerel, în loc de a despuia un dicționar, în care cuvintele întrebuițate o dată pe an figurează alături cu cele întrebuițate în toate zilele, ar fi luat mai bine un text englez poporan, un basm sau un cântec, el s'ar fi încredințat că aproape toate vorbele de origine germanică se bucură acolo de o circulațiune dublă, triplă, decuplă decât vorbele de origine romanică. Prin urmare, cele 13.000 de germanisme din Robertson reprezintă o valoare, o utilitate națională, de mai multe ori mai mare decât cele 30.000 de romanisme. Prin neconținută întrebuițare, germanismele din limba engleză nu numai s'au ros, s'au tocit, s'au redus generalmente la monosilabe, pe când romanismele sânt mai toate lungi, dar încă pe de o parte s'au ramificat în numeroase familii etimologice, iar pe de alta s'au diferențiat fiecare într'o mulțime de semnificațiuni, astfel că verbul *to get*, de exemplu, are peste patruzeci de sensuri diverse, adică corespunde cu peste 40 de cuvinte deosebite! Nu este oare curios de a pune pe germanicul *to get*, repetat la tot momentul, în aceeași cumpănă cu vre-o raritate ca *dissembarrassment* sau *imprescriptibility* ori *jactitation*, ca și când ar fi $1 = 1$, de oară ce în dicționar ele apar fiecare ca o unitate egală?

Un dicționar — zice Steinthal — este « o statistică a limbei ». Ar fi trebuit să adauge că este anume o statistică foarte vițioasă, un fel de recensiment unde populațiunea se împarte după origine sau după religione, dar nu se arată de loc rolul fiecărui individ în societate, așa că cetățeanul cel mai folositor, cel mai

căutat de cătră toți, pentru neconținutele sale servicii, e pus pe aceeași linie cu un vagabond desprețuit sau cu un călugăr ce-și scoate nasul din chilie abia la zile mari, ba și atunci numai doară pentru biserică. Dicționarul nu ne dă și nu ne poate da circulația unei limbi; și tocmai aceasta este punctul cel esențial.

Aceeași eroare ca Thommerel, dar pe o scară mai întinsă, a comis-o Cihac în privința limbei române, asigurându-ne fără a râde — de asemenea pe temeiul unei socoteli curat *dicționaristice* — că:

« L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le double ou pour $\frac{2}{5}$ à peu près... »

Și mai departe:

« Les éléments turcs — presque un cinquième du vocabulaire roumain... »

Cu alte cuvinte, limba română se compune, după Cihac, din o $\frac{1}{5}$ latină, o $\frac{1}{5}$ turcă și $\frac{2}{5}$ slavice, afară de o $\frac{1}{5}$ eterogenă.

E mai pe sus de orice îndoială că nicăiri ca în Dobrogea României n'au fost expuși la o mai mare influință slavică și turcă totodată, locuind acolo, în curs de câțiva secolii, într'un strâns contact cu Bulgarii și cu Otomanii. Ei bine, nici chiar în Dobrogea aritmetica lui Cihac nu se potrivește.

Iată o scurtă doină română dobrogeană, culeasă de neobositul Teodor Burada:

Vara vine, iarna trece,
 N'am cu cine mai petrece;
 Și cu cine am avut,
 Vai de mine, l-am pierdut !
 L-a mâncat 'negrul pământ,
 La biserică 'n mormânt !

Luăm primul tom din dicționarul etimologic al lui Cihac, cuprinzător de « elemente latine », și găsim acolo: *vară* = *ver*, *veris*; *vin* = *venio*; *iarnă* = *hibernum* (tempus); *trec* = *trajicio*; *nu* = *non*; *am*, *avut*, *avea* = *habeo*; *cu* = *cum*; *cine* = *quinam*; *mai* = *magis*; *petrec* = *per-trajicio*; *și* = *sic*; *vai* = *vae*; *de* = *de*; *el* = *ille*; *pierd* = *perdo*; *mânc* = *manduco*; *negru* = *nigrum*; *pământ* = *pavimentum*; *la* = « un *l* euphonique (?) préposé à la préposition *a* = *ad* »; *biserică* = *basilica*; *în* = *in*; *mormânt* = *monumentum*; fiind uitat numai *mine*, despre care însă, deși coincide cu slavicul *мене*, va recunoaște totuși chiar Cihac că nu se poate despărți de vechiul italian *mene*:

Lontano son de gioi, e gioi de mene...

Câte cuvinte, atâtea latinisme, fără nici un amestec străin, absolutamente n i c i u n u l !

Am ruga pe Cihac să ne găsească tot așa un cântec românesc pe jumătate mai scurt, sau măcar să compună el însuși în proază o frază românească de cinci șiruri, în care toate cuvintele să fie numai slavice, sau numai turce, sau numai slavice și turce, de vreme ce — după el — elementul turc în limba română este

egal la număr cu cel latin, iar elementul slav ic « y entre pour le double ».

Absurditatea aserțiunii sare în ochi.

Negreșit, slavismele la Români, și chiar turcismele, nu sânt puține; în circulațiune însă, adică în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se pierd aproape cu desăvârșire față cu latinisme. Chiar dacă toate derivațiunile turce și slavice ale lui Cihac ar fi corecte, pe când în realitate cele mai multe păcătuiesc contra științei de la ceafă până la călcâie, și tot încă nu s'ar putea zice că ingredientul slav ic și cel turc lu ate la un loc sânt egale la Români cu ingredientul latin, necum a reduce pe acesta din urmă la o biată pătrime în alăturare cu celelalte două. Un calcul serios în Lingvistică, ca și în economia politică, are în vedere nu unitatea brută, ci valoarea de circulațiune.

Să luăm tot din Dobrogea, pentru motivul arătat mai sus al unei influințe turco-slavice mai pronunțate, următorul bocet sau cântec de jale, în care sânt destule cuvinte nelatine:

Drăguțul meu bărbățel,
Drăguțul meu suflețel,
 Când ți-a veni dorul
 Să iei *drumușorul*,
 Să-mi stingi focușorul?
 Astă primăvară,
 Când ieșeai afară,
 In revărsatul *zorilor*,
 In cântatul paserilor,
 In șuerul vânturilor,

Plugușorul înjugai,
 Neagră *brazdă* răsturnai,
 Și din gură tu ziceai:
 Ța Plevan
 Și *hais* Joian,
Hai cu tata, nu vă dați
 Și la greu nu mă lăsați,
Brazda toat' o răsturnați!
 Eu când te-auzeam,
 Cu gură nu *grădiam*,

Mă luam,	Suflețelul mi-am strigat :
Mă sculam	Spune-mi, <i>dragă</i> , un cuvânt
Și'n <i>grădind</i> mă duceam,	Să pot <i>trăi</i> pe pământ !
Floricele semănam,	Am rămas fără de sprijin ,
Să le poarte fetele,	Singurică fără de razim !
Fetele, <i>nevestele</i> .	<i>Valuri</i> mari mă 'nvăduesc,
Florile au înflorit,	N'am cum să mă sprijinesc.
Bărbatul mi-a putrezit !	Bătută-s de <i>gânduri</i> ,
Timpul <i>coasei</i> c'a sosit	Ca vântul de dealuri,
Și la câmp când am ieșit,	Ca apa de maluri !
Pe <i>rdzoare</i> m'am uitat,	

Prin litere cursive noi am însemnat cuvintele ne-latine, întrate în limba română prin amestec secundar, și anume: 1 vorbă greacă, 3 vorbe maghiare și 18 slavice.

Prin litere rărite am indicat 7 cuvinte, despre originea cărora nu e aci locul să discutăm cu Cihac, care însă în orice caz nu sânt nici slavice, nici turce.

Peste tot în cântecul întreg sânt 155 de cuvinte, dintre cari, prin urmare, numai 29 nu sânt latine; adecă elementul latin întrece mai mult decât de cinci ori pe toate celelalte împreună.

Apoi nici un singur turcism la 155 de cuvinte, deși scena se petrece tocmai în Dobrogea.

Să mai observăm că din numărul vorbelor latine noi am șters pe *strig*, pe care însuși Cihac, nu se știe prin ce minune fonetică, îl derivă din latinul *exquirit*. Afară de aceasta, am trecut la cuvinte slavice pe *zori*, măcar că forma *zuori*, atât la Transilvăneanul Silivestru: *ши дин з з о р и рова нацериѣн тале*, precum și la Moldoveanul Dosoftei: *днѣ з з о р де кжнд мѣ*

ДЖИЕК, alături cu vechia formă cunoscută *zswa* = *ziua*, indică mai curând originea din latinul *dies*, sau cel puțin un compromis poporan între vorba latină și cea slavică. Mai pe scurt, am fost mai părlenitori pentru străinisme decât pentru latinisme.

Circulațiunea relativă a elementelor linguistice se recunoaște prin întrebuințarea lor mai deasă sau mai rară într'un text, în care orice element se consideră ca atâtea elemente deosebite, de câte ori se repetă. Astfel, în cântecul de mai sus slavicul *drag*, de exemplu, întâmpinându-ne de 3 ori, noi a trebuit să-i dăm valoarea de 3 față cu vorbele cele puse numai câte o dată = 1. După Cihac, un asemenea *drag* nu este decât 1 = 1 cătră *predmet, rătan, sădelcă, tripol* și cine mai știe câte altele, pe cari noi — Românii — le auzim, poate, la zece ani o dată. Cele mai circulătoare însă, adică cele mai u t i l e din elementele slavice în limba română, ca să nu mai vorbim despre cele turce, posedă totuși o valoare mult mai mică decât cele latine. Un *și*, un *să*, un *că*, un *cu* etc., fără cari nu e chip a construi o singură frază română, sânt ca 100 către 1 chiar în privința unui *drag*.

Principiul circulațiunii în limbă, în sensul mișcării productive a valorilor, n'a fost până acum niciodată formulat în Linguistică. Aceasta ar putea scuza până la un punct pe Thommerel sau pe Cihac. Să nu uităm însă că unii dintre corifeii științei l-au presimțit de demult. Așa Curtius, vorbind despre posibilitatea ca o formă gramaticală să

modeleze după sine alte forme gramaticale diferite, zice că aceasta se întâmplă în două cazuri: «sau când o formațiune este foarte număroasă, pe când celelalte sânt izolate, sau când ea este foarte întrebuințată». Ce însemnează această dilemă? Ea stabilește din punct în punct ecuațiunea pe care o avem noi înșine în vedere, și anume: 1 franc cu o activă circulațiune face cât 10 franci circulând fiecare de zece ori mai puțin. Acțiunea unei forme gramaticale în 50 exemplare este pentru Curtius deopotrivă cu acțiunea unui singur exemplar circulând de 50 de ori în intervalul când cele cincizeci exemplare au circulat numai câte una dată, adecă: $50 (1 a + 1 b + 1 c \dots) = 1 s \times 50$.

Curtius ne strămută din sfera *Dicționarului* în a *Gramaticiei*. Precum dicționarul este statistica cuvintelor, de asemenea gramatica e statistica formelor de relațiune; și o statistică tot atât de vicioasă, indicându-ne existența elementului cutare sau cutare, dar nu și circulațiunea lui, care se poate urmări iarăși numai în texturi poporane. Zicem și aci «texturi poporane», căci în cele literare, cu cât ele sânt mai literare, cu atât mai mult ne întimpină forme străine uneori cu desăvârșire graiului comun, sau cel puțin neajunse încă a deveni vulgare. Românește, bunăoară, adverbii în *-mente* sau adjectivii în *-abil* sânt deocamdată literare și numai literare.

Alfabetul, ca și gramatica, ca și dicționarul, este și el o statistică de aceeași natură a proviziunii fonetice a unei limbi. În alfabetul cirilic un *с*, un *ѣ*, un *ѵ* un *w*, figurează ca 1 = 1 alături cu *а*, *б*, *в* etc., deși

în circulațiunea dialectelor slavice ele sânt o curată excepțiune, sau chiar o ficțiune. În alfabetul latin z sau y , cu totul excepționale pentru vechii Romani, sau mai bine proprie numai limbei latine literare, ocupă în alfabet un loc identic cu sonurile cele mai răspândite. Aci, ca și în privința cuvintelor sau a formelor gramaticale, texturile sânt unicul mijloc de a constata circulațiunea, adecă adevărata valoare sau utilitate a unui son.

O încercare de acest fel a făcut-o de demult Förstemann. Să luăm, de exemplu, proporțiunea celor două nasale în limbile elenă și latină. La 100 consoane, în elena sânt 18 n și numai 4 m ; în latina 14 n și 12 m . În elena dară un n valorează de $4\frac{1}{2}$ ori cât un m . La 100 vocale, în elena sânt numai 7 i , în latina 27. În latina, prin urmare, un i are o utilitate aproape de 4 ori mai mare ca în elena. Un asemenea tabel al circulațiunii relative a sonurilor ne dă o noțiune viuă despre caracterul fonetic al unei limbi; un alfabet — nu ne spune nimic. Niciodată printr'o simplă enumerațiune a sonurilor cunoscute într'un grai, noi nu vom înțelege, de pildă, pe cei 5 i din latinul *difficillimi*, pentru care în deșert am căuta o paralelă în elena și în mai multe alte limbi.

La Români sonul r , pe care nu-l au deloc Mexicani și Chinezii, se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui h , întrebuițat de vreo 2 ori la 150 consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: h , k , g , c , g și j , deși sânt 6 la număr, totuși

circulează în limba română mai puțin decât singularul r .

Să presupunem un moment că circulațiunea lui j ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui r , încât să se zică cu drept cuvânt: $\bullet 1 j = 1 r$; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvârșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune dar și iarăși în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi.

Cele de mai sus se aplică deopotrivă bine la construcțiuni sintactice, la răspândirea mai mare sau mai mică a diferitelor categorii ideologice, la orice altă secțiune a studiului lingvistic în genere.

Când Bergaigne constată că în a doua carte întreagă din *De bello gallico* Cesar pune totdeauna verbul la sfârșitul propozițiunii, afară de vreo cincisprezece excepțiuni, el urmărește în latina un caz de circulațiune sintactică.

Când Heyse ne spune că Francezii au 4 cuvinte: *pointe*, *saillie*, *trait d'esprit* și *bon mot* pentru 1 singular german *Witz*, sau alte 4: *ruse*, *fourberie*, *friponnerie* și *espièglerie* pentru 2 germane: *List* și *Betrug*, el surprinde un fenomen de circulațiune ideologică.

Pretutindeni în Lingvistică un ingredient întrebuințat de 4 sau de 6 ori în intervalul d are o valoare utilă dublă sau triplă decât un ingredient identic întrebuințat numai de 2 ori în același interval d . În acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai

câte 1 dată pe zi, valorează mai puțin decât 25 de ingrediente, utilizate fiecare de câte 5 ori. Și o probă irezistibilă în această privință este, mai cu seamă, raportul numilor proprie, locale și personale, cătră graiul comun al unui popor.

Am văzut în §-ul precedente, că onomastica unei țări de o întindere oarecare constituă în totalitatea sa un dicționar mult mai voluminos decât dicționarul cel mai complet al graiului comun de acolo. Vreo 9000 de numi proprie, mai toate personale și mai toate numai din Germania, au fost explicate de cătră Pott, abia ca o încercare, ca o mică frântură așa zicând dintr'un colosal mozaic. Pentru singura onomastică topică a României n'ar ajunge 100.000 de numere! Mapa cea mai amărunită, acoperind cu litere aproape imperceptibile un părete întreg, nu ne împărtășește decât *notabilia*, fără a se putea pogorî la atâtea movile, stânci, păraiașe, fel de fel de accidente teritoriale, pentru cari la fața locului există generalmente câte un nume propriu.

Dacă ne aducem aminte că o mare parte, poate chiar cea mai mare, din această imensă nomenclatură e cu totul străină limbei comune a țării, astfel că — un exemplu foarte caracteristic — din cele 30 districte ale României: *Mehedinți, Gorj, Argeș, Dâmbovița, Prahova, Buzău, Râmnic, Putna, Bacău, Suceava, Dorohoi, Botoșani, Iași, Roman, Vaslui, Tutova, Fălciu, Covurlui, Tecuci, Brăila, Ialomița, Ilfov, Vlașca, Teleorman, Olt, Romanati, Dolj, Neamț, Muscel*

și *Vâlcea*, numai cele 3 din urmă se pot înțelege românește, ba încă în *Vâlcea* din *vâlceă* = *valli-cella* s'a mutat accentul *, iar *Neamț* e de origine slavică, se naște fireasca întrebare: cum oare graiul poporului nu se afundă întreg sub un amestec ibrid atât de covârșitor? Tot ce-l scapă de potop este principiul circulației.

Limba comună, abstracțiune făcând de șovăirile dialectale, se reproduce aceeași pe fiecare punct al țării. Dacă vom admite că ea posedă 10.000 cuvinte, pe cari să le reprezentăm prin m , atunci orice individ, cunoscând numai jumătatea cea mai întrebuițată, va avea o proviziune lexică de $m/2$. Limba onomastică totală a aceleiași țări fie de 200.000 termeni, adică 20 m . E ceva spaimântător; nu există însă nici un punct, unde această manină să fie cunoscută întregă. Individul cel mai familiar cu nomenclatura personală și locală a țării sale știe cel mult 1.000 de numi proprie, adică $m/10$. Aceasta încă nu e tot. La 1.000 de cuvinte din limba comună, chiar din gura acelui individ excepțional, circulează în conversațiune 5, maximum 10, fie chiar 25 de numi proprie, ceea ce constituă, într'un caz extrem, abia $m/400$. Iată cum un element, de 20 de ori mai numărös ca cifră brută, posedă totuși prin circulațiune o valoare de 40 sau de 100 de ori mai mică! . .

Să conchidem.

În Linguistică marele principiu al circulației, uitat până aci aproape cu desăvârșire, s'ar putea

privi ca piatra cea angulară a edificiului. Ceea ce se cheamă *fizionomia* unei limbi nu este altceva decât rezultatul circulațiunii. Fizionomia totală a limbei se compune din fizionomiile sale parțiale: fonetică, tonică, morfologică, sintactică, lexică, ideologică, rezultând fiecare dintr'o circulațiune deosebită, astfel că se poate întâmpla, bunăoară, ca fizionomia fonetică sau lexică să nu fie de aceeași natură cu cea sintactică sau cu cea tonică, dar toate circulațiunile speciale la un loc concurg într'o singură fizionomie generală. Limba franceză, de exemplu, are în întregime o fizionomie u n a, deși fizionomia sa lexică e hotărît latină, pe când fizionomia fonetică este, din contra, de un caracter celtic foarte pronunțat, ca și cea tonică, nu știm însă până la ce punct cea sintactică sau cea ideologică, rămânând a se decide problema prin criteriul circulațiunii, fără care orice caracteristică totală sau parțială a unui grai e radicalmente falsă.*

§ 21.

LIMBA POETICĂ

Ar fi o scăpare din vedere, dacă n'am atinge aci pe la sfârșit, măcar în trecut, încă o limbă, care în aparință n'ar trebui să preocupe pe linguist, în realitate însă îl ademenește nu o dată, fără ca el totuși să-și dea seamă de ce anume pe dânsul, vânător al graiului natural, îl atrage și-l interesează ceva ce se poate numi, după expresiunea lui Humboldt, «artă prin limbă».

Nodier este singurul autor de o carte lingvistică, care a consacrat un capitol special « Limbei poetice »; capitolul fără vre-o valoare remarcabil totuși prin faptul că există.

Nu numai poezia cea poporană, care și ea este artistică până la un punct, ci mai cu deosebire cea cultă, un Schiller, un Victor Hugo, un Byron, posedă o pinacotecă a sa, ca să zicem astfel, de expresiuni mai mult sau mai puțin străine graiului vulgar.

.....

Limba poetică, ca un perpetuu reprezentant al începuturilor graiului omenesc și ca precursorul cel mai activ al « limbei naționale », procură lingvistului un material bogat și atrăgător, de care totuși cată a se servi cu pază, căci e periculos, în orice caz, a urmări lumină în *licentia poetica*...

§ 23.

REZUMAT

Sub rubrica intitulată « Linguistica în genere » noi am voit a cuprinde noțiunile cele necesare pentru ca să putem ajunge la o definițiune a științei limbei; fără a intra în diviziunile și subdiviziunile ei, a căror stabilire privește « Linguistica în specie »; fără a atinge apoi legile, forțele și accidentele ce se manifestă în « Viața limbei »; fără a ne opri, în fine, asupra « Metodologiei »; toate acestea având a fi dezbătute în restul operei de față.

Principiele generale de Linguistică posedă deja o literatură destul de bogată, în care, din lunga listă de peste șaptezeci de lucrări (§ 13), vom mai indica încă o dată operele lui Humboldt, Max Müller, Sayce, Whitney, Baudouin de Courtenay, Heyse, Pott etc.; afară de mai multe publicațiuni periodice, menite a reprezenta curentul științific, precum sânt revista lui Kuhn, cea a lui Steinthal, memoriile Societății Linguistice din Paris și altele.

Numele cel mai răspândit și cel mai propriu al științei limbei, oricâte obiecțiuni i s'ar putea face, este *Linguistica* (§ 14).

«*Limba*», ca obiect al Linguisticii, ni se prezintă sub două puncturi de vedere: *in abstracto* și *in concreto*.

Limba in abstracto este manifestarea vocală nativă a sufletului (§ 15).

Limba ne-vocală, după cum e gestul, și *limba ne-nativă*, după cum sânt *jargonurile* cele mai mult sau mai puțin artificiale: cel școlăresc, argotul, afectarea în literatură etc., pot interesa pe linguist numai într'un mod incidental, întru cât e nativ materialul lor sau întru cât procesele lor sânt în legătură cu ale limbei native.

Sub *vocalizare* se înțelege atât graiul viu, precum și cel scris, litera nefiind altceva decât un semn al sonului; și se înțelege atât sonul articulat, precum și cel nearticulat, care joacă un rol caracteristic mai cu seamă în primele faze din istoria limbei.

Simțirea și cugetarea manifestându-se deopotrivă prin grai, este o greșeală capitală de a suprime în

definițiunea limbei simțirea, lăsând numai cugetarea: limba este o manifestațiune vocală nativă a simțirii și a cugetării totodată; ea mai exprimă încă un al treilea element oarecare neclasificabil, nici tocmai simțire, nici tocmai cugetare, ceva însă ce se cuprinde împreună cu simțirea și cu cugetarea în suflet.

Orice cugetare fiind o emanațiune a sufletului, definițiunea noastră a « limbei *in abstracto* » poate fi primită în principiu chiar de către linguiștii cei mai transcendențiali din școala spiritualistă. « Unde sufletul nu lucrează — zice Steinthal — acolo nu poate fi limbă. » Intocmai așa credem și noi; dar fără nici o rezervă mentală.

Intru cât « limba *in abstracto* » este manifestațiunea vocală nativă a sufletului, multe animale inferioare o posedă și ele, lipsindu-le același grad, aceeași perfecțiune sau mai bine perfectibilitate, dar nu același fond, nu același punct de plecare. « De la o comparațiune științifică a limbei umane cu limba celorlalte animale — observă Baudouin de Courtenay — se pot aștepta nește rezultate de tot nouă. »

Modul nostru de a înțelege « limba *in abstracto* » indică linguiștilui o direcțiune dezbrăcată de acel exclusivism preconcept, de acea piedecă sistematică care, prin nește rațiuni cel mult nebuloase, îl oprește de a vedea realitatea întregă. A goni din noțiunea generală a graiului partea cea nearticulată a vocalizațiunii și partea cea necugetată a sufletului, după cum fac unul după altul toți începând de la Bernhardi, este a reduce Linguistica la un cerc

convențional, la un criteriu necomplet, prin care ea se va pune foarte ades în contradicțiune cu « limba *in concreto* ».

« Limba *in concreto* » (§ 16) e totdeauna dialect, adecă totdeauna este o formă diverginte dintr'un complex omogen compus de mai multe asemeni forme diverginți, pe cari toate linguistul le compară unele cu altele, tinzând a reconstitui unitatea în multiplicitate.

Cu alte cuvinte, studiul « limbei *in concreto* » este dialectologie.

Linguistica urmărește diferitele dialecte în sensul peritetic, când alătură pe cele sincronice împrăstiate în spațiu, și în sensul anatic, când studiază de jos în sus fazele lor succesive în timp. Periteza, *περλθεοις*, este « desfășurare în lat » (Entfaltung in die Breite); anateza, *ἀνάθεοις*, e « dezvoltare în lung » (Entwicklung in die Länge), după expresiunea lui Schleicher.

Dialectul este de două feluri: etnologic și antropologic.

Intru cât toți oamenii se bucură de același aparat vocal omenesc pentru a manifesta același suflet omenesc în același mod nativ omenesc, toate graiurile omenești de pe scoarța pământului sânt dialecte antropologice față unul cătră altul. Limbile cele mai eterogene, între cari nu se poate bănui vre-o filiațiune genetică și nici măcar vre-un contact preistoric, se aseamănă adesea prin combinațiuni analoage fonetice, morfologice, sintactice, ideologice, uneori

chiar lexicologice, destăinuind astfel lingvistului prețioase trăsuri din comunitatea naturei umane. « Când sălbatecul — zice Ascoli — zugrăvește simpatia prin două inimi unite cu o linie, face el oare altceva decât a scrie pe latinul *c o n + c o r d i a*? »

Un dialect antropologic, foarte interesant prin lumina ce aruncă asupra originii graiului omenesc în genere, este *limba copilărească*, acele prime încercări ale pruncului de a vorbi, cărora lingvistul va trebui să le acoarde din ce în ce o mai multă atențiune, căci de acolo și numai de acolo se poate căpăta soluțiunea unora dintre cele mai delicate probleme. La Ario-europei, de exemplu, existând o radicală pronominală *i* « acela » sau « acolo » și o radicală verbală *i* « a merge », Wüllner susține identitatea primitivă a ambelor prin sensul bilateral al sonului *i* în gura copiilor.

Limba copilărească are particularitatea de a fi numai *antropologică*. Chiar când copilul începe deja a vorbi destul de bine în dialectul poporului din care face parte, totuși modificările ce le introduce în fonetică, în forme gramaticale, în construcțiuni sintactice, în legătura ideilor, toate acestea ne servă ca material pentru începuturile graiului în genere, nicidecum pentru istoria în specie a cutărui grai particular. Dacă copilul vorbește despre sine mai totdeauna în a treia persoană, ba încă într'un mod nominal, iar nu prin pronumele personal: « *Ghiță* umblă » sau « *Ghiță* mănâncă » în loc de: « *eu* umblu » sau « *eu* mănânc », aceasta dovedește că în graiul în genere pronumele

personal, mai ales cel de prima persoană, este mai nou decât numele, deși graiul particular al lui Ghiță, cel românesc bunăoară, n'a fost niciodată fără *eu*, după cum însăși vechea latină n'a fost niciodată fără *ego*, fiind însă foarte probabil că în limba primordială ario-europee, care pentru familia noastră lingvistică reprezintă leagănul graiului în genere, pronumele de prima persoană *agham* sau *agam* s'a născut cam târziu.

Afară de cea copilărească, oricare « limbă *in concreto* » este nu numai dialect antropologic, dar și etnologic în același timp, într-un cât aparține unui complex de graiuri înrudite, care constituă la un loc un grup dialectal, cuprins împreună cu alte grupuri dialectale congenere în totalitatea unei familii lingvistice.

Termenii « dialect », « grup dialectal », « familie lingvistică » au o valoare relativă, fiind anevoie a decide unde se isprăvește *dialectul* și unde se începe *grupul dialectal*, despre care iarăși nu se știe cu precizie când anume îl putem considera ca *familie lingvistică*. Graiul picard, de exemplu, aparține grupului dialectal francez, dar este totodată el însuși un grup dialectal, compus dintr-o mulțime de dialecte picarde; grupul dialectal francez, alături cu cel provençal, cel italian, cel spaniol etc., nu este decât un dialect în sânul grupului dialectal romanic; grupul dialectal romanic s'ar putea numi familie lingvistică latină față cu familia lingvistică germanică sau cu cea slavică, cari toate însă nu sânt, în fine, decât grupuri dialectale sau chiar dialecte din familia lingvistică ario-europee;

ba până și familia lingvistică ario-europee poate fi privită ca un simplu grup dialectal, dacă cineva admite, ca Ascoli și alții, o familie lingvistică ario-semitică. Această confuziune terminologică dispare, când prin *dialect* noi înțelegem o varietate etnologică mai jos de care nu ne pogorîm, iar prin *familie lingvistică* o unitate etnologică mai sus de care nu voim a ne urca, *grupul dialectal* fiind atunci o sub-diviziune a familiei lingvistice sau o rubrică a dialectelor.

Între toate dialectele unui grup dialectal, între toate grupurile dialectale ale unei familii lingvistice, există — în sens peritetic și în sens anatetic — o neîntreruptă continuitate dialectală.

« Când observăm de aproape — zice Napoleone Caix — constatăm că natura în formațiunea limbii ca și pe aiuri, procede treptat, astfel că acolo, unde lucrurile au urmat cursul lor firesc, nu vedem nicăiri salturi dintr'o limbă în alta, ci numai un lung lanț de verige împletecite. De la franceza, de exemplu, noi trecem la spanioala printr'o mulțime de dialecte, în cari, dacă vom urmări orice schimbare cât de mică, descoperim dentăi într'un mod sporadic, apoi reproducându-se mai des din loc în loc, principalele trăsuri ale spanioalei... » Și mai departe: « Cine ar voi să reprezinte prin culori pe o mapă, împărțirea limbilor neo-latine, n'ar trebui să distingă fiecare regiune printr'o singură culoare uniformă, separată cu precizie de toate celelalte, ci ar fi mai bine a nuanța culorile gradat, așa ca orice culoare să fie mai pronunțată numai în puncturi centrale, unde

sânt mai pronunțate caracterele cele distinctive ale unei limbi, apoi să se depărteze de la acele centruri tot scăzând cu încetul, până a se confunda cu culoarea regiunii învecinate.»

Continuitatea dialectală cea neîntreruptă este și mai evidente în succesiunea cronologică a dialectelor decât în corelațiunea lor geografică. Dacă nu ne-ar lipsi multe faze intermediare, noi ne-am putea sui pas la pas de la dialectele ario-europene actuale până la germenii lor din limba ario-europă cea primitivă, aproape cu aceeași ușurință cu care de la franceza de astăzi trecem la franceza lui Rabelais. Intr'un arbore genealogic al dialectelor, ca și într'o clasificatiune a lor sincronică, de la un centru până la un alt centru, căci în orice caz există din când în când centruri mai condensate, ne conduce pe nesimțite o diferențiere imperceptibilă.

Neîntrerupta continuitate dialectală, ca orice în natură, întâmpină unele puncturi de rezistență, unele forțe contra cărora se luptă, pe cari mai adesea le învinge, nu însă fără a se altera într'u câțva prin luptă și chiar prin victorie. Astfel sânt, mai cu seamă: 1. amestecul limbilor eterogene; 2. unificarea națională a dialectelor dintr'un grup; 3. onomastica.

Sub *l i m b ă a m e s t e c a t ă* (§ 16) noi avem în vedere nu numai *amestecul secundar*, care consistă în împrumutul unor elemente externe, mai ales al cuvintelor gata, împetrișându-se un grai fără a se schimba cât de puțin organismul lui, oricât de număroase ar fi

ingredientele cele altoite, ci înțelegem mai cu deosebire *amestecul primar*, în puterea căruia nește graiuri diverse, de tot străine unul altuia sau de o înrudire prea depărtată, se amalgamează dând naștere unui grai nou, asemănat cu ambele și diferit de ambele.

În amestec primar două dicționare și două gramatice se reduc, printr'o cernere reciprocă de afinitate electivă, la un singur dicționar și o singură gramatică. Este un endosmos-exosmos, sau mai corect s'ar putea zice un fel de ceea ce se chiamă în biologie « absorpțiune vitală », elementele cele din afară fiind modificate prin țesătura în care intră, primite în ea mai încet sau mai iute, uneori respinse. Fonetica, morfologia, sintaxa, ideologia, toate se combină pe un nou plan, toate se transformă mai mult sau mai puțin.

Când două popoare, fie cât de eterogene, bunăoară un trib negritean și un trib ario-europeu, sânt puse într'un contact atât de îndelungat și atât de intim, încât fiecare ajunge a înțelege și a vorbi limba celuilalt pe lângă a sa proprie, e aproape peste putință ca o asemenea bilinguitate să nu se încheie printr'o treptată fuziune a ambelor graiuri. De aci însă o consecință foarte gravă. Până atunci unul din ele era dialectul a^3 din grupul dialectal A din familia lingvistică S ; altul era dialectul γ^7 din grupul dialectal I din familia lingvistică Σ . Amestecându-se a^3 cu γ^7 , grupurile dialectale A și I pierd deopotrivă câte un membru, a cărora lipsă produce o întrerumpere, peritetică și anatică totodată, în continuitățile dialectale respective ale familiilor lingvistice S și Σ .

E mai mult decât probabil că feluritele perturbațiuni pe cari știința le constată pe alocuri în continuitatea dialectală cea neîntreruptă a familiei lingvistice ario-europene, fără a ne mai atinge de alte familii lingvistice, se datoresc într'o mare parte amestecului ibrid dintr'o epocă imemorială al unora din dialectele sale.

E nu mai puțin adevărat totuși că — în teză generală — fuziunea se întâmplă în nește condițiuni prea favorabile pentru unul din cele două ingrediente, de exemplu pentru a^3 , din a cărui precumpănire covârșitoare în amalgamă rezultă că limba cea nouă nu încețază, în apucăturile-i cele mai ostensibile, a fi un dialect din grupul A ; dialectul γ^7 din grupul I' nici el însă nu pierde de tot, ci în parte se conservă ascuns sub vălul, uneori destul de transparente, al învingătorului său. În acest mod se poate zice, până la un punct, că se continuă în același timp două grupuri dialectale sau două familii lingvistice.

Ceea ce face l i m b a a m e s t e c a t ă prin fuziunea unor grupuri dialectale oarecum dispartate, și mai ales a unor familii lingvistice eterogene, aproape tot aceea tinde a produce l i m b a n a ț i o n a l ă în sfera unui singur grup dialectal, a cărui neîntreruptă continuitate o turbură prin stăruința de a unifica toate dialectele, de a șterge sau cel puțin a slăbi provincialismele, de a spori puterea graiului din Statul întreg printr'o centralizare cam analoagă cu centralizarea cea menită a mări forța administrațiunii (§ 17).

Din dată ce unul dintre cele multe dialecte ale unui grup reușește, ori în ce chip ar fi, a ajunge organ general al oficiului și mai cu seamă al școalei, al literaturii, al societății alese, toate graiurile cele provinciale, mari și mici, încep a se modela după dânsul, modelându-se oarecum și el după dânsule, astfel că — după expresiunea unui eminent romanist* — « l i m b a n a ț i o n a l ă încetează de a fi un dialect special pentru a deveni *compendiul* tuturor dialectelor ».

În Revoluțiunea franceză, se știe că celebrul abate Grégoire propusese Convențiunii o exterminare radicală a dialectelor franceze și chiar a celor provențale, lăsând în picioare numai l i m b a n a ț i o n a l ă, adică dialectul parizian. Un alt revoluționar de atunci, nu mai puțin renumit, ex-capucinel François Chabot, din pana căruia ieșea *Le catéchisme des Sans-Culottes*, scria cu entuziasm la 1790: « aujourd'hui que nous ne sommes plus ni Rouergas, ni Bourguignons etc., que nous sommes tous Français, nous ne devons avoir qu'une même langue, comme nous n'avons tous qu'un même cœur ». Patetic! Dacă graiurile s'ar fi putut trimite la guilotină, negreșit că în momentul de față nu mai exista de demult, grație lui Grégoire și lui Chabot, continuitatea cea neîntreruptă a dialectelor franceze, continuitatea cea neîntreruptă a grupurilor dialectale francez și provençal, apoi a celor provençal și spaniol, și în fine a celor provençal și italian. Faptul însă este că acțiunea « limbei naționale », oricât de energică, va fi totdeauna numai o

tendință, o tendință nu fără efect, dar cu un efect prea moale și prea împrăștiat.

Factorul cel mai activ al « limbei naționale » este limba literară, care lucrează la unificarea dialectelor mai ales prin școală și prin limba poetică (§ 21). Această din urmă mai în specie, când o mănuesc oameni de geniu, de cari se glorifică națiunea întregă, concurge a turbura neîntrerupta continuitate dialectală, amestecând dialectele peritetică și pe cele anatetice ale grupului, fără ca să mai vorbim de inovațiuni de propria sa fabrică.

Limba poetică însă are pentru linguist o însemnătate mai mare sub raportul *antropologic* decât sub cel *etnologic*. Ea completează oarecum « limba copilărească », pentru a ne da o noțiune despre începuturile graiului omenesc în genere, din cari nu reproduce ca copilul prima fază de tot rudimentară, ci repercută printr'un fel de echo o a doua fază, ulterioară, mai dezvoltată.

Interjecțiune, onomatopeie, pleonasm, prosopopeie, inversiune, trop, toate acele trăsuri specifice prin cari *exundă* și *exuberă* limba poetică, fără ca să uităm însăși melodia, caracteriză orice grai primitiv și elementele câte mai rămân primitive ale graiurilor celor înaintate.

Adesea unicul mijloc de a înțelege modul de formațiune al unor expresiuni poporane este de a recurge la limba poetică, fie dintr'o țară cât de depărtată. Un singur exemplu. La Românii din Transilvania

peană, printr'o îndrăzneată asociațiune de idei, însemnează nu numai penele păsărilor, dar și « floare » sau « buchet ». O florărie se chiamă: « grădină de pene ». Proza poate să ne întrebe: ce are a face paserea cu floarea? Ei bine, prin aceeași metaforă mai amplificată, la cealaltă margine a lumii latine marele poet al Spaniei numește o pasăre: « floare împănată » și « buchet înaripat »:

Nace el ave, y con las galas
 Que le dan belleza suma,
 Apenas es flor de pluma,
 O ramillete con alas...

Pe lângă limba amestecată și limba națională, a treia cauză importantă de perturbațiune în continuitatea dialectală cea neîntreruptă este limba onomastică (§ 18).

În fiecare dialect, mai vârtos în fiecare grup dialectal, există o imensă proviziune de numi proprie, locale și personale, într'o mare parte provenite din fel de fel de graiuri străine și din fel de fel de epoce, iar prin urmare în contradicțiune cu orice neîntreruptă continuitate dialectală, peritetică sau anatică.

Grupul consonantic -жА-, ca să luăm un exemplu, e antipatic urechii române. Cuvinte ca *nedejde* sau *primejdie*, două-trei peste tot, lesne pot fi înlăturate. Cum vom alunga însă acest grup din nomenclatura personală și locală a Românului? Un sat de lângă Hațeg în Transilvania se chiamă de veacuri ХѣжАѣс, și tot așa se numește o familie din Basarabia, stabilită

de secoli lângă Hotin. Acest nume, personal și local totodată, întins de la Hotin până la Hațeg, derivă, probabilmente, din vechiul slav ic чѣждакъ « meșter », τεχνίτης , *artifex*, despărut chiar din dialectele slavice moderne. Grupul consonantic -жд- poate fi gonit la noi de pretutindenii din graiul comun, dar totuși într'un nume propriu el va avea dreptul cel mai necontestabil de a împeștrîța în permanință limba română.

Două împregiurări, mai cu deosebire, apără continuitatea dialectală cea neîntreruptă contra ibridismului și anacronismului limbii onomastice: pe de o parte, cele mai multe numi propriie se transfigurează succesivamente după geniul specific al fiecărui dialect, mascându-se oarecum anomalia de loc și de timp; pe de alta, prezința lor e puțin simțită prin raritatea relativă a acestui element în vorbirea de toate zilele, adecă în circulație, un principiu de însemnătate capitală pentru Linguistica în genere.

Precum în economia politică două exemplare din aceeași monetă au o valoare utilă foarte diferită, dacă unul din ele circulează de 10 sau de 100 de ori mai mult decăt celalt, tot așa prin mai multă circulație un element linguistic poate avea o valoare utilă înzecită sau însutită decăt un alt element linguistic de aceeași natură brută (§ 20).

Fizionomia unui grai, caracterul său tipic, rezultă din trăsurrele sale cele mai în circulație: sunurile cele mai dese, cea mai deasă accentuație, cele

mai dese forme gramaticale, construcțiuni sintactice, categorii ideologice.

Ceea ce zicea Rousseau despre fizionomia individuală: « On croit que la physionomie n'est qu'un simple développement de traits déjà marqués par la nature; pour moi, je penserais qu'outre ce développement, les traits du visage d'un homme viennent insensiblement à se former et à *prendre de la physionomie par l'impression fréquente et habituelle de certaines affections de l'âme* », — se aplică pe deplin la *fizionomia* unei limbi, pe care el ar fi putut s'o explice « par l'impression fréquente et habituelle de certains phénomènes matériels et psychiques ».

Circulațiunea și numai circulațiunea dă o desmințire aforismului lui Humboldt, cum că fizionomia unui grai, ca și a unui individ, ar fi nedescriptibile. O fizionomie e nedescriptibilă, în adevăr, dacă noi ne mărginim a cunoaște natura brută a elementelor sale; ea se descrie însă așa zicând de la sine din dată ce se constată printr'o proporțiune aproximativă valoarea cea utilă a fiecărui din acele elemente.

În privința unei fizionomie individuale, nimeni nu știe aceasta mai bine decât un caricaturist, în opera căruia, sub liniile cele mai grotesce, noi recunoaștem la moment originalul, tocmai pentru că artistul, desprețuind amărunte secundare și terțiare, a izbutit a surprinde elementele cele mai în circulațiune ale figurei.

Sub raportul lexic, o limbă poate fi compusă, ca cea engleză de exemplu, din cuvinte romanice mult mai numeroase decât cele germane, și totuși să aibă o fizionomie lexică curat germană, fiindcă cuvintele romanice circulează în grai de două sau de trei ori mai puțin decât cele germane. Tot așa limba română, oricât de multe cuvinte străine s'ar furișa într'însa, n'ar pierde prin aceasta fizionomia sa lexică curat latină, pe care i-o asigură circulațiunea cea de tot covârșitoare a cuvintelor latine.

Zicem « fizionomie lexică », căci orice limbă este un *biceps* sau *triceps*, a cărui fiecare față poate să aibă câte o fizionomie deosebită, toate fizionomiile cele parțiale concordând însă într'o singură fizionomie totală. Fizionomia lexică latină a francezei, de exemplu, e tot atât de evidente ca și a românei; ei bine, accentuațiunea graiului francez, fizionomia lui cea tonică, pare a fi eminentemente celtică. În *âge din aetâticum*, bunăoară, accentul latin s'a mănținut, dar nu după norma latină, ci pe penultima silabei feminine, precum o cerea accentuațiunea celtică. S'a operat astfel în sânul graiului francez o întregire prin compromis între fizionomia lexică latină și fizionomia tonică celtică.

Atât neîntrerupta continuitate a dialectelor etnologice în periteză și în anateză, împreună cu cele trei principale pedee ale sale: limbă amestecată, limbă națională și limbă onomastică, precum și circu-

la țiune a, fără care nu se poate înțelege fizionomia unui grai, pot fi urmărite într'un mod foarte imperfect în sfera limbilor antice, fragmente majestoase, dar totuși numai fragmente, rămase dintr'o ruină venerabilă, dar totuși numai ruină.

Direcțiunea aproape exclusivamente archeologică, inaugurată de cătră fundatorii Linguisticii, trebui înlocuită printr'o direcțiune integrală; integrală nu numai prin constanta unire a peritezei cu anateza, ci mai ales prin aceea că studiul dialectelor moderne, pline de viață și avute în tot felul de material, cată să ne serve ca temelie, de unde să ne urcăm apoi din treaptă în treaptă, întru cât ne vor permite mijloacele, până la punctul cel mai depărtat al anticității (§ 19), constatând pretutindeni după puțință, în întregul unei familie linguistice, iar nu într'un singur segment, cele două atribute fundamentale ale dialectelor etnologice: neîntrerupta continuitate dialectală și circulațiunea.

Toate în limbă, ca și în natura în genere, sânt efecte sau rezultante datorite unor cauze sau unor complexuri de cauze. Pe lângă cele două atribute fundamentale de mai sus, mai există dară în Linguistică un al treilea atribut fundamental: derivațiunea (§ 22). Când noi zicem că latinul *aurichalcum* vine din grecul *ὄριχαλκον*, dând seamă despre trecerea lui *ὄρι-* dela *ὄρος* « munte » în *auri-* de la *aurum* « aur » etc., aci nu este continuitatea dialectală cea neîntreruptă, nu este nici circulațiune, ci e derivațiune.

Neîntrerupta continuitate dialectală și circulațiunea n'au putut fi nici măcar presimțite înainte de nașterea Linguisticii; ba chiar astăzi cea dentâi nu este încă generalmente recunoscută, iar pe cealaltă am formulat-o noi înșine pentru prima oară. Ceea ce s'a știut însă până la un punct înainte de Lingistică și ceea ce nu încetează de a constitui până în momentul de față preocupațiunea cea de căpetenie a linguistului, este *derivațiunea*, pentru care s'a mănținut vechiul termen de « etimologie » dempreună cu greșita lui aplicațiune tradițională numai la sfera lexică.

Tot ce d e r i v ă în limbă, un son derivat, o formă gramaticală derivată, un cuvânt, o frază, o semnificațiune, formează deopotrivă obiectul « etimologiei », care însă, în accepțiunea sa actuală, diferă de « etimologia » cea de altădată nu numai prin această mai mare întindere a cercului de acțiune, ci încă prin fecundul procediment al r e c o n s t r u c Ț i u n i i.

Când un fenomen se prezintă în mai multe exemplare divergenți, linguistul trage din ele prin comparațiune un termen-mediu, în care toate varietățile sânt implicate și spre care convergesc toate. Acest termen-mediu este de o valoare aproximativă tot atât de înaltă, ca și acela pe care-l capătă Statistica dintr'un șir număros de fapte cifrice de aceeași ordine. Fără el, în Lingistică ca și în Statistică, incomoda multiplicitate nu s'ar putea reduce la o expresiune mai mult sau mai puțin simplă, adesea chiar la o unitate, care se compară apoi cu alte reducțiuni dobândite pe aceeași cale, înlesnind astfel științei vaste

operațiuni acolo unde ea s'ar pierde în labirintul individualităților...

§ 24.

CONCLUZIUNEA

Dezvoltările precedinți ne permit a da următoarea definițiune:

Linguistica este știința manifestațiunii vocale native a sufletului omnesc, urmărite prin periteză și prin anateză în neîntrerupta continuitate, în circulațiunea și în derivațiunea dialectelor, pe cari tinde a le reconstrui în unități etnologice și într'o unitate antropologică.

Cunoscând astfel, din însăși definițiunea Lingvistice, *obiectul*, *atributele* și *idealul* acestei științe,— să ne 'ntrebăm acuma: care sânt părțile ei constitutive?

NOTE

Normele pe care le-am urmat la alcătuirea prezentei ediții sunt următoarele:

I. Din cele trei tomuri care formează opera *Cuvente den bătrâni* am reprodus textele aflătoare la paginile indicate mai jos:

Tomul I, p. 1-4 (fragmente din introducere), p. 55-61 (Istoria unui proces). Din Cronica lui Moxa s'au reprodus pasaje de pe paginile 345-349, 351, 355, 360-361, 381-382, 399-400, 401, 405-406.

Tomul II, p. VIII-IX (fragment din prefață), p. XIV-XLVI (Ochire asupra cărților poporane), p. 1-18 (Introducere la « Texturi Măhăcene »), p. 139-168 (Legenda Sântei Vineri), p. 247-260 (Introducere la « Texturi Bogomilice »), p. 405-432 (Apocalipsul Apostolului Paul).

Tomul III, p. VII-XI, XIV-XVI (fragmente din prefață), p. 20-22 (Rezumat § 11 și Concluziune § 12 la Conspectul științelor filologice), p. 37-40 (Linguistica § 14), p. 41-51 (Limba *in abstracto* § 15), p. 51-65 (Limba *in concreto* § 16), p. 91-105 (Limba în circulațiune § 19), p. 117 și 128 (fragmente din Limba poetică § 21), p. 146-160 (Rezumat § 23 și Concluziune § 24 la Linguistica în genere).

II. In ceea ce privește transcrierea, am procedat în chipul următor:

In studiile lui Hasdeu am respectat forma unor cuvinte care înfrâng normele limbii literare de azi, dar care reprezintă o realitate fonetică mai veche sau regională. De exemplu, am lăsat forme ca: *nemic*, *nemini*, *nește*, *cătră*, *adecă*, *mătasă*, *preut*, *sânt* (= sfânt și sunt), *dempreună*, *denainte*, *cărtecică*, *trebui* (= trebuie),

întimpină, intrare, vrăstă, nostri, cărcimari, împregiurare, încungiurată etc. Am păstrat și caracterul morfologic al unor cuvinte ca: *numi* (= pl. lui *nume*), *basmuri, limbei*.

Cuvintele noi, a căror înfățișare se deosebește de forma actuală, au fost de asemenea reproduse potrivit scrierii lui Hasdeu, ilustrându-se astfel o fază din istoria neologismelor în limba română: *număros, numărărar, mănșinut, contimpurani, corespundinte, continginte, provenință, deminutiv, tehnic, psihologia, guiloină, pretensiune, rețete (și recete), azard, equivoc* (dar și *ecuivoace*), *cestiune, pronunțiațiune, proaxă, acoardă, spanioald, varianturi, arși, memoriile, a supprime, a exprime, coincidă, ne interesă, accentat, preceasă* (= precedată), *absolutamente, generalmente, propriamente, scotlandez, son* (= sunet).

O modificare ce ne-am îngăduit în scrierea cuvintelor din această categorie este reducerea consoanelor duble în forme ca: *imigrațiune, inovațiune, dissociațiune, orribil, glottica*, transcrise: *imigrațiune, inovațiune*, etc.

Am adoptat scrierea actuală numai acolo unde am întâlnit bizareri grafice, fără temei în rostirea obișnuită și datorite — cele mai multe — etimologismului epocii, sau când am voit să înlăturăm o serie inutilă de apostrofuri și liniuțe. (Evident că *ș, ê, é, ó, đ, ȷ, ũ* au fost înlocuite cu *ă, â, ea, oa, z, i, u.*) Astfel,

în loc de:	s'a tipărit:
<i>pecătuesce</i>	<i>păcătuește</i>
<i>reu</i>	<i>rău</i>
<i>veaxă</i>	<i>vază</i>
<i>țeran</i>	<i>țăran</i>
<i>chiămau</i>	<i>chemau</i>
<i>liniă</i>	<i>linie</i>
<i>pele</i>	<i>piele</i>
<i>dă</i>	<i>da</i>
<i>publicăm</i>	<i>publicam</i>
<i>atât</i>	<i>ata</i>
<i>întârziat</i>	<i>intarziat</i>
<i>respândire</i>	<i>raspandire</i>
<i>septemând</i>	<i>saptamand</i>

<i>romănesc</i>	<i>romănesc</i>
<i>de 'mpreună</i>	<i>dempreună</i>
<i>ne 'nteruptă</i>	<i>neîntreruptă</i>
<i>d'o potrivă</i>	<i>deopotrivă</i>
<i>cel-l'alt</i>	<i>celalt</i>
<i>cea-l'altă</i>	<i>cealaltă</i>
<i>tot-d'a-una</i>	<i>totdeauna</i>
<i>la o l'altă</i>	<i>laolaltă.</i>

În ceea ce privește textele vechi am procedat astfel:

* Istoria unui proces * fiind destinată să ilustreze metoda lui Hasdeu, s'au reprodus atât textul chirilic, cât și transcrierea cu litere latine. * Legenda sânteii Vinerii * și * Apocalipsul apostolului Paul * sunt redată după transcrierea lui Hasdeu, fără a se fi reprodus și textul chirilic. Fragmentele Cronicei lui Moxa — publicată în *Cuvente* numai cu chirilice — sunt tipărite de noi într'o transcriere apropiată de normele lui Hasdeu, dar mai simplificată.

Reproducem aci corespunzătoarele literelor chirilice:

Ѧ = ä; Ѧ = â; Ѧ = ë (*stèle*); Ѧ = Ia (*Iaste*); Ѧ = Iu (*făcătoriu*); Ѧ = ia (*lăcuia*); Ѧ = i (*dihaniile*), fără valoare fonetică = Ѧ (*begѦ*); Ѧ = i (*Vavilonul*); Ѧ = ċ (+ a, o, u: *dulcăță*), c (+ e, i: *ceriu*); Ѧ = g (+ a, o, u etc.: *gustare*), gh (+ e, i: *ghimpi*); Ѧ = g (+ e, i: *lège*), ģ (+ a, o, u); Ѧ = c (+ a, o, u etc.: *trecu*), ch (+ e, i: *chibzuit*); Ѧ = în (*invăscu*), îm (*împărăția*), î (*îmblă*), n (*gănganiile*), m; Ѧ (Ѧ) = âr (*vârtos*), âr (*bărbat*); Ѧ (Ѧ) = âl (*stâlpu*); Ѧ = th (*Sith*). Ѧ s'a păstrat peste tot (*adevărѦ*).

În *Notanda*, formele citate și-au păstrat haina chirilică pe care le-a dat-o Hasdeu, pentru a se putea urmări mai cu folos particularitățile grafice.

III. Numeroasele note bibliografice din subsolul paginilor, socotindu-se superflue într'o ediție ca cea de față, n'au fost reproduse. În două cazuri le-am găsit însă necesare și le-am dat printre notele ce urmează.

IV. De asemenea au fost suprimate trimiterile la pasaje din *Cuvente* nereproduse în ediția noastră.

V. Am evitat reproducerea a două cuvinte prea vulgare. Locul lor e indicat o dată prin inițială, altă dată prin puncte de suspensie.

* * *

Pag. 14. Hasdeu scrisese din eroare « spre stânga ».

Pag. 16. Se trimite la pag. 21 ș. u., unde, prezentând un act oltenesc, Hasdeu arată chipul defectuos în care se făceau vechile copii, chiar de oameni cu deprinderea scrisului și a cititului, cum era Dionisie Eclesiarcul.

Pag. 17. Volumul proiectat de Hasdeu, *Răvașele Banilor Craiovei*, n'a apărut. Încă unul din actele care aveau să figureze într'insul a fost publicat în *Columna lui Traian*, 1883, p. 235 sub titlul: « Din Răvașele Banilor Craiovei. Un act românesc dela Marele Ban Giurgi Raț din 1 februarie 1600 » comunicat de B. P. Hasdeu. La sfârșitul studiului se arată că e vorba de o retipărire « Din *Vocea Română, organ al Clubului profesoral din Craiova*, Nr. 16 ».

Pag. 21. *Daca* nu e it. *dacchè*, ci rom. *de* + *ca*: *daca* > *deaca* > *daca*.

Pag. 22—23. *Au mersă, neavândă*. Fenomenul există și astăzi; s'ar putea însă ca în cazul de față ă să nu fie ă, ci semnul final fără nici o valoare fonetică cunoscut în grafia chirilică.

Pag. 24. Ca și celelalte texte din tomul I al *Cuventelor* (afară de *Cronica lui Moxa*), « *Istoria unui proces* » a apărut mai întâi în *Columna lui Traian*, 1877.

Pag. 45. De oarece n'am reprodus întreaga *Cronică a lui Moxa*, n'am mai dat toată seria de *Notanda* care o însoțește. Socotim însă necesară explicarea câtorva forme din pasajele transcrise în ediția noastră:

30. *tinăubi* = slav *Тинюубиѣ* « iubitor de cele pământești ». — *să-i* (și cu *preget*...) = chiar dacă e... — 32. *fêce* = « făcu » (lat. *fecit*). — 33. *sprinșii* = spre înșii « spre ei ». — *aromi* = « ispiti ». — *numai cdt* = « îndată, numaidecât », — *turtële* =

« tufiş », — *ponoslui* = « a certa », — *învăscu* = « îmbrăcă » (vechi-rom. și dial. *învește, învești* < lat. *investire*). — 34. *nus* = « el », — 35. *dăde* = « dădu » (lat. *dedit*). — *crâgul (lunii)* = bulg. *кръгъл* « crug, ciclu (lunar), cerc, disc », — 36. *rudd* = « neam », — *ijderi* « a crea », — 37. *se împlură* = se umplură (lat. *implere*) « se împliniră », — *la ocine-ș* = « la locuințele lor de baștină », — *plecđ* (activ) = « supuse »; *s'au plecat* « s'au supus, s'au închinat », — 38. *dup'ânsul* = după însul « după el », — *cim* = « barcă », — *dăderă* = dădură (lat. *dederunt*). — 39. *bucin* = bucium (lat. *bucinum*). — 40. *dăriia* = zgăria. — *dînsul* = de însul « de el ». — *măglisiră* = « ademeniră ». — *blazne* « proști », — 41. *hlapi* « netrebnici » (= v. slav. *хлани* « serv »). — 42. *vânsla* = vâsla. — *pristanîște* « port ». — 43. *făceră* = făcură (lat. *fecerunt*). — 44. *răzbun* « odihnă, astâmpăr », — *cristoșii* « cruciații » = ung. *heresztes*.

Pag. 60. *ditologică* = « sinonimică » (*ditologie*, fr. *dittologie* = « sinonimie »).

Pag. 81. Cele spuse aici despre Istoria lui Arghir au fost reproduse de Hasdeu în *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, col. 1602 ș. u. (*Istoria lui Archir* amintită la pag. 77 este o altă carte populară, fără nici o legătură cu Arghir. Vezi Hasdeu, *Etymologicum...*, II, col. 1301.)

Pag. 88. « Textele Măhăcene » sunt orânduite astfel: 1. Legenda Duminecei; 2. Incercări de traducere din slavonește (două fragmente dintr'o omilie atribuită Sfântului Ioan Hrisostom); 3. Intrebarea creștinească (copie după Catehismul tipărit la Brașov, în 1559, de Coresi); 4. Predică (având ca obiect rugăciunea Tatăl-nostru); 5. Legenda Sântei Vineri; 6. Fragment dintr'o conjurațiune (Rugăciune pentru gonirea diavolului din corpul omului); 7. Legenda lui Avram; 8. Fragment liturgic; 9. Predică (având ca obiect un pasaj evanghelic).

Pag. 99. Pentru cunoașterea punctului de vedere al savanților de azi, trimitem la cea mai recentă lucrare privitoare la problema rotacismului în limba română: *Étude sur le rhotacisme en roumain* par Alexandre Rosetti (Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences historiques et philologiques), Paris, 1924.

Fenomenul $r - n$ în indo-europeană nu e de natură fonetică, ci o alternanță morfologică (cf. Emile Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, t. I. Paris, 1935).

Pag. 105. Hasdeu crede că forma *mniel* a rezultat dintr'o contaminare a formelor *miel* și *niel*. De fapt *mniel* reprezintă faza intermediară.

Pag. 107. Aluzie la osteneala lui Cihac de a găsi cât mai multe cuvinte de origine slavică. (V. « Limba în circulațiune », p. 226 ș. u.). S'ar putea totuși ca *rațd* să ne fi venit dintr'o limbă slavă.

Pag. 139. D. D. Russo a atras cel dintâi atențiunea asupra greșitei interpretări pe care Hasdeu a dat-o cuprinsului acestor cărți (v. lucrările citate la pag. 7). O analiză amănunțită a dus la concluzia că nici una nu e de origine bogomilică. Problema bogomilismului în literatura noastră, precum și altele privitoare la cărțile populare sunt tratate de d. N. Cartoian în *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. I. Epoca influenței sud-slave. București, 1929. Pentru latura teologică, v. *Bogomilismul și Români* de Prot. Dr. Gh. Ciuhandu. Sibiu, 1933.

Pag. 142. Fr. *bougre* e, într'adevăr, *Bulgarus*. Dar fr. *blêche*, sp. *bellaco* și celelalte n'au a face cu *Vlachus*, *Blachus*.

Pag. 150. « Textele Bogomilice » sunt grupate astfel: 1. Rugăciune de scoaterea dracului; 2. Călătoria Maicei Domnului la iad; 3. Apocalipsul apostolului Paul; 4. Cugetări în oara morții.

Pag. 151. Balada « Cucul și turturica ».

Pag. 153. Hasdeu scrisese « în curs de șase secolii ».

Pag. 178. Ediții de texte și studii mai noi, consacrate limbii românești vechi (afară de cele citate la pag. 5 și aci, ca notă la pag. 99) se pot recomanda:

I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*. 2 vol. București, 1916.

Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome second. Le seizième siècle. (Două fascicule) Paris, 1914, 1932.

Dr. Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele To-dorescu și Codicele Martian*, București, 1914.

Mario Roques, *Palia d'Ordăștie (1581-1582)*. I. Préface et Livre de la Genèse. Paris, 1925.

Alexandre Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926.

Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*. București, (1932).

Pag. 179. Cum am mai spus, concepțiile lui Hasdeu corespund stadiului științei din vremea sa. Pentru o orientare în lingvistica nouă, cititorii se pot adresa lucrării d-lui J. Vendryes, *Le langage-Introduction linguistique à l'histoire*, din cunoscuta « Bibliothèque de synthèse historique » (L'évolution de l'humanité) de sub conducerea d-lui Henri Berr (Paris, La Renaissance du Livre); de asemenea operei postume a lui Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale* (Deuxième édition), Paris, 1922.

Pag. 181. Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799.

Pag. 186. În singura fasciculă apărută, Hasdeu dă numai două capitole din cele cinci pe care avea să le consacre « Științei limbii ». Iată titlurile paragrafelor din care în ediția de față s'au reprodus numai câteva:

1. Motivul.

I. CONSPECTUL ȘTIINȚELOR FILOLOGICE. 2. Filologia în genere. 3. Filologia clasică. 4. Filologia comparativă. 5. « Clasic » și « comparativ ». 6. Filologia clasică și filologia comparativă. 7. Etno-psihologia și Linguistica. 8. Metoda comparativă. 9. Locul științelor filologice în totalitatea științelor. 10. Istoria științelor filologice. 11. Rezumat. 12. Concluziunea.

II. LINGUISTICA ÎN GENERE. 13. Bibliografia. 14. Linguistica. — Glotica. — Glosologia. — Glosografia. 15. Limba *in abstracto*. 16. Limba *in concreto*. 16 bis. Limba amestecată. 17. Limba națională. 18. Limba onomastică. 19. Limba în circulațiune. 20. Limbile antice și limbile moderne. 21. Limba poetică. 22. Etimologia. 23. Rezumat. 24. Concluziunea.

O continuare a studiilor privitoare la « Știința limbii » a tipărit Hasdeu în revista *Columna lui Traian*, 1882: « Un nou punct

de vedere asupra ramificațiunilor gramaticii comparative » (p. 19-31) și « Laletica sau fiziologia sonurilor » (p. 65-73, 129-135, 193-210).

Pag. 188. E vorba de:

1. Evangheliarul copiat la 1574 de Radu din Mănicești, studiat în parte de Hasdeu (*Columna lui Traian*, 1882, p. 48-60, 78-86, 171-177, 239-244, 358-367, 459-465, 624-629, și 1883, p. 310-322) și tipărit de Dr. M. Gaster (București, 1929, cu o eroare pe copertă: « Tetravanghelul diaconului Coresi din 1561 » în loc de « T. lui Radu din Mănicești »);

2. *Codicele Voronețean* publicat, cu vocabular și studiu, de Ion al lui G. Sbiera (Cernăuți, 1885).

Pag. 194. La Hasdeu secolul « al XVII-lea » în loc de al XVIII-lea.

Pag. 242. Numele județului *Vâlcea* nu e rom. *vâlceă* (lat. *vallicella*), ci un derivat al slavicii *вълкъ* « lup ».

Pag. 243. « Limba română în circulațiune » se regăsește în capitolul « In ce consistă fizionomia unei limbi » din « In loc de introducere » la *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. I (p. XLVI-LVIII). În același loc Hasdeu a retipărit §-ul 22 « Etimologia » sub titlul « Ce este etimologia ? » (p. XIX-XXXIV) și §-ul 16 bis « Limba amestecată » sub titlul « Cum se amestecă limbile ? » (p. XXXIV-XLVI). Ultimele două aliniate din « In ce consistă fizionomia unei limbi » (p. LVIII) au fost luate din « Rezumat » (în ediția noastră, p. 258).

Pag. 254. Napoleone Caix, *La formazione degli idiomi letterarii*, în *Nuova Antologia*, 1874, settembre, p. 19-20.

Pag. 256. Calderon, *La vida es sueño*, I, 3.

CUPRINSUL

	Pag.
INTRODUCERE	5
DIN TOMUL I:	
Prefața (Acte și fragmente)	13
Istoria unui proces	16
Cronica lui Mihail Moxa	25
DIN TOMUL II:	
Prefața (Filologia comparată)	46
Ochire asupra cărților poporane: Insemnătatea lor. —	
Raportul lor către literatura poporană în genere	48
Cărțile poporane ale Românilor	62
Codex Sturdzanus	81
I. Texturi Măhăcene:	
Introducerea generală	88
Legenda Sântei Vineri	110
II. Texturi Bogomilice:	
Introducerea generală	139
Apocalipsul Apostolului Paul	155
DIN TOMUL III:	
Prefața (Studiul limbii române)	179
Știința limbii:	
I. Conspectul științelor filologice:	
Rezumat	189
Concluziune	192

	<u>Pag.</u>
II. Linguistica în genere:	
Linguistica. — Glotica. — Glosologia. — Glosog- grafia	192
Limba <i>in abstracto</i>	197
Limba <i>in concreto</i>	209
Limba în circulațiune	226
Limba poetică	243
Rezumat	244
NOTE	263

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI — 1937